

**PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN
HAYATI VE ESERLERİ**

Ayşe ALTUNOK

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Orta Çağ Bilim Dalı
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
2020
Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI**

Ayşe ALTUNOK

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN HAYATI VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU**

ERZURUM 2020

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri.**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ..... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

20 Mayıs 2020

Ayşe ALTUNOK

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU danışmanlığında Ayşe ALTUNOK tarafından hazırlanan “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 20.05.2020

Kabul / Ret – İmza

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Erol
KÜRKCÜOĞLU

Atatürk Üniversitesi

Kabul

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi
Savaş EĞİLMEZ

Atatürk Üniversitesi

Kabul

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi
Derya COŞKUN

Erzurum Teknik Üniversitesi

Kabul

Jüri Üyesi

(Ad-Soyad-Unvan)

.....

..... Üniversitesi

Jüri Üyesi

(Ad-Soyad-Unvan)

.....

..... Üniversitesi

Prof. Dr. Rifat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

Rifat Kütük

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

1.1. AİLESİ	4
1.2. ÖĞRENİM HAYATI.....	6
1.3. MESLEKİ HAYATI	7
1.3.1. Öğretmenlik Yılları	8
1.3.2. Doktora Yılları	10
1.3.3. Doçentlik Yılları.....	11
1.3.4. Profesörlük Yılları.....	13
1.4. YURT DIŞI GEZİLERİ	14
1.4.1. İran Seyahati.....	14
1.4.2. Almanya Seyahati	15
1.4.3. Almanya'ya İkinci Seyahati	15
1.4.4. Taiwan Seyahati	17
1.5. ÖLÜMÜ	18

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

2.1. KİTAPLARI	20
2.1.1. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I	20
2.1.2. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II	31
2.1.3. Türk Kültürünün Gelişme Çağları.....	42
2.1.4. İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi	56
2.1.5. Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri.....	64

2.1.6. Türk Kültür Tarihine Giriş I.....	66
2.1.7. Türk Kültür Tarihi II	70
2.1.8. Türk Kültür Tarihine Giriş III	77
2.1.9. Türk Kültür Tarihine Giriş IV	83
2.1.10. Türk Kültür Tarihine Giriş V	86
2.1.11. Türk Kültür Tarihine Giriş VI.....	92
2.1.12. Türk Kültür Tarihine Giriş VII.....	100
2.1.13. Türk Kültür Tarihi VIII	106
2.1.14. Türk Kültür Tarihi IX.....	111
2.1.15. Türk Mitolojisi I.....	118
2.1.16. Türk Mitolojisi II.....	126
2.1.17. Erzurum Anıtlarında Altay Türk Sanatının İzleri	133
2.1.18. Türklerde Devlet Anlayışı.....	135
2.2. MAKALELER	144
2.2.1. Sekellerin Ataları Hakkında (Sikil, Eskil Boylar).....	144
2.2.2. Göktürk Yazıtlarının (Apurım) ları ve (Fulin) Problemi	144
2.2.3. Erzurum Evleri	145
2.2.4. Erzurum Tavan İşleri.....	145
2.2.5. İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-Ch'e'ler	145
2.2.6. Uygurların Menşe Efsaneleri Üzerine İncelemeler	146
2.2.7. Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler	146
2.2.8. Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında.....	147
2.2.9. Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin'in Etnolojisi Hakkında	147
2.2.10. Avarlar.....	147
2.2.11. At.....	148
2.2.12. Atilla.....	148
2.2.13. Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyançur.....	149
2.2.14. Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler	149
2.2.15. İslamiyet'ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi	150
2.2.16. Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Albüm Hakkında Notlar	150
2.2.17. Bozkurt	151

2.2.18. Bögü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin	151
2.2.19. Börte Çine	151
2.2.20. Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler	152
2.2.21. Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar.....	152
2.2.22. Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi.....	153
2.2.23. Dr. Muhaddere N. ÖZERDİM	153
2.2.24. Ergenekon ve Ergenekon Efsanesi	154
2.2.25. Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla	155
2.2.26. Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar.....	155
2.2.27. Toğrul Bey'in Adı Hakkında.....	155
2.2.28. Tatar	156
2.2.29. Türklerde Kartal ve Kartal Arması.....	157
2.2.30. Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri	157
2.2.31. Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim	158
2.2.32. Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu	158
2.2.33. Attila ve Avrupa Hunları.....	159
2.2.34. Mete'nin Oğlu Gökhan.....	159
2.2.35. Cici Han.....	160
2.2.36. Göktürk Devleti (Bumin ve İltiş Kağanlar)	160
2.2.37. İstemi Kağan	161
2.2.38. Bilge Tonyukuk.....	161
2.2.39. Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri	161
2.2.40. İpek Yolu Dizisi Hakkında.....	162
2.2.41. Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri.....	162
2.2.42. Mevlana ve Türk Kültürü	163
2.2.43. Türklerde “Kâinat Devletleri” Anlayışı	163
2.2.44. Türk Milleti ve Türk Devletleri.....	164
2.2.45. Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü .	165
2.2.46. Türklerde Semavi Kurtlar.....	165
2.2.47. (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı	165

2.2.48. Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet.....	166
2.2.49. Türk Tarih Araştırmalarında Tarihi Metot	166
2.2.50. Tuğ	167
2.2.51. Göktürklerden Önce Orta Asya'da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlamaları)	168
2.2.52. Ak Hun Devleti	168
2.2.53. Batı Göktürk Devleti	169
2.2.54. Batı Hun İmparatorluğu	169
2.2.55. Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı (Göktürklerden Osmanlılara)	170
2.2.56. Türgeş Devletleri (Göktürklerin Batıya Kaymaları)	170
2.2.57. Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM FİKİRLERİ VE ŞAHSİYETİ

3.1. ŞAHSİYETİ.....	172
3.2. İLMİ VE FİKRİ KİŞİLİĞİ.....	174
3.3. BAHAEDDİN ÖGEL'İN YAPTIĞI GÖREVLER.....	177
SONUÇ.....	179
KAYNAKLAR	181
Genel Kaynaklar	190
EKLER.....	197
ÖZGEÇMİŞ.....	200

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'İN HAYATI VE ESERLERİ

Ayşe ALTUNOK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

2020, 200+ XI sayfa

Jüri: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Savaş EĞİLMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Derya COŞKUN

Bu tezin amacı, Türk kültürünün en önde gelen isimlerinden biri olan ve Orta Asya Türk Tarihi araştırmalarına öncülük eden Prof. Dr. Bahaeddin Ögel gibi bir tarihçinin ilim âlemindeki değeri ve önemi hakkında bilgi vermektir. Bu çalışma kapsamında Bahaeddin Ögel'in hayatı, ilmi faaliyetleri ve Türk Tarihine kazandırdığı eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Bahaeddin Ögel, Avrupa'da uygulanan kültür tarihi araştırma metotlarını öğrenerek, bu usulleri Türk kültür tarihi araştırmalarına uygulamak suretiyle, Türkiye'de kültür tarihi araştırmaları sahasında büyük bir ilerleme yaşanmasına sebep olmuştur.

Bahaeddin Ögel, eserlerinde dün ile bugünü kıyaslama usulüyle hareket ederek Orta Asya ile Anadolu'daki maddi kültür unsurları arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Bahaeddin Ögel, bu unsurların Anadolu'daki kültür öğeleriyle benzerliğine dikkat çekerek, Orta Asya'dan Anadolu'ya bu öğelerin öz benliklerini koruyup devam ettirdiği sonucuna varmıştır. Bahaeddin Ögel, bu saha için gerekli kaynak dilleri öğrenerek, böylece eserlerini daha güvenilir kaynaklara dayandırmak suretiyle, Orta Asya Türk Tarihinin karanlıkta kalmış yönlerini gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahaeddin Ögel, Kültür tarihi, Orta Asya, İslamiyet Öncesi Türk Tarihi

ABSTRACT

MASTER THESIS

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'S LIFE AND HIS WORKS

Ayşe ALTUNOK

Advisor: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

2020, 200+XI pages

Jury: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

Asst. Prof. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Asst. Prof. Dr. Derya COŞKUN

The aim of this thesis is to give information about the importance of a historian, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel who is one of the most prominent names of Turkish culture and pioneered the researches of Central Asian Turkish History. In this study, information about Bahaeddin Ögel's life, scientific activities and works contributing to Turkish history is given. Bahaeddin Ögel has made great progress in the field of cultural history research in Turkey by learning the research methods of cultural history in order to apply them in the field of cultural history researches in Turkey.

In his works, Bahaeddin Ögel made a comparison between the material culture elements in Central Asia and Anatolia by using the method of comparing yesterday and the present. Bahaeddin Ögel draws attention to the similarity of these elements with the cultural elements in Anatolia and concludes that these elements from Central Asia to Anatolia maintain their self-identity. Bahaeddin Ögel, by learning the necessary source languages for this field, has brought to light the darkened aspects of Central Asian Turkish History.

Keywords: Bahaeddin Ögel, Cultural History, Central Asia, Pre-Islamic Turkish History

KISALTMALAR DİZİNİ

<i>AÜ</i>	: Ankara Üniversitesi
<i>DİA</i>	: Diyanet Ansiklopedisi
<i>DTCFD</i>	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
<i>EÜ</i>	: Erciyes Üniversitesi
<i>GÜ</i>	: Gazi Üniversitesi
<i>MÖ</i>	: Milattan Önce
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>Sa</i>	: Sayı
<i>TDV</i>	: Türk Diyanet Vakfı
<i>TRT</i>	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>vb.</i>	: ve benzeri
<i>Yay</i>	: Yayın evi
<i>YÖK</i>	: Yüksek Öğretim Kurumu

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türk Tarihi alanında önemli eserler vermiş, Türk Kültür tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel gibi tarih ilminde uzmanlaşmış bir şahsiyetin günümüzde layık olduğu yeri ve değeri göstermek açısından bir nebze olsun katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmamızda, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in türlü güçlüklerle hazırladığı ve yaşamının son anına kadar bırakmadığı ilmi çalışmalarının detaylı bir tanıtımını yapmak suretiyle, günümüz tarihçilerinin her daim başvurabileceği değerli eserlerini kaleme aldık.

Araştırmamız önsöz, giriş başta olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in ailesi, öğrenim hayatı, mesleki hayatı, öğretmenlik yılları, doktora, doçentlik ve profesörlük yılları, yurtdışı gezileri ve Bahaeddin Ögel'in ölümü hakkında incelemelere yer verildi.

İkinci bölümde ise yazarın kültür tarihi alanında yazmış olduğu kitapları diğer kıymetli kitapları, ele geçirebildiğimiz makaleleri ve diğer yayınlarının incelemelerine yer verildi. Bahaeddin Ögel, daha çok İslamiyet öncesi Türk tarihi ve Türk Kültür tarihi alanlarına yoğunlaştığından dolayı eserlerin muhtevası genellikle bu alanlar ile alakalıdır.

Üçüncü bölümde ise Bahaeddin Ögel'in şahsi kişiliği, fikri hayatı ile eserlerini oluştururken kullandığı metotlar ve ilmi çalışmaları, aldığı çeşitli görevler hakkında bilgiler verildi. Çalışmanın sonunda da sonuç, bibliyografya bölümüne yer verildi.

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'i anlamak, onun hayatını, fikirlerini, hayata ve insanlığa bakışını bilmek, eserlerinin tanınması ve incelenmesi ile ancak olabilirdi. Biz de bu çalışmamızda onun eserlerinin detaylı bir incelemesini yapmak suretiyle Bahaeddin Ögel'in dünyasına inmeye ve onun hak ettiği yeri almasında bir nebze olsun katkıda bulunmaya çalıştık.

Bahaeddin Ögel'i özel kılan özelliklerinden biri de Türk Kültür tarihine yönelerek Türk milletine ait kültür unsurlarını ömrünün el verdiği ölçüde insanlığa tanıtılması ve tabiri caizse bizi bize anlatma özelliğinden gelmektedir. Bu kültür unsurlarını Kültür Bakanlığı yayınlarından çıkan ve 20 cilt halinde yayınlamayı planladığı ancak ölümü nedeniyle dokuz cilt olarak yayınlanan Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eseridir. Ne yazık ki, bu eseri tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Bahaeddin Ögel gibi tarih sevdalısı bir

kişilik bugün yaşasaydı Türk ilim hayatına nice değerli birçok eserler kazandıracığı kesindir. Kendisi yorgun ve rahatsız olduğu zamanlarda bile çalışmalarını bırakmayıp etrafındakilere söylediği bu sözler de bu görüşümüzü desteklemektedir; “Allah’la mukavemetimiz yok, Ömrümüzün ne kadar olduğunu bilemeyiz, bildiklerimizi de beraberimizde götürmemek için çok, daha çok yazmalıyım. Amma zaman yetmiyor.”¹

Araştırmamı yaparken bana her daim yardım eden ve desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU’na ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum-2020

Ayşe ALTUNOK

---

¹ Abdulkadir Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 28.

GİRİŞ

Orta Asya ve Anadolu tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, önemli stratejik özelliklere sahip yerleşim yerleridir. Bu medeniyetler içerisinde derin izler bırakmış ve gittikleri coğrafyalarda kendi kültürlerini yaymakla birlikte, birçok medeniyeti de etkisi altına almış bulunan Türkler, farklı kültürleri de içinde barındırarak tarihin en uzun ömürlü devletlerini kuran milletler arasında yerini almıştır. Orta Asya, Türklerin köklerini aldıkları, kaynaklarından beslendikleri önemli bir bölge olmuştur. Türkler için tarih burada başlar ve ilk kültür oluşumları burada kendini gösterirdi. İşte bu nedenle Türk tarihi ve kültürü araştırmalarında ilk merhaleyi, Orta Asya Türk Tarihi oluşturmuştur. Ancak bu dönem, kaynak azlığı nedeniyle pek çok güçlüğü de beraberinde getirmiştir.

Bahaeddin Ögel gibi otorite sahibi bir kişilik bu yükün altına girerek çok sevdiği Orta Asya Türk Tarihi alanına yoğunluk vermek suretiyle, bu alandaki rüştünü ispatlamış önemli bir Türk tarihçisidir. Ögel, Orta Asya Türk Tarihi için gerekli kaynak dillerini öğrenerek gerek “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi” gerekse “Türk Kültür Tarihi” alanlarında önemli çalışmalar yapmış bir ilim adamıdır. Bahaeddin Ögel’in bu ölmez eserleri günümüze de ışık tutmakla birlikte ana kaynakları bizzat okuyup sunduğu eserleri, günümüzdeki Türk tarihçileri ve araştırmacılarının yararlanabileceği geniş içerikli kaynaklardır. Orta Asya Türk tarihçisi olarak, Türk tarihçiliğinin günümüzdeki mevcut durumunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Bugünkü Türk tarihçiliği bir belge araştırması ve bunlara dayanarak bir sentez yapma çabası içerisinde. Belgeleri tespit edip eleştirmeden, büyük nazariyelere gitmenin mümkün olmadığını hepimiz biliriz. Bu nedenle Türk tarihçiliği henüz daha belgeleri toplama ve eleştirme, aşamasına gelmemiştir, bunların yanında çok değerli sentez eserlerinin çıkmadığını da söyleyemeyiz.”

Siyasi tarih araştırmalarında ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kültür tarihi ile alakalı çalışmalarında ise Anadolu’nun ve Anadolu’da yaşamış olan insanın önemine özellikle dikkat çekmiştir. Bu duygularla yola çıkarak eserlerini oluşturmuş ve Anadolu

insanın önemine dikkat çekmiştir. Bahaeddin Ögel'in bu konuyla ilgili olarak şu görüşlerini dile getirmiştir:

“Anadolu Türk kültürünün en değerli hazinesidir. Bundan dolayı eski Türk tarihi ile Türk kültürünün uzantıları, sürekli olarak ve ısrarla Anadolu’da aranmıştır. Bu kitaplarımızın özellikleri de budur. Ne büyük bir mutluluktur ki, bunların çoğu Anadolu’da bulunabilmiştir. Bir kültür motifinin, Moğolca da bir tek söz ve örneği var ise; Anadolu’da bunun yüz tanesi bulunmuştur. Ancak batılı araştırmacılara göre, bunların hepsi iptidai Moğolcadan gelmiştir. Aslında onların bizi Türk saydıkları da, belli değildir. Bu, onların bir kültür politikasıdır. Ancak biz nüfuz kâğıdımızı Dede Korkut’u bile İtalyancasından okuyanların takdirlerine bırakamayız. Bunun içinde eserlerimizde vesikalar yığın halinde ve kesiksiz olarak sunulmaya çalışılmıştır.”

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Tarihini bilmeden Türk devletlerinin anlayamayacağı görüşünü savunmuş ve Türk milleti gibi geniş coğrafyalara yayılarak farklı devletler kurmuş olan toplulukların ortak yönlerinin, ortak bir “devlet geleneğine” sahip olmalarından ileri geldiğini belirtmiştir. Ögel, Türk Devlet geleneğinin ilk oluşumlarının “*Türk aile*” sinde başladığı görüşünü savunarak, kitaplarında Türk devlet geleneğini geçmişten günümüze incelemiştir. Türk devlet geleneği ile ilgili olarak makale ve tebliğleri yanında “*Türk Kültürünün Gelişme Çağları*” adlı eserinde de detaylı bir şekilde konuyu incelemiştir. Bahaeddin Ögel, Mehmet Fuat Köprülünün birkaç sayfada ele aldığı “*Türk ailesi*” konusunu, hemen hemen her eserinde detaylı bir şekilde kaleme alarak “*aile*” kuruluşunu Türk sosyal nizamının temeli olarak kabul etmiştir.

Doç. Dr. Abdulkadir Yuvalı, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in tarihçilik anlayışını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ögel, Türk tarihini de tıpkı Türk vatanı gibi bölünmez bir bütün olarak ele alırdı. Ona göre, Türk tarihi, Türk kavimlerinin hayat mücadelesinden ibaret olup, süreklilik arz etmektedir. Türk sosyal yapısını “töre” ile izah eder ve bunu saat gibi işleyen bir sistem olarak düşünürdü. Eserlerinde ve ilmi toplantılarındaki konuşmalarında “devlet” mefhumu üzerinde ısrarla dururdu. Ona göre esas olan devletin bekası ve kutsiyetidir.

Türk devletinin en başta gelen özelliğinin tefrikaya karşı olması ve kendisine ortak kabul etmemesidir.

Ögel, araştırmalarında, ferdin aile, ailenin oba, obanın boy, boyun budun, budunun da millet içerisindeki yerini araştırmış, Türk sosyal yapısını tespiti çalışmıştır. O, bu özelliğiyle Türk dünyasının kültürel ve siyasi meselelerini araştıran, bunlara dün-bugün bağı ile çözüm yolları arayan bir araştırmacıdır.

Siyasi tarih araştırmalarında meseleleri “Hunlardan Osmanlılara” esprisi içinde ele alan Ögel, kültür tarihi ile ilgili meseleleri de “Orta Asya, Selçuklu-Osmanlı ve Cumhuriyet” çizgisinde incelemiştir. Bu metodu ile Türk dünyası ile Anadolu Türklüğü arasındaki tarihi ve kültürel bağları vesikalara dayalı olarak ele almıştır.”

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

1.1. AİLESİ

Türk kültür tarihimizin en güçlü, güvenilir ve önemli şahsiyetlerinden biri olan², aynı zamanda günümüz ve gelecek kuşaklara ilham kaynağı olabilecek çok değerli eserlerini arşivimize kazandıran, hayatını Türk tarihine ve Türk milletine hizmet için adanmış önemli Türk tarihçilerimizden³ Mehmet Bahaeddin Ögel, Cumhuriyetin ilânından altı ay kadar önce 21 Nisan 1923 yılında Elazığ'ın Çarşı Mahallesinde doğdu. Aslen Elazıglı olan Bahaeddin Ögel, köklü ve tanınmış bir aileye mensuptur. Babası idadi mezunu olup ticaretle uğraşan Şemseddin Bey, annesi Nadire Hanım'dır. 1934 yılında çıkan soyadı kanununu müteakip “Ögel” soyadını almıştır. Ailenin bir kız, iki erkek çocuğunun en büyüğü olan Bahaeddin Ögel, her zaman çok sevilen ve kardeşleri tarafından saygı duyulan bir çocuk olmuştur.⁴

Annesi Nadire Hanım, oldukça görgülü bir bayan olup Türk örf ve adetlerine bağlı bir Anadolu hanımefendisidir. Belirli bir resmi eğitim görmemiş olmasına rağmen, kendisini yetiştirmeyi başarabilmiş ve çocukların yetişmesi için de gerekli esas eğitimi vermiştir. Bahaeddin Ögel'in tarihe karşı olan ilgisinde şüphesiz annesinin küçükken anlattığı hikâyelerin etkisi olmuştur. Kendisi, konuşmaları esnasında sık sık “*Tarihe olan merakının, küçük yaşta annesinin anlatmış olduğu hikâyelerle başlamış olduğunu*” ifade eder. “*Ögel, annesinden almış olduğu, milli kültürün ilk nüvelerini, araştırma sahası olarak seçtiği Türk kültürünün ana kaynaklarında aramıştır.*” Lise yılları sırasında, 16 yaşında iken annesini kaybeden Ögel, kendisine kol kanat geren, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, muhterem annesinin özlem ve hasretini yaşamının her safhasında duymuştur. Çalışmaları arasında önemli bir yer tutan, gerek “*Türk Kültür Tarihine Giriş*” adlı seri eserinde gerekse ilmi toplantı ve sohbetlerinde, başarılarında çok büyük emeği

---

² Muhammet Beşir Aşan, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, KARSAM, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 69.

³ Ergünöz Akçura ” Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 65, İstanbul 1990, s. 43.

⁴ Fedâ Şamil Arık, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Sa. 65, İstanbul 1990, s. 21.

olan, annesinden sık sık bahseder ve tespitlerini ona atfederdi. Bahaeddin Ögel'in tarihçilik mesleğini seçmesinde, annesinin olduğu kadar yaşadığı tarihi Harput şehrinin de büyük etkisi olmuştur.⁵ Günümüzde Elazığ belediyesi sınırları dâhilinde bulunan Harput şehri, geçmişten günümüze büyük bir kültür hazinesi barındıran tarihi bir beldedir. Harput'u önemli kılan özelliklerinden biri de şehrin çekirdek kısmını oluşturan, etrafını derin uçurumların sardığı tarihi bir iç kale olan Harput kalesinin bu belde sınırları içerisinde yer almasıdır. Şehrin çok eski çağlardan beri “*Urartu, İran, İskender, Roma ve Bizans*” gibi birçok devletin tercih ettiği bir iskân bölgesi olduğu arkeolojik kazılar sonucu anlaşılmıştır. Osmanlı Devletinin hâkim olduğu dönemde Harput şehri stratejik açıdan daha da büyük değer kazanarak Basra ve Bağdat'tan Diyarbakır'a gelip Malatya ve Sivas istikametinde devam eden ticaret yollarının üzerinde bulunan bu yol, askeri amaçlı kullanıma da müsaitti. Köklü ve ihtişamlı bir geçmişe sahip olan Harput bölgesi günümüzde ne yazık ki terkedilmiş bir şehir görüntüsü vermektedir.⁶ “*Genel Türk Tarihi*” ve “*Türk Kültür Tarihi*” alanında değerli eserler veren Bahaeddin Ögel, “*Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji*” adlı yayınlanmış bir çalışması da bulunmaktadır.⁷

Bahaeddin Ögel'in babası Şemsettin Bey, ilim ve irfana çok değer veren, tarihe meraklı, vatansever bir kişiliğinin yanı sıra oldukça otoriter, ciddi ve anlayışlı bir mizaca sahipti. Eşi Nadire hanımın vefatından sonra ikinci evliliğini yaptığı halde, bütün çocuklarına aynı derecede ilgi göstererek, çocukları arasında ayırım yapmamıştır. Çocuklarının her zaman yanında durmuş ve onlara sevgisini hissettirmiş, böylece aile fertleri arasındaki ilişkileri dengede tutmayı başarmıştır.⁸

Bahaeddin Ögel, saygıdeğer eşi Nurten Hanımla 24.07.1958 tarihinde doçent olduğu yıllarda, Ankara'da evlenmiştir.⁹ Ögel'in babasından aldığı disiplin ve otoriter kişiliği, kendi aile hayatında tatbik etmek suretiyle, Türk aile yapısının en güzel örneğini vermiştir. Bahaeddin Ögel'in aile hayatına verdiği önemi, başta kültür tarihi eserlerinde olmak üzere hemen hemen eserlerinin büyük bir kısmında görmek mümkündür.¹⁰

⁵ Abdulkadir Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 1-2.

⁶ Mehmet Ali Ünal, “Harput”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, XVI, Ankara 1997, s. 232-235.

⁷ Ercan Alkaya, “Bahaeddin Ögel'in ‘Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Diyalektolog Sosyal Araştırmaları Hakemli Dergisi*, sa. 1, 2010, s.1.

⁸ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 1-2.

⁹ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 32.

¹⁰ Akçura, “Bahaeddin Ögel”, s.44.

Bahaeddin Ögel'in, daima arkasında olarak, manevi desteklerini hiçbir zaman esirgememiş olan saygıdeğer eşleri Nurten Hanımla, 30 yıl sürecek olan mutlu ve huzur dolu bir evlilik hayatı olmuştur. Bu mutlu izdivaçtan iki erkek çocukları olmuştur. Bahaeddin Ögel, Türk tarihine ve köklerine duyduğu engin sevgisi dolayısıyla evlatlarına, Göktürk devletinin büyük Hakanı Bilge-Han ile kahraman kardeşi Külteğin'in adlarını vermiştir. Büyük oğlu Bilgehan (doğ. 17.2.1960, Hamburg), ODTÜ, Metalürji bölümü mezunu olup, aynı yerde öğretim üyesidir. Küçük oğlu Külteğin (doğ. 27.9.1964, Ankara) ise, GÜ Tıp Fakültesini bitirmiştir. İstanbul Bakırköy Akıl ve Ruh Hastalıkları Hastanesinde ihtisasını tamamlamıştır. Ögel'in üzerlerine çok titreyip, büyük emek ve çaba sonucu büyütüp okuttuğu, son olarak ölümünden önce kendi elleriyle evlendirdiği evlatları, “*hayrî 'l-halef*” olarak ona layık olduklarının göstermişler ve babaları gibi birer ilim adamı olma yolunu tutmuşlardır.

1.2. ÖĞRENİM HAYATI

Bahaeddin Ögel'in öğrenim hayatı büyük zorluk ve sıkıntılar içerisinde geçmiştir. Kayıt döneminde, yaşının küçüklüğü dolayısıyla bazı sorunlarla karşılaşmış olmasına rağmen okumayı seven, ilim ve irfana çok değer veren anne ve babasının destekleri sayesinde Elazığ'da kayıtsız olarak ilkokula başlamıştır. Bahaeddin Ögel için sonraki dönem de kolay olmamış ve aynı sıkıntıları kayıt yenilemelerinde de yaşamıştır. O dönemde, yaşadığı yerde ulaşımın yetersiz oluşu nedeniyle, hayvan sırtında gidip gelerek sıkıntı ve güçlüklerle katlanarak ortaokul eğitimini tamamlamıştır.¹¹

İlk ve orta tahsilini Elazığ'da tamamladıktan sonra, o tarihlerde Elazığ'da lise bulunmaması dolayısıyla¹² lise tahsili için kendisiyle aynı durumda olan arkadaşlarıyla birlikte ailesinden uzakta Malatya'ya gitmiştir. 1941 yılında liseyi bitirdikten sonra aynı yıl¹³ genç bir delikanlı olarak, üniversite eğitimi için başkent Ankara'ya gitmiştir. Tarihe duyduğu büyük sevgi onun ailesinden uzaklara gitmesine neden olmuş ve tarihçi olmayı daha lise çağlarında aklına koymuş bulunan Bahaeddin Ögel, bu yolda ilk adımını atmıştır. Yakın bir akrabasının Tıp Fakültesi'ne kayıt yaptırma teklifini “*ben tarihçi olacağım*“ diyerek reddetmiştir. Kendi isteği doğrultusunda, 1940-41 ders yılında,

¹¹ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 21, 32.

¹² Akçura, “Bahaeddin Ögel”, s. 43.

¹³ Yuvalı, Bahaeddin Ögel, s. 2.

Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Tarih Bölümü'ne kaydolmuştur. Bahaeddin Ögel, üniversite yıllarında Prof. Dr. Şemsettin Günaltay ve Afet İnan'ın “Orta Asya Türk Tarihi” dersini esas dersi olarak alırken aynı zamanda Rusça ve Prof. Dr. W. Eberhard'ın Çince derslerini ise ek ders olarak almıştır. Ögel, batı dillerinin yanı sıra öğrenilmesi biraz zor olan kaynak dillerini de öğrenerek böylece büyük meşakkat ve özveri gerektiren “Orta Asya Türk Tarihi” alanına yoğunlaşmış ve öğrencilik yıllarında ihtisas yapacağı sahayı belirlemiştir.¹⁴ Fakülte yıllarından itibaren tarihi konulara ve araştırmalara olan düşkünlüğü ile dikkat çekmiştir.¹⁵ Nitekim yıllarca aynı kürsüde asistan, doçent ve profesör olarak birlikte çalıştıkları yakın dostu Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, bu konu ile ilgili olarak görüşlerini şöyle ifade etmektedir:¹⁶

*“Bahaeddin Ögel bölümde, Prof. Şemsettin Günaltay ile Prof. Afet İnan'ın verdikleri derslerle yetinmeyerek, fakülteye derslerin çoğuna, özellikle de dil derslerinin çoğuna devam ederdi. Kıtıktan çıkmış bir hali vardı. İlme böylesine susamıştı. Biz ağabeyleri ele avuca sığmayan Bahaeddin'i bir yandan hayret ve takdirle seyrederken, bir yandan da hiçbir şeyi dürüst öğrenemeyeceğini düşünerek, onun adına endişelenirdik. Sonunda o haklı çıktı. 1945 yılında fakülteyi bitirirken hem Alman Prof. W. Eberhard'dan öğrendiği araştırma metodu bakımından, hem de dilbilgisi bakımından tabiri caiz ise alt yapıyı tamamlamış bulunuyordu. Zira Orta Asya Türk tarihi için gerekli olan Çince, Moğolca ve Farsça gibi kaynak dillerini araştırma yapacak kadar öğrendi ve daha 1945 yılından itibaren türlü konularda Türkçe ve Almanca makaleler yayınlamaya başladı”.*¹⁷

1.3. MESLEKİ HAYATI

1940-1941 öğretim yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümüne kaydolmuş Ögel, 1944-45 yılında buradan mezun olmuştur. Bu yıllar II. Cihan Harbi yıllarıdır.¹⁸ Savaşın etkilerinin Türkiye üzerinde hissedildiği yokluk ve sıkıntılı yıllarda

¹⁴ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 22.

¹⁵ Mukaddes Arslan, “Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihi Araştırmaları” *Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sa. 35, Ankara 2002, s. 38.

¹⁶ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 3.

¹⁷ Arslan, “Bahaeddin Ögel” s. 38.

¹⁸ Abdullah Gündoğdu, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sa. 28, s. 321.

Bahaeddin Ögel üniversite eğitimini hem okuyup hem çalışarak tamamlamıştır.¹⁹ Üniversiteden mezun olduğunda Farsça ve Moğolcaya araştırmalarında yararlanabileceği kadar öğrenmişti.²⁰ Daha üniversite yıllarında, Ögel'in bu gayreti hocalarının gözünden kaçmamış ve gerek kaynak, gerekse batı dillerine olan bu merakı, hocaları tarafından “*geleceğin araştırmacısı*” olacağı yönünde ümit vermiştir. Ancak Ögel'in üniversitede asistanlık görevine getirilmesi için hocalarının tüm çabalarına rağmen maalesef başarılı olamamışlardır.²¹ Bahaeddin Ögel, öğrenciliğinde başladığı Türk Hava Kurumu'ndaki memuriyet hayatına, 1945 yılında Erzurum Lisesi tarih öğretmenliği görevine atanana kadar devam etmiştir.²²

1.3.1. Öğretmenlik Yılları

Bahaeddin Ögel, fakülteden mezun olduktan sonra Hasan Ali Yücel'in başında bulunduğu sıralarda Milli Eğitim Bakanlığı'na öğretmenlik hayatındaki ilk görevi almak için başvuruda bulunmuştur.²³ Böylece 22 Aralık 1945 tarihinde ilk görev yeri olan Erzurum Lisesi Tarih Öğretmenliği görevine başlamıştır.²⁴ İlk altı ayı stajyerlik devresi olmak üzere, Erzurum'daki öğretmenlik mesleğini 31 Ekim 1947 tarihine kadar devam ettirmiştir. Erzurum Lisesi'nde beraber çalıştıkları, sonradan milletvekilliği de yapmış olan, Fransızca öğretmenlerinden arkadaşı Fethi Ülkü, onun bu dönemdeki hayat ve faaliyetlerine ilişkin anı ve düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Orada, kısa sürede kendisini, öğretmen, öğrenci ve çevresine çok sevdirdi. Bilgisiyle, gayretiyle dikkatleri çekti. Hizmetleri okul dışına taşmaya başladı. Halkevinde konferanslar, İngilizce dersleri veriyordu. Boş zamanlarında da, Erzurum'daki tarihi eserleri inceliyor, özellikle Selçuk dönemine ait kitabeler, belgeler konusunda araştırmalar yapıyordu. Elde ettiği bilgileri, dar olanaklardan yararlanarak yayınlıyordu. Bazı yabancı iddiaları çürütmek için Selçuk kartalı ve geometrik süslemelere dayanarak bilimsel verilerle dolu küçük bir kitapta bastırmıştır.”²⁵

¹⁹ Arık, Prof. “Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri”, 22.

²⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 2014, s. I.

²¹ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s.3.

²² Gündoğdu, “Bahaeddin Ögel”, s. 321.

²³ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 22.

²⁴ Arslan, “Bahaeddin Ögel”, s. 40.

²⁵ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 24.

Bahaeddin Ögel, öğretmenliği süresinde, daha birinci yılını doldurmadan öğrencileri tarafından çok sevilmiştir. Öğrencileri onun Türk milletine olan sevgisi ve tarihi araştırma arzusuna yakından şahit olmuşlardır. Erzurum Lisesi ikinci sınıfında öğrencisi olan, İlhan Çuhadaroğlu, Ögel'in derslerde takip ettiği metodu şöyle ifade etmektedir:

*“İlk yazılı sınavını yaptığı zaman, ilk üç sualden ikisi okuduğumuz tarih dersine, bir tanesi Milliyetçilikle ilgiliydi.”*²⁶ Erzurum Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı süre zarfında öğretmenliğin yanı sıra araştırma ve inceleme faaliyetlerini de beraberinde yürütmüştür.²⁷ Erzurum'daki tarihi Türk anıtları ile meşgul olmasından dolayı da Erzurum halkının saygı ve takdirini kazanmayı başarmıştır. Bahaeddin Ögel, Erzurum'un zorlu iklim şartları ve çalışma olanaklarının güçlüğüne rağmen azminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Onun araştırmacı ruhu sayesinde bir taraftan Erzurum'daki tarihi yerleri ve sanat eserlerini araştırırken diğer taraftan *“Genel Türk Tarihi Meseleleri”* ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Erzurum'da iken ilk kitabı olan *“Erzurum Anıtlarında Altay-Türk Sanatının İzleri”* adlı eserini kaleme almıştır. Bahaeddin Ögel, bu eseriyle, *“Anadolu'daki maddi kültür kalıntılarının Orta Asya ile ortak yönlerini tespit etmiştir. Daha sonraki çalışmalarında ise manevi kültür ve bilhassa kültür terimlerinin Anadolu'daki kullanımları üzerinde durmuştur.”*²⁸

Ülkü Mecmuasında yayımlanan *“Erzurum tavan işleri”*²⁹ ve *Erzurum evleri*³⁰ adlı makalelerini de burada kaleme aldı.³¹ Ayrıca genel Türk tarihinin meseleleri ile de ilgili olarak da *“İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”*³² konulu tebliğini IV. Türk Tarih Kongresi'ne sunmuştur. Tebliğini beğenen Mehmet Fuat Köprülü'nün aracılığıyla Ankara'ya gelebilmesi için imkânlar aranmıştır.³³ Ögel, her daim öğrencilerine tarih bilincini ve vatan-millet sevgisini yerleştirmeye çalışmış, idealist bir

---

²⁶ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 4-5.

²⁷ Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. III.

²⁸ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 4-5.

²⁹ Bahaeddin Ögel, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü* (3. Seri), 1/7, Temmuz 1947, s. 26-27.

³⁰ Bahaeddin Ögel, “Erzurum Evleri”, *Ülkü* (3. Seri), 11/12, (Aralık 1947), s. 32-33.

³¹ Abdulkadir Yuvalı, “Ögel, Bahaeddin”, *DİA*, XXXIV, Ankara 2007, s. 22.

³² Bahaeddin Ögel, “İslam'dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948, Ankara)*, *Tebliğler*, Ankara 1952, s. 242-252.

³³ İsmail Özçelik, “Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), IV/1, 1 Bahar 2019, s. 40.

öğretmen olmuştur. Daha 23-24 yaşlarında iken öğrencileri tarafından “*Profesörlük*” unvanını almış olan Bahaeddin Ögel, meslekte gösterdiği başarıya binaen, toplam 28 ay, yaklaşık 2.5 yıla yakın görev yaptığı Erzurum Lisesinden, 4 Kasım 1947 tarihinde Ankara Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü Tarih-Coğrafya Öğretmenliğine nakledilmiştir. Bir süreliğine ayrı kalmak mecburiyetinde olduğu ancak hiçbir zaman ara vermediği ilmi araştırma ve çalışmalarına bu sayede devam etme imkânı elde etmiştir. Ancak bu sevinci pek uzun sürmemiş olup³⁴ enstitünün bazı bölümlerinin kapatılması nedeniyle kararnamesi dokuz gün sonra iptal edilmiştir.³⁵ Ögel, bu olay üzerine ilmi araştırmalarından daha fazla uzak kalmamak amacıyla çok sevdiği öğretmenlik mesleğinden istifa etmiştir (17.11.1947). Ögel’in bu kararı memleket adına ve kendisi açısından daha hayırlı olmuştur. Olayların bu şekilde gelişmesi onun ilmi araştırmalara daha çok ağırlık vermesine vesile oldu.³⁶

1.3.2. Doktora Yılları

Bahaeddin Ögel, Hasanoğlu Köy Enstitüsü yüksek kısmında görevli olduğu dönemde, Orta Asya Türk Tarihi üzerinde çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte ortaya koyduğu çalışmalarını ve araştırmalarını, “*Bulleten*” ile “*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*”nde yayınlama fırsatını elde etti.³⁷

Ögel, “*Maarif Vekâleti Müdürler Encümeni ’nin ‘meslekte muvaffakiyet gösteren öğretmenlerin bilgi seviyelerinin yükseltilmesi’ için oluşturulan ilk doktora programına başvurusunu gerçekleştirdi.*”³⁸ Bahaeddin Ögel, Uzak Doğu tarihinin önde gelen isimlerinden biri olan Alman tarihçi W. Eberhard’ın yanında özel olarak çalışmalarını devam ettirdi.³⁹ 1948 yılında Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünde, Prof. Dr. Eberhard’ın denetiminde doktora çalışmalarına başlamıştı.⁴⁰ Ögel, Prof. Eberhard’ın danışmanlığı ile büyük bir titizlikle hazırladığı, ileride akademik hayatına yön verecek olan “*Uygurların Menşe Efsaneleri ve Uygur Devleti ’nin Kuruluşu*”

³⁴ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 24-25.

³⁵ Yuvalı, “Ögel, Bahaeddin”, *DİA*, s. 22.

³⁶ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 24-25.

³⁷ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 6.

³⁸ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 25.

³⁹ Adnan Gürbüz, “Âlimin Ölümü Âlemin Ölümüdür”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sa. 316, Ağustos 1989, s. 468-475.

⁴⁰ Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica Çingiz Han ve Çin’deki Hanedanın Türk Müşavirleri*, s. III.

adlı tez çalışmasını⁴¹ altı aylık bir zaman diliminde 23 Haziran 1948 tarihinde tamamlayarak, tarih doktoru unvanını elde etmiştir.⁴² Uzun ve yorucu bir çalışma sonucu elde ettiği bu başarının ardından “*İlk Töles Boyları Uygur Ting-Ling ve Kao-Ch'e'ler*” ile “*Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri*” başlıklı makalelerini “*Belleten*” dergisinde yayın hayatına sundu.⁴³

“*Prof. Ş. Altundağ, Prof. B. S. Baykal, Prof. İ. Şahinbaş ve Doç. A. İnan*” gibi çok önemli tarihçilerin jüri olarak yer aldığı (4-5.10.1948) tarihlerinde yapılan “*yabancı dil*” (Fransızca) ve “*mesleki bilgi*” sınavlarında oldukça iyi performans göstererek Genel Türk Tarihi kürsüsünde asistan olarak göreve başlamıştır.⁴⁴

Bahaeddin Ögel, 14 Kasım 1951 tarihinde her Türk gencinin vatani görevi olan askerlik görevini ifa etmek üzere bir süreliğine üniversitedeki asistanlık görevinden ayrılmıştı.⁴⁵ “*Bu süreçten itibaren okul devresini, Ankara’da Piyade Yedek Subay Okulu, 5. Piyade Birliği’nde, geri kalan kıta hizmetini 30.4.1952’den itibaren Maraş 14.Piyade Alayı, III. Tb.Kh.BI.Tk.K’da ifa etmiştir. Bu suretle toplam II ay, 17 gün olan askerlik görevini tamamladıktan sonra 31.10.1952’de yedek teğmen rütbesiyle terhis olmuştu.*” Askerlik görevini de yerine getiren Ögel yaşamına kaldığı yerden devam ederek üniversitedeki asistanlık görevine geri dönmüştü.⁴⁶

1.3.3. Doçentlik Yılları

Bahaeddin Ögel, bir yandan askerliğini yaparken diğer taraftan doçentliği için gerekli araştırmaları yapmış olmalı ki,⁴⁷ doçentliğe yükselmek için ihtiyacı olan tüm evrakları bu süre içerisinde temin etmiş ve terhis olmasına daha beş aylık bir süre olmasına rağmen bu mevki için gerekli başvuruyu yapmıştır.⁴⁸ Ögel, “*İstanbul Topkapı Sarayı’nda bulunan Uzak doğu kökenli albüm ve belgeler üzerinde çalışmalarda*

---

⁴¹ Adnan Gürbüz, ” Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 65, İstanbul 1990, s. 61.

⁴² Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 7.

⁴³ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları Uygur Ting-Lig ve Kao Che’ler”, *Belleten*, XII/48, (1948), s. 795-833.

⁴⁴ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 25.

⁴⁵ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s.7.

⁴⁶ Gündoğdu, “Bahaeddin Ögel”, s. 321.

⁴⁷ Yaşar Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle “Türk Mitolojisi” ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, Summer 2009, s. 215.

⁴⁸ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 8.

*bulunmuş, derleyip toparladığı materyal ve dokümanları sanat tarihine de katkıda bulunacağı düşünce ve inancıyla habilitasyon tezi olarak sunmak istemişti.*⁴⁹ 12 Mayıs 1952 tarihinde doçentlik için gerekli olan yabancı dil sınavına (Fransızca) girdiği bu dönemde, askerlik görevi hala devam etmekteydi. O zamana kadar girdiği birçok zorlu sınavdan başarıyla çıktığı gibi bu sınavdan da aynı şekilde başarılı olmuştu. Hemen akabinde yoğun bir araştırma sonucu yazdığı “*Topkapı Saray Müzesi’nde Bulunan Bir Minyatür Albümünün Mahiyeti Hakkında Notlar*” başlıklı tez çalışmasını sunmuştur.⁵⁰ Doçentlik konumunu elde etmek için hazırladığı tez sunumunda yer alan jüri üyeleri, her ne kadar Ögel’i oldukça başarılı ve çalışkan olarak bulsalar da tez çalışmasını, metod bakımından yeterli bulmadıkları gerekçesiyle geri çevirmişlerdi.⁵¹ “*Ögel’in bu çalışması daha sonra Tarih Vesikaları Dergisinde yayınlamıştı.*” Bahaeddin Ögel’in yazdığı doçentlik çalışması kabul edilmemiş olsa da Ögel kararlılığı ve azminden hiçbir şey kaybetmemişti. Yoğun ve disiplinli geçen bir yılın ardından daha önce yazdığı kabul görmeyen tezine, “*Ressam Şeyhi, Üslubu ve Yaşadığı Devir*” başlığı altında yeni bir boyut kazandırmış ve daha da geliştirerek sunuma hazırlamıştı.⁵² Ne yazık ki “*Orta Zaman Türk-İslam devletlerinde Orta ve Uzak Doğu Etkileri*”ni inceleyen bu çalışma da Jüri üyeleri için yeterli görülmemeyerek bir önceki tez çalışması gibi kabul görmemişti. Jüri üyeleri tarafından Ögel’e ayrıca “*Orta Asya Türk Tarihi*”ne yönelip bundan sonraki çalışmalarına bu sahada devam etmesi tavsiye edilmişti. Bu yaşadığı deneyim Bahaeddin Ögel’in akademik hayatında yeni bir boyut kazanmasında etkili olmuştur ve Ögel bundan sonraki çalışmalarına bu sahada devam etmiştir.

Bahaeddin Ögel, her iki tez çalışmasının kabul görmemesi üzerine hocalarının tavsiyesine uyarak araştırmalarının yönünü Orta Asya Türk Tarihine çevirmiştir. Gerek Türkiye’de gerekse Almanya seyahati sırasında sık sık ziyaret ettiği kütüphanelerde bulunan Çince kaynak ve tetkiklerden yararlanarak, “*Liao Devrinden Önceki Kitanlar-Hitaylar Devleti*” konulu tez çalışmasını ortaya koymuştur. Almanya seyahati sonucu yazdığı bu tez, jürinin ortak kararı sonucu 8 Kasım 1955 tarihinde kabul görmüştür. Fakat İstanbul Edebiyat Fakültesinde ders vermek üzere, bir aylık deneme sürecindeyken dönmek zorunda kalmışsa da ertesi yıl Prof. Şinasi Altundağ, Prof. Akdes Nimet Kurat,

⁴⁹ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 25-26.

⁵⁰ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 8.

⁵¹ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 26.

⁵² Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 8.

Prof. Halil İnalçık, Prof. Zeki Velidi Togan, Prof. Cavit Baysun gibi çok değerli tarihçilerden oluşan jüri üyelerinin önünde büyük emek sarf ederek hazırladığı tez çalışmasını ortaya koymuştur. Ögel'in bu seferki çalışması hocaları tarafından çok beğenilmiş ve kabul görmüştü. Doçentlik mertebesini elde etmek için yoluna çıkan bütün engelleri aşmasını bilen Bahaeddin Ögel, hedeflere ulaşma yolunda da ne kadar kararlı olduğunu böylece ispatlamıştı. Bahaeddin Ögel, doçentlik statüsüne ulaşmasına rağmen bu seferde üniversitenin kadro sorunuyla karşılaşmıştır. Büyük bir çaba sonucu elde edebildiği görevine dâhil olabilmek için iki yıl gibi uzun bir süre beklemek zorunda kalmış, 27.11.1957 tarihinde “*eylemlî doçentliğe*” getirilmiştir. Bu nedenle karşılaştığı her engeli aştığı gibi bu durumda da pes etmemiş, savaşıp ve hak ettiği ikinci ilmi rütbesini de elde etmişti. “*Bahaeddin Ögel, 1958-1959 öğretim yılında fakülte doçentlerince, üniversiteler kanununun 6. maddesi gereğince, DTCF. Profesörler Kurulu'nda kendilerini temsil etmek üzere, doçent temsilcisi seçilmişti.*”⁵³ Sonuç olarak Bahaeddin Ögel, bıkmadan usanmadan çalışarak büyük bir başarı örneği gösterip sonunda amacına ulaşmış ve “*İslam Öncesi Türk Tarihi Doçenti*” pozisyonunu elde etmiştir.⁵⁴

1.3.4. Profesörlük Yılları

Ögel askerlik görevini yerine getirdiği esnada bir taraftan da doçentlik görevi için mücadele ettiği gibi profesörlük görevini elde edebilmek için de biran önce harekete geçmiştir. Daha Taiwan'da misafir öğretim üyesi olarak görev yaptığı sırada başvuruda bulunmuş ancak bu seferde başka bir engel ile karşı karşıya kalmıştı. Mevzuat gereği yurtdışında bulunduğundan dolayı bu başvurusu geri çevrilmişti. Türkiye'ye döndükten sonra Profesörlük müracaatı yaparak⁵⁵ 1964 yılında, “*Sino-Turcia (Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri)*” adlı tezini sunmuştur.⁵⁶ Doç. Dr. Bahaeddin Ögel'in başvurusu üzerine üniversiteler kanununun 72. Maddesi uyarınca yabancı dil sınavını yapmak üzere, Prof. Y.Önen ve Prof. A. Temir'den oluşan bir lisan komisyonu kurulmuş ve Almandan girdiği sınavı başarıyla vermiştir.(18.12.1964) Daha önce

⁵³ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 26.

⁵⁴ Gürbüz, “Âlimin Ölümü Âlemin Ölümüdür”, s. 468.

⁵⁵ Abdulkadir Yuvalı, Muhammet Beşir Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 9.

⁵⁶ Gürbüz, “Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı”, s. 61-62.

DTCF. Profesörler Kurulunca seçilen Ord. Prof. Zeki Velidi Togan, Prof. Şinasi Altundağ, Prof. Akdes Nimet Kurat, Prof. İbrahim Kafesoğlu ve Prof. Mehmet Altay Köymen'den oluşan müteşekkil bilim komisyonu da Ögel'in doçentlik unvanını kazandıktan sonraki ilmi faaliyetleri ile profesörlük takdim tezi olarak sunduğu çalışmayı⁵⁷ incelemiş, 22.12.1964 tarihli ortak raporuyla “netice” olarak, kendisinin, “İslamiyet'ten Önceki Türk tarihi gibi çok az işlenmiş güç bir sahada çalıştığımı, o tarih itibariyle Çince bilen tek Türk tarihçisi olduğumu belirterek kaynaklarına ve dillerine hâkim olduğu, buradaki bilgileri ilmi şekilde kullanıp, işlediği ve muayyen neticelere vardığı anlaşılan Doç. Dr. Bahaeddin Ögel'in Profesörlüğe yükseltilmesini, fakülte profesörler kuruluna teklife oy birliği ile karar vermiştir.” Bu teklif üzerine ve gerekli formaliteler sonucunda, kadroya bağlı olmaksızın ve aylığını doçentlik kadrosundan almak üzere, 41 yaşında “Üniversite Profesörlüğü”ne yükseltilmiştir.(27.01.1965)

1.4. YURT DIŞI GEZİLERİ

1.4.1. İran Seyahati

Bahaeddin Ögel, o dönemde çıkan “4489 sayılı kanun uyarınca”⁵⁸ Ankara Üniversitesi tarafından⁵⁹ bilgi, görgü ve bakış açısını genişletmek, ilmi faaliyetlerini daha üst düzeye taşımak üzere, 1953'te Haziran-Eylül ayları arasında, dört aylığına İran'a seyahat etmiştir.⁶⁰ İran'da bulunduğu bu dönemde, zamanını en iyi şekilde değerlendirerek, Türk İslam Tarihi açısından büyük önem taşıyan İran şehirlerinde çalışmalarına oldukça katkı sağlayan araştırma ve incelemeler yaptı.⁶¹

Burada eski Türk İslam devletlerinin kültür merkezleri olan “Tahran, Tebriz ve İsfahan” gibi şehirlerde, tarihi ve kültür öğelerini yerinde incelemek, araştırma ve çalışmalarının eksenini genişletmek, elde ettiği kaynak ve materyallerin sayısını artırmak üzere müze ve kütüphanelere gitmiştir.⁶² Ögel'in öğrenme azmi ve ilme olan açlığı o kadar fazlaydı ki burada bulunduğu bu kısa süre zarfında, araştırmaları için gerekli olan

⁵⁷ Ögel, “Sino Turcia (Çingiz Han ve Çin'deki Türk Müşavirleri”, s. III.

⁵⁸ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 26.

⁵⁹ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 9

⁶⁰ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 24.

⁶¹ Yuvalı, “Ögel, Bahaeddin”, s. 22.

⁶² Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 26.

kaynakları elde edebilmek adına, elinden gelen çabayı göstermiş ve çalışmaları için gerekli malzemeyi bulmuştu.⁶³

1.4.2. Almanya Seyahati

Bahaeddin Ögel, Almanya'ya ilk seyahatini doçent olmadan hemen önce yapmıştı. İran seyahatinin ardından Alman Hükümetinin verdiği burs ile “19.12.1953-18.10.1954” tarihleri arasında bir yıl kadar süreyle Almanya'nın Hamburg Üniversitesine bilimsel araştırmalar yapmak üzere, misafir öğretim üyesi vasfıyla gitmişti.⁶⁴ Hamburg Üniversitesi, Münih Üniversitesi ve Mainz Üniversitelerinde kendi alanlarında önemli pozisyonları elde etmiş olan tarihçi kişiliklerle iletişime geçmiştir.⁶⁵ “Hamburg Üniversitesi'nde Prof. B. Berthold Spuler, W. Franke ve Von Gabain, Münih'te Prof. Fuchs Mainz Üniversitesinde de Prof. Winterfeld gibi Orta Asya Tarihi üzerinde, gerek siyasi ve gerekse kültür tarihi alanlarında birer otorite olan bilim adamları ile tanışma ve onların araştırma metotlarını yakından görme imkânı bulmuştu. Ayrıca Alman Üniversite kütüphanelerinde bulunan Uzak ve Yakın Doğu Türk Tarihi ile ilgili kaynak ve tetkik eserlerden de yeterince istifade etme imkânı buldu.”⁶⁶ Ögel, ileride Türk Kültür Tarihi araştırmalarında yol haritasını belirleyecek olan araştırma ve inceleme metodunu bu seyahati sırasında öğrendi.⁶⁷ Burada bulunduğu zaman zarfında Çince metinler üzerinde çalışmalar yapmış ve Orta Asya Türk Tarihi ile ilgili yabancı dilde yazılmış ve yayınlamış eserleri Almanya'nın önemli tarihçilerden öğrendiği metotları kullanarak araştırmış ve incelemiştir. Prof. Abdulkadir Yuvalı'ya göre; “Ögel hocanın Türk Kültür Tarihine Giriş adlı dokuz ciltlik eserinin ilk planı ve metodu, bu ülkede yapmış olduğu araştırmalarla yakından ilgilidir.”⁶⁸

1.4.3. Almanya'ya İkinci Seyahati

Türkiye'de Orta Asya Türk Tarihi araştırmaları batıya göre oldukça geç dönemde başlamıştır. Bu çalışmaların Türkiye'de zuhur etmesi yaklaşık yarım asır sürmüştü.

---

⁶³ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 9-10.

⁶⁴ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. I.

⁶⁵ Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi”, s. 216.

⁶⁶ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 10.

⁶⁷ Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi”, s. 216.

⁶⁸ Arslan, “Bahaeddin Ögel”, s. 41.

Bunun birçok nedeni olduğu gibi en önemli nedeni olarak Çin diline toplumumuzda arasında çok az kişinin aşına olmasıydı. Çin dili, öğrenilmesi oldukça zor bir dil olup oldukça emek ve istikrar gerektiriyordu. Bu istikrar ve azimde Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’de oldukça fazla bulunmaktaydı. Ulu Önder Atatürk ileri görüşlü bir kişiliğe sahip olduğu için o dönemden bu zamana kadar Türk tarihi uzmanlarının Çince vesikaları birinci elden kolayca araştırmalarını yapabilmeleri ve bu değerli bilgileri gün yüzüne çıkarabilmesi için, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi bünyesinde Sinoloji Enstitüsü’nü Türk milletine hizmet için açtırmıştı. Bahaeddin Ögel’in hayatındaki dönüm noktalarından biride Sinoloji sahasının dünyadaki öncülerinden biri olan Wolfram Eberhard ile tanışması ve doktora çalışmasını onun danışmanlığı altında gerçekleştirmesi ayrıca Sinoloji enstitüsünün öğrencilerinden biri olmasıydı.⁶⁹

Bahaeddin Ögel, doçentliği üzerinden dört yıl gibi bir sürecin geçmesinden sonra, “*Alexander Von Humboldt Vakfı*”nın verdiği bir burs programından yararlanarak, 4936 sayılı üniversiteler kanununun 62. maddesi gereğince, bilimsel araştırma ve incelemeler gerçekleştirmek üzere⁷⁰ “1959 yılında burslu araştırmacı olarak”⁷¹ bir yıllığına Almanya’ya ikinci seyahatini gerçekleştirmiştir.(04.09.1959) Bu dönemde batılı devletlerde bu sahanın tanınıyor olması ve alanında uzman, oldukça başarılı tarihçilerin bulunduğu aynı zamanda kaynak bakımından oldukça zengin kütüphanelere sahip bu ülkelerde, Bahaeddin Ögel’in ilmi araştırmalar yapma fırsatı elde etmesi, gerek Türk milleti için gerekse tarih ilmi sahası için oldukça büyük bir şans olmuştu. Ögel, Almanya’da bulunduğu süreci en iyi şekilde değerlendirmiş olup kendini eğitmek, bilgilerinin üzerine yenilerini eklemek için elinden geleni yapmıştı. Ögel, burada Çince metinler üzerinde yaptığı çalışmalılarını daha üst kademelere çıkarmış, bir taraftan da o dönemde henüz Türkiye’de bulunmayan “*Orta Çağ Tarihi*” alanının Türkiye’de de var olmasını sağlamak amacıyla Çince başta olmak üzere birçok batı dillerinde yayınlamış kaynakları inceleyip kütüphaneleri tek tek gezerek bu kaynakları toplamış, sentezlemiş ve buradan elde ettiği yeni bilgilere, “*dokümanlara dayanarak ciddi Alman dergilerinde çeşitli konulara açıklık getiren Almanca makaleler neşretmiştir.*” Bahaeddin Ögelin bu verimli çalışmalarının meyvesinden günümüzdeki tarihçiler de nasibini almıştır. Şuanda

⁶⁹ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 14.

⁷⁰ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 27.

⁷¹ Kalafat, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle Türk Mitolojisi”, s. 215.

Türk Tarihi ile ilgili herhangi bir araştırma için Çince kaynaklardan yararlanmak istendiğinde, başvurulacak kaynaklar arasında Bahaeddin Ögel'in kitapları bir numaralı kaynak eser niteliği taşımaktadır. Ögel bulunduğu süreyi çalışmaları için yeterli görmemesi ve Çin dil ve kaynak bilgisini derinleştirmek maksadıyla izninin 31.07.1961 tarihine kadar uzatılması için talepte bulunmuş ve böylece Almanya'daki ilmi çalışmalarına bir süre daha devam etme fırsatı olmuştu. Ögel, bu sayede asistanlığı döneminde bir yıl, ikinci yolculuğunda da ek taleple birlikte iki yıl Almanya'da bulunma fırsatını elde etti. Bahaeddin Ögel, 1961 yılına kadar Hamburg Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'nde araştırma inceleme faaliyetlerini yürütmüş ve ünlü Orientalistlerden Prof. B. Spuler, Von Gabain ve Prof. O. Pritsak ile birlikte Orta Asya, W. Franke ile de Sinoloji çalışmalarını yapmıştı.⁷²

1.4.4. Taiwan Seyahati

Bahaeddin Ögel, Almanya seyahatinden araştırma sahası için gerekli bol miktarda bilgi ve doküman elde ederek yurda dönmüştü. Fakat onun için bu yeterli değildi. Çünkü Bahaeddin Ögel'e göre ilmi araştırmalarda birinci elden kaynak, araştırmanın selameti açısından oldukça büyük değer ihtiva ediyordu. Ögel, kendi sahası olan Orta Asya Türk Tarihi araştırmalarını yaparken Almanya'daki seyahati sırasında inceleme yaptığı kütüphanelerdeki Çin dilinde yazılmış eserler onun kafasındaki sorulara tam olarak cevap vermiyordu. Bu nedenle döneme ait birinci el kaynak olan Çin arşivlerine ulaşmak istemişti. Ögel henüz Almanya'da bulunduğu sürede Çin'e seyahat etme arzusu kafasına yerleşmişti. Bunun için çeşitli araştırmalarda bulundu ancak o tarihlerde Çin Halk Cumhuriyeti (Milliyetçi Çin) gerek ilmi araştırmalara ve gerekse tüm dünyaya karşı gözlerini kör etmişti. Bahaeddin Ögel Çin'e gitmek için oldukça çaba sarf etmesine rağmen artık o da bunun imkânsız olduğunun farkına vardığından "*Taiwan Hükümeti (Milliyetçi Çin)'nin Ankara'daki elçiliği kanalı ile müracaat etti.*"⁷³ Ögel, Almanya dönüşünün ardından iki ay sonra Taiwan Hükümeti aracılığı ile Taipei'de "*National Cheng-chi Üniversitesi*"nden 1962-1964 yılları dâhilinde misafir öğretim üyesi olarak göreve başlaması için davet edilmişti.⁷⁴ Yapılan bu davet kürsü başta olmak üzere fakülte

⁷² Arık, "Bahaeddin Ögel", s. 27.

⁷³ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s. 15.

⁷⁴ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. I.

Profesörler Kurulunca memnuniyetle kabul edilmiştir. Böylece “üniversiteler kanununun ilgili maddesi göz önüne alınarak Bahaeddin Ögel, 11.09.1962-11.09.1963 yılları arasında bir yıllığına izinli olarak kabul edilip ilmi çalışmalarda bulunmak, araştırma ve inceleme yapmanın yanı sıra burada ders vermek üzere Milliyetçi Çin’e gitmesi kararlaştırıldı.⁷⁵ 11 Eylül 1962”de Bahaeddin Ögel ailesini de yanına alıp Taipei’ye gitmişti. ⁷⁶”Sino Turcica “ adlı eserini Taipei’de bulunduğu süre zarfında yazmıştır.⁷⁷ Bahaeddin Ögel, Taiwan Seyahati sırasında Orta Asya Türk Tarihi ve kültürü hakkında incelemeler yapmış ve çalışmalarını daha çok Türk tarihini İslam Öncesi düşünce tarzı ile izah etme yolunu tercih etmiştir.⁷⁸ Daha öncede bahsettiğimiz gibi Bahaeddin Ögel, bu seyahati sırasında yazdığı “Sino Turcia” adlı eseriyle 1965 yılında profesörlük unvanını elde etmiştir. Ögel, kendi zamanında Çin arşivlerinden yararlanarak Orta Asya Türk Tarihi hakkında araştırmalar yapan, Türkiye’de tek, dünyada ise sayılı araştırmacılardan birisidir. Almanya, İngiltere, İtalya, Danimarka, Macaristan, Avusturya, İran, Taiwan, Moğolistan, Rusya gibi ülkelerde çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Almanca, İngilizce, Çince, Rusça, Farsça, Moğolca yanında pek çok çağdaş Türk lehçesini de bilmektedir.⁷⁹

1.5. ÖLÜMÜ

Bahaeddin Ögel, Eylül 1987 yılında Moğolistan’a V. Uluslararası Moğolistler Kongresine katıldığı dönemde, hava şartlarının oldukça kötü olması dolayısıyla hastalanmış ve sağlığı bozulmuştur. Bahaeddin Ögel’in sağlığını tehdit eden bir diğer unsurda sigara alışkanlığı olmuştur.⁸⁰ Bu konuyla ilgili olarak eşi Nurten Ögel bir anısını şu şekilde anlatmaktadır; “Hayatına mal olacak olan sigara tiryakiliğinden bir türlü vazgeçmemiş, bizler şikâyet ettikçe “Bu masumdan ne istiyorsunuz, size ne zararı var” derdi. Bizim ısrarlarımızla bırakmaya niyet etmiş ama onsuz çalışamadığı için çılgına dönmüş, evde bütün huzurumuz kaçmıştı. En sonunda bana “o bırakamadan ben tiryaki olacağım” dedirtmişti. Elbet bir gün zaman gelecek bırakacağız derken, zararlarını

⁷⁵ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 27.

⁷⁶ Yuvalı, Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 9.

⁷⁷ Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. I.

⁷⁸ Bahaeddin Ögel, (24 Haziran 2009), <http://www.diyadinnet.com/bilgi-1816-bahaeddin-ogel>.

⁷⁹ Vahit Türk, (2018), Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, <https://www.millidevletgazetesi.net/prof-dr-bahaeddin-ogel/>.

⁸⁰ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 31.

görmeğe başlayınca hemen bıraktı ama çok geç kalmıştı.”⁸¹ Bahaeddin Ögel’in durumu ilerleyince A.Ü. Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Kliniğine yatırıldı. Hastanede yapılan tetkikler sonucu akciğer kanserine yakalandığı tespit edilince üzülmemesi için kendisine bir süre söylenmemiştir. Üç aylık ömrü kalmış olsa da doktorlar gerekli ameliyat yapıldığı takdirde bir buçuk sene kadar yaşayabileceğini belirtmeleri üzerine 18 Nisan 1988’de AÜ İbni Sina Hastanesi’nde ameliyata giren Bahaeddin Ögel’in durumunda bazı düzelmeler olsa da hastalığı omuriliğine sıçramış ve belden aşağısı felç olmuştu. Kendisinin fenalaşması üzerine hastaneye kaldırılarak yoğun bakıma alınmıştır.⁸² Bahaeddin Ögel, son anlarında bile yaşama inancını kaybetmemiş ve ilmi çalışmalarını düşünmüştür. Ölümünden bir gün önce 6 Mart 1989 yılında *“Beni kim tedavi edip iyileştirip ayağa kaldıracaksa kaldırsın. Masadaki işler bizi bekliyor”* diyerek doktorlara serzenişte bulunmuştur.⁸³ Türk milletinin köklü tarihini derinlemesine inceleyerek ilim âlemine önemli eserler bırakan en önemli tarihçilerimizden biri olan Bahaeddin Ögel, bütün müdahalelere rağmen kurtarılmamış ve 7 Mart 1989 günü hayata gözlerini yummuştur.⁸⁴ Bahaeddin Ögel’in Türk bayrağına sarılmış olan tabutu, yurdun dört bir tarafından gelen öğrencileri ve arkadaşları eşliğinde Karşıyaka Mezarlığında toprağa verilmiştir.

Bahaeddin Ögel’in ölümünün 1. yılı dolayısıyla 1990 yılına ait Türk Dünyası Araştırmaları Dergisinin 65. sayısı rahmetli Prof. Dr. Bahaeddin Ögel anısına yayınlanmıştır. Eserin içerisinde Bahaeddin Ögel’in arkadaşları ve öğrencilerinin kendisine ithaf en yazılmış kıymetli makaleleri yer almaktadır.⁸⁵

---

⁸¹ Yuvalı, Aşan, “Bahaeddin Ögel”, s. 53.

⁸² Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 32.

⁸³ Yuvalı, Aşan, “Bahaeddin Ögel”, s. 53.

⁸⁴ Akçura, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı”, s. 48.

⁸⁵ Arık, “Bahaeddin Ögel”, s. 32.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

2.1. KİTAPLARI

2.1.1. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I

Bahaeddin Ögel'in en önemli eserlerinden biri olan “*Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*”⁸⁶ adlı kitabı, iki cilt halinde üç baskısı yapılmış olup, birinci baskısı Kültür Bakanlığı tarafından 1981 yılında yayınlanmıştır. 2015 yılında eser ikinci defa yayınlanmış ve üçüncü baskısı ise Türk Tarih Kurumu tarafından 2019 yılında Ankara’da basılmıştır. Eser 12 bölümden ve 455 sayfadan oluşur. Bahaeddin Ögel'in eserlerinde konuyu işleyiş biçimi oldukça farklı olup, 20 kitabı içinde, özellikle “*Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Türk Kültürünün Gelişme Çağları ve Türk Mitolojisi*” adlı eserleri anlatılan devri adeta yaşatırdı.⁸⁷

Ögel, bu eserinde Avrasya bozkırlarının derinliklerinde ve Orta Asya alanının eski tarihinde, yazılı tarihi kaynaklar ışığında, bilebildiğimiz kadarıyla ilk kurumsal devlet olma özelliği taşıyan Asya Hun İmparatorluğu, diğer adıyla Büyük Hun İmparatorluğu hakkında kuruluşundan yıkılışına kadar bilgiler vermektedir.⁸⁸ Yazar, iki ciltlik kitabının birinci cildi olan bu çalışmada, ilk olarak eserini oluştururken kullandığı metot konusunda okuyucuyu bilgilendirmekle işe başlamıştır. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi adlı kitabında kullandığı metotla ilgili olarak; “*Türk adını duymamış ve Orta Asya tarihi hakkında en ufak bir bilgisi bulunmayan bir Çin araştırmacısının eseri, elbette ki bizim için her konuda değerli görülemez*” görüşünü dile getirmiştir. Bu nedenle çalışmalarında daha çok ana kaynaklardan yararlanma yoluna gitmiş ve “*F. Hirt, E. Chavannes, O. Franke ve Eberhard*” gibi yazarların eserlerinden yararlanmayı tercih etmiştir.⁸⁹ Bahaeddin Ögel gibi büyük bir kültür tarihçisi, Türk Kültür birliğinin Hunlar zamanında kurulduğu

---

⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, TTK, Ankara 2019, 455 sayfa.

⁸⁷ Mevlüt Uluğtekin, (1 Mart 2018). Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Anısına... (14 Nisan 2019 tarihinde blogcu: Yeniçağ Gazetesi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/prof.-dr-bahaeddin-ogel-anisina-46462.htm> adresinden alındı.

⁸⁸ Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 21.

⁸⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 1.

görüşünü savunup bu doğrultuda “*Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*” adlı çalışmasını kaleme almıştır.⁹⁰ Yazar, eserinde bu kitabı yazma amacını; “*savaşlardan önce, kavimlerin incelenmesine dönük*” olduğu şeklinde belirtir. Bahaeddin Ögel, Mete’nin adının tarih kaynaklarında görünmesiyle birlikte Büyük Hun İmparatorluğu’nun başladığı ile ilgili görüşlerin yanlışlığına dikkat çekerek akabinde kendi görüşlerini dile getirmiştir: “*Geri ve gelişmemiş bir topluluktan 600 yıl yaşamış ve Asya tarihine derin tesirlerde bulunmuş Büyük Hun İmparatorluğu gibi bir kuruluş ebetteki, birdenbire doğamazdı.*”⁹¹ Böylece tarihin tesadüf eseri olarak oluşmadığı, bu oluşumun belli bir yaşanmışlık, emek ve kültür yığılması sonucu ortaya çıktığını ifade eder. Bahaeddin Ögel, bu çalışmasını görsel malzemelerle de desteklemek suretiyle konuyu daha etkileyici olarak okuyucuya sunmuştur.

1. Bölümde: “*Hunların Ataları ve İlk Çağları*” başlığı adı altında yazar, Hunların ilk oluşumları, Çin kültürü ve Çin sınır kavimleri, Hun-Çin münasebetleri ve Hun Devlet kültürünün Çin kültürüne tesirleri gibi birçok konuya yer vermiştir. Çin kaynaklarından yararlanılarak oluşturulan bir eser olması bakımından ve Hun Tarihi hakkında bilgi elde etmede birinci elden kaynak olma niteliği nedeniyle eser oldukça değerlidir. Çin kültürünün oluşumu, etki alanı ve çevresine tesirlerine değindikten sonra Çin kültürünün oluşumunda birinci derecede etkili olan faktör olarak etrafındaki sınır kavimlerinin kültür yığılması ile oluştuğu kanısına varmıştır.

Hunlarla ilgili bilgilere, Çin’in sınır kavimleri başlığı adı altında yer vermiş ve “*Hirt, Chavannes, Otto Franke ve Prof. Eberhard gibi araştırmacıların, bu yöndeki kavimlerden söz edildikçe, çekinmeden Türkler deyimini kullanmışlardır*” bilgisini bize sunarak bu konu hakkındaki görüşlerine vakıf olmamızı sağlamıştır. Çin tarihinin başlangıcı olarak tarihe geçen ilk Çin sülalesi, Hsia sülalesindedir. “*Hunların ataları*” ile ilgili bilgiler, daha çok Hsia sülalesinin son imparatorunun Hun kökenli olması nedeniyle Hsia Sülalesinden edinilmektedir. “*’Hsiung-nu, Hiung-nu’ denilen Hunların menşei konusunda tarihçiler başta olmak üzere Batılı ve Doğulu araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.*”⁹² Yazar, bölümde Çin’de önemli bir yer

⁹⁰ Nevzat Kösoğlu, *Türk Olmak Ya da Olmamak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 1

⁹¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 85.

⁹² İbrahim Kafesoğlu’nun verdiği bilgiye göre: J. De Guignes (1757), J. Klaproth (1825), G. Clauson Hiung-nu veya Hsiung-nu denilen kavmin Türk olduklarını kabul etmiştir. K. Shiratori ise ilk olarak Türk oldukları noktasında hem fikirken daha sonra fikrini değiştirerek Hiung-nu veya Hsiung-nu denilen

edinen, gerçek ve sürekli bir devlet anlayışının başladığı sülale olarak kabul edilen Cou Sülalesinin, Hunlarla olan münasebetlerine yer vermiştir. Türklerin anayurtlarının neresi olduğu konusunu bölüm içerisinde ele alan yazar, konuyla ilgili farklı görüşlere yer vermiştir. “*Türklerin ilk yurtlarının birer Çin eyaleti olan Şensi ve Kansu olduğu*” iddia edilse de buraları Türklere ait bölgelerin, yalnızca birer parçası olduğu ve bu çağa ait Çin kaynaklarının “*Türklerin ana merkezlerinin*” tam olarak neresi olduğunu tespit etmeye yeterli olmadığı görüşü benimsemiştir.

Çin’deki önemli sülalelerden biri olan Hsia Sülalesinin yıkılması ile bu bölgeden kaçan bazı prenslerin Altay kavimlerin en içlerine sızması, buradaki hayvancılık yapan kavimler arasında ziraat kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur. Bu kısımda Çin kaynaklarında geniş yer verilen Çin’e yapılan Hun akınlarından bahsederek, Hun akınlarının kökeni hakkında bilgi verilmiştir. Bu akınlar Hun-Çin münasebetlerinde önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Hsia sülalesinin yıkılması sonucu yeni bir sülale olan Cou Sülalesi başa gelmiştir. Çin tarihi Cou sülalesiyle başlayıp Çin’deki birçok yenilik ve gelişmeler yine bu sülale zamanında yapılmıştır. Çin devlet anlayışı da bu süreç içerisinde oluşup yine önemli bir Çinli filozof olan “*Koonfüçyüs, Laotse*” bu dönemde yaşamıştır. Başlangıçta Hun adı, Kuzey kesimlerin geneli için kullanıldığından Hun adı ile anılan her kavim, Türk olarak kabul edilmemiştir. Çin İmparatorluğu, Hun kavimlerinin saldırıları sonucu Batı başkentlerinden, Doğuya yönelerek burada yeni bir başkent kurmuş ve feodal devletler oluşturmuşlardır. Bu durum Hun akınlarının başlıca sebepleri arasında gösterilmektedir. Bu garnizon devletlerin çoğalması sonucu Hunların Çin’deki gücü azalmış ve ziraatçılığı bırakmalarına ve sonunda açlıkla burun buruna kalma noktasına gelmesine neden olmuştur. Bu kavimlerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için giriştikleri mücadele, Hun saldırılarına yol açmıştır. Ögel bu kitapta Hun akınlarını, Çin’deki yağmaları ve savaşları ile Orta Asya ve Moğolistan’dan gelen

---

kavimleri Moğol kökenli olduğunu savunmuştur. Hiung-nu veya Hisiung-nu denilen kavimlerin Türk-Moğol karışımı bir kavim olduğunu savunan A. V. Gabain gibi araştırmacılar vardır. Ayrıca L. Ligeti gibi kimi araştırmacılar ise Hiung-nu veya Hisiung-nu denilen kavimleri herhangi bir kökene dayandıramamışlardır. Fakat İbrahim Kafesoğlu aynı coğrafyada yaşayan farklı kavimler olsa da Hiung-nu veya Hisiung-nu devleti kuran ve yöneten asıl unsurun Türkler olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için *bak.* İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.58-59; Ali Ahmetbeyoğlu’da İbrahim Kafesoğlu’yla hem fikir olarak Hiung-nu veya Hisiung-nuların Türk olduğunu şu görüşüyle ispatlamaya çalışmıştır. “Geldiğimiz noktada kaynaklarda verilen bilgiler, dil yadigârları, arkeolojik ve Göktürlere uzanan tarihi süreç ışığında Hunların Türk olduğu ortaya konulmuştur.” *bak.* Ali Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri, Yeditepe Yayınları*, İstanbul 2017, s. 90.

planlı akınlar olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Bu Hun akınları sonucunda bir etkileşim yaşanmış ve Çin halkı gerek askeri alanda gerekse ekonomik ve kültürel alanda Hunların etkisinde kalmışlardır. Çin-Hun savaşları sonucu daha önce Çinliler için hiçbir farkı görülmeden yabancı olarak nitelendirilen Hunlar, bu savaşlar itibariyle artık Doğu'daki Hun kavimlerinden ayrılmış ve ayrı bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Hunlar artık Çin tarafından bir nevi resmi olarak tanınmıştır. Bölümün sonunda ise Çince vesikalara ve Türkçe okuma parçalarına yer verilmiş, böylece eserin bilimselliği daha da etkinleştirilmiştir.

Hunlar Çin'in bugünkü Kuzey steplerinde kurulmuş olup, Hunlarla alakalı bize bilgi sunan en eski kaynaklar, Çin kaynaklarıdır. Hunlar, Çin için ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaya Hun Hükümdarı Teoman zamanında başlamıştır. Eserde sık sık kendisinin üniversite yıllarından beri hocası olan, aynı zamanda doktora yürütücülüğünü de yapan ve ilmi araştırmalarında, kullandığı araştırma metotları bakımından kendisine örnek aldığı W.Eberhard'ın kaynaklarından faydalandığını belirtmiştir.⁹³

2. Bölümde: “*Mete'nin Babası Tuman Han ve Zamanı*” başlığı altında yazar, Mete Han'dan önce Hun İmparatoru olan Tuman (Teoman)'ın faaliyetlerinden, Hunların Çin'e yaptığı akınlardan ve bu dönemde Çin sınırları içerisinde bulunan kavimlerden bahseder. Bölümde “*Mete'nin babası Tuman (Teoman) Han ve zamanı*” başlığı adı altında Tuman'dan önceki Hun Devleti hakkında bize bilgiler sunar. Burada Büyük Hun Devleti'nin kuruluşunu hazırlayan sebepler, kurulduğu dönemdeki şartlar, Çin ile olan münasebetleri ve Çin-Hun savaşları, bu süreç içerisinde Mete'nin babası Tuman Han'ın yaptığı girişimlerden ve nasıl bir yönetim benimsediği hakkında Çin vesikalarından elde ettiği bilgileri verir.

Tuman (Teoman)'dan önceki Hun Devleti dönemi hakkında çok fazla bir bilgi bulunmamasının akabinde yazar, kaynakların sunduğu bilgiler dâhilinde hareket edebilmiştir. Neden olarak da “*Çin kaynakları ancak kendileri ile ilgili bir şeyler olduğu zaman, konuşmaya başlamaları*”nın etkili olduğundan bahseder. Bu kısıtlı bilgiler dâhilinde vardığı en önemli gerçek olarak “*bu çağda özlü ve büyük bir imparatorluğa dönüşen Çin imparatorluğundan, Hunların pek çok şey öğrendikleri idi*” sonucuna varmıştır. Büyük Hun İmparatoru Mete'nin döneminde Çin dış dünyaya ya açılarak Orta

---

⁹³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 1-82.

Asya tarihi hakkında pek çok bilgi edinip kayıtlarına geçirmiştir. Yazar, Mete'den önceki Orta Asya'nın durumu konusuna da eğilmiştir. Bu dönem hakkında iki yönlü kesin bilgiler üzerinde durulmuştur. İlk olarak Kansu bölgesinden Doğu Türkistan bölgesine kadar uzayan İpek Yolu üzerinde ikamet eden Yüeci kavimleri diğer bir konuyu ise Mançurya ile Doğu Moğolistan'ın güneylerinde yayılan Proto-Moğol köklerden gelen Tung-hu kavimlerine yer vermiştir. Bu dönemde Yüeciler güçlü bir kavim olup verimli bölgelerde yaşıyorlardı. Yüecilerin batıya göç etmeyerek Kansu'da kalan kısımlarına "Küçük Yüeciler" adı verilirdi. Kaynaklara göre "Türkistan'ın doğu kapısı Yüecilerin elinde bulunuyordu." Mete'nin batı akını sonrası bu Yüeci kavminin batıya doğru kayması sonucu, Orta Asya bir kavimler göçüne sahne olmuştur. Bu kavimler göçünde etkin rol oynayan Orta Asya ve Batı Asya kavimleri hakkında ayrı ayrı bilgi verilmektedir. Bu etkin kavimler arasında "Sakalar, Massagetler, Sarmatlar, Toharlar ve İskit" kavimlerinin yayıldıkları coğrafya ve bu kavimlerin yığılması sonucu coğrafyalarındaki değişimler hakkında bilgi verilir.⁹⁴

3. Bölümde: "Mete"⁹⁵ başlığı altında yazar, Büyük Hun İmparatoru Mete'nin gençliğinden itibaren tahta çıkışına kadar geçen dönemde, siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Yazar, ilk olarak Mete'nin ortaya çıkışını hazırlayan başlıca sebepler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Çin devletinin başında Ch'in sülalesinin kurucusu Shih-huang-ti bulunmaktaydı. Çin topraklarının Shih-huang-ti tarafından birleştirilmesi, etrafındaki üç grup halinde (Hunlar, Yüeciler ve Tunguzlar) kendi varlıklarını koruyabilmek için Çin'e karşı güçlü bir birliktelik oluşturmaya yöneltmiştir. Bu durum Mete gibi bir şahsiyetin Hun tahtında görülmesini hazırlayan başlıca neden olmuştur. Bu Çin hükümdarının ölümü sonucu Çin devletinin zayıflamasını fırsat bilen Mete ilk olarak doğuda Proto-Moğol kavmi olan Tunguzlara hücum etmiş daha sonra ise batıya yönelerek Yüeciler ve Wusunları yenerek kovmuştur. Bu nedenle Yazar, Mete Dönemini, Doğu ve Orta Asya tarihinin başlangıcı olarak incelemenin gerekliliğine değinmiştir

⁹⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 83-141.

⁹⁵ Mete ismi Çince kaynaklarda geçtiği şekli ile Ögel tarafından Mautun şeklinde çevirmiştir. bak. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 45.; Ayrıca İbrahim Kafesoğlu ise günümüzde Mete olarak kabul edilen Çince kelimeyi Mo-tun, Mao-tun, Mavdun, Mei-Tei, Moduk, v.s şeklinde çevirileri olduğunu belirtmiştir. bak. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.60; Ahmet Taşağıl'da Bahaeddin Ögel ve İbrahim Kafesoğlu'nun Mete isminin okunuşu konusundaki görüşlerini kabul etmiştir. bak. Ahmet Taşağıl, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s.39.

Bölümde yer verilen bir diğer konu ise Mete'nin gençliği dönemidir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Çin tarihleri kendileri ile ilgili ciddi bir tehdit unsuru oluşturmayan devletlerle ilgili bilgilere Çin kaynaklarında yer vermediklerinden ötürü, Mete'nin gençliği hakkında pek bir bilgi yoktur. Çin kaynakları Mete'nin gençliği hakkındaki bilgi eksikliklerini daha çok efsaneler ve söylentilerden oluşan mitolojik unsurlarla açıklamıştır. Mete'nin ilk görevi olan Tümen komutanlığı görevi, Mete'nin gelişmiş ordu disiplini ve ünlü “*ıslık çalan ok*”u hakkında da bilgiler yine bu bölüm dâhilinde anlatılmaktadır.⁹⁶

4. Bölümde: “*Mete'nin Akınları*” başlığı altında yazar, Mete'nin Doğu akını olan Proto-Moğol dünyası üzerine yaptığı akın hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde daha çok Türk-Moğol kavimlerinin gelenekselleşmiş düşmanlığı üzerinde durulmuştur. Mete'nin Proto-Moğol kavimlerini yenilgiye uğratması sonucu bu kavimlerin dağılması sonrası farklı kavimler ortaya çıkmıştı. Mete'nin Moğol akını sonucu Moğol kavimlerinin yeni yurtları hakkında bilgi verilerek yeni kavimler oluşturulmasından bahsetmektedir. Bu kavimler önceden Tunghu adıyla anılırken büyük Doğu akını sonucu “*Wuhuan ve Sienbi*” adı altında iki kol halinde dağılıp iki ayrı topluluk oluşturmuşlardır. İsmi tam olarak bilinmeyen birçok Moğol kavminin varlığına da değinilmektedir. Mete'nin Doğudaki Proto-Moğol kavimlerine karşı yaptığı akın kaynaklarda efsane ile karışık olarak verilmiş olmasına rağmen değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Mete'nin Tunghular üzerine yaptığı akınlar uzun süre unutulmamış hatta Çin bu Wuhuan ve Sienbi kavimlerini Hunlara karşı kullanmışlardır. Mete'nin doğu sınırlarıyla ilgili kaynaklarda farklı görüşlere yer verilmekle birlikte, Mete'nin Uzakdoğu sınırlarını daha iyi anlayabilmek için Orta Asya devletlerinin doğu sınırlarına yer verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda Göktürk ve Uygurların doğu sınırları konusuna da yer vererek devletlere bağlı vassal kavimlere ve Çin sınırındaki garnizonlar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Buradaki kavimler devletin “*küçük kağan*” adını verdikleri kağanlar tarafından yöneltilmektedir. Moğolların Wuhuan ve Sienbi kollarının kökleri hakkında da bilgi verilmiştir. Proto-Moğolların en güçlü kolunu Sienbi'ler oluşturmaktadır. Bölüm sonunda “*Mete'nin yendiği en eski Moğol kavimleri*” ile “*Proto-Moğolların Kültür ve Geleneklerinin*” yer aldığı okuma parçalarına yer verilmiştir.⁹⁷

⁹⁶ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 143-174.

⁹⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 177-249.

5. Bölümde: “*Mete’nin Birinci Yüeci Akını*” başlığı altında yazar, Hun-Yüeci münasebetleri ile Mete’nin batıya yaptığı Yüeci akını hakkında bilgi vermektedir. Yüeciler, zengin ve bereketli Kansu bölgesinde ikamet etmekte ve Batı sınırları ise Tanrı Dağlarının doğusuna kadar uzanmaktadır. Yüeciler bu dönemde oldukça güçlü bir devlet olup Batıdan Çin’e giden kervan yolları da bu bölgeden geçiyordu. Bu döneme ait Çince kaynaklarda Yüeciler, Hunlardan daha güçlü bir devlet olarak görülüyordu. Bu dönemde Yüeciler üzerine üç akın düzenlenmiş olup 1. Yüeci akını Mete tarafından bizzat yapılırken, 2. Yüeci akını ise Sol Bilge Prensi tarafından yapılmıştır. 3. Yüeci akını ise Mete’nin oğlu tarafından yapılmış ve bu akında Yüeci kralı öldürülerek batıya sürülmüştür. Çin-Yüeci münasebetlerine de değinen yazar, Çinlilerin Yüeciler ile ilgili bilgilerinin Mete döneminde başladığı sonucunu çıkarmıştır.

Mete Doğuda Tunghulara, batıda Yüecilere yaptığı akınlardan sonra bir sonraki akın durağı Çin olmuştur. Yazar, bölümde Mete’nin birinci Çin akını hakkında bilgelere de yer vermiştir. Ayrıca Mete’nin Çin’e akın sebepleri, akın yönü ve Çin akını sonucu devletin gücünün ulaştığı sınırları hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Mete’nin bu Çin akını rastgele bir akın olmayıp planlanmış bir akındı ve babası Tuman Döneminde Çin’in kuzeyindeki kaybedilen Hun otlak yerleri ve topraklarının geri alınması amaçlı olarak yapılmış bir akındır. Bu akında Mete, Çin sülalesine karşı ve bağlı olmayan bazı Çin krallıkları tarafından desteklenmekteydi. Akın sonucu Mete, Çin sülalesinin generali Meng Tien’in ele geçirdiği Hun topraklarını geri alarak Çin geçitleri ve Sarı Irmağın güneyindeki kaleleri tekrar Hun topraklarına katıp ticari ve askeri yolları da kontrolü altına almıştır. Mete’nin hakimiyet altına aldığı “*Hun-yü, Ch’üshê, Ting-ling, Kê-kun, ve Hsin-li*” adlı kuzey kavimleri hakkında ayrı ayrı bilgilere yer verilmiştir. Bu kavimler arasında yer alan Ting-ling “*Hunların, Göktürklerin ve Kırgızların çok kuzeyinde bulunan kavimler için kullanılan genel bir ad olarak kullanılırdı.*” Bu Ting-ling’ler en büyük darbeyi Çiçi Han döneminde almıştır ve Çiçi Han tıpkı Hun İmparatoru Mete gibi Orta Asya’nın üç büyük devletini idaresi altına almıştır. Bu Tin-ling kavimleri sonradan Kao-ch’i adını alarak son olarak V. yüzyılda bu kuzey Türk kavimleri Töles adını almıştır.⁹⁸

6. Bölümde: “*Mete’nin İkinci Büyük Çin Akını*” başlığı altında yazar, Mete Han’ın Çin’e ikinci büyük askeri saldırısından bahsetmektedir. Çin’in kuzeyini el geçiren Mete

---

⁹⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 251-276.

güneye yönelmiş ve Çin'deki Han Kralı Hsin'de bu akın sırasında Mete'ye tabi olmuştur. Böylece Mai bölgesi Mete'nin eline geçmiştir. Bu konuyla ilgili yazar, farklı kaynaklardan alıntılar sunmuştur. Bu akın sırasında Mete'nin uyguladığı ünlü savaş stratejisi hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Mete'nin “aldatma taktiği” ismi verilen bu savaş stratejisinde, Hun öncü birlikleri tarafından oyalanarak yıpratılan Çin İmparatorunu, arkada Mete'nin başında bulunduğu ana Hun ordusu pusuya düşürmüştür. Çin İmparatorunun elçi olarak gönderdiği casuslarının asıl amacının farkına varan Mete, ordusunu zayıf ve yaşlılarla değiştirerek böylece Çin'in oyununu bozması da Mete'nin dehasını ve zekâsını, yüksek bir imparator olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Mete'nin Çin'e ikinci akını sırasında öncü birliklerinin başına Sağ ve Sol Bilge Prenslarını koyduğunu belirten yazar, böylece Mete'nin Öncü birliklerine çok değer verdiği sonucuna varmıştır. Kuşatma sonunda Mete'nin atlı birliklerini at renklerine göre ayırması da Türk tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Yazar, Mete'nin ordusunu at renklerine göre ayırmasının Çinlilere oldukça ilginç geldiğinden, Çin kaynaklarında büyük yer edindiğinden bahseder.

Bölümde Mete'nin eşinin uyarıları sonucu Çin'i ele geçirmekten vazgeçmesi konusuna da değinilmiştir. Çin İmparatorunun Mete'nin eşinden yardım istemesi sonucu hatununun Mete ile konuşmalarına yer verilerek bu konuşmalar tarihte oldukça yankı uyandırmış olup bir Türk hatununun devlet konularında bu kadar bilgili olması da hatunların da belli bir eğitim gördükleri sonucuna varılmıştır. Mete'nin hatununun bu konuşmalarının sebepleri tam olarak bilinmese de yazar, Mete'nin kuşatmayı kaldırmasının gerçek sebebi olarak “*Mete'nin Göktürkler gibi Çin'i ele geçirme gibi bir niyetinin olmaması*” görüşünü kabul etmiştir. Yazar, bu konuda birçok farklı kaynaklar sunma yoluna başvurarak olayı farklı açılardan değerlendirmiştir.⁹⁹

7. Bölümde: “*Mete'nin Mektupları*” başlığı altında yazar, Mete'nin Çin ile olan mektupları hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bu mektupların maiyetleri hakkında bilgi verdikten sonra mektupların Türkçe çevirilerine ve açıklamalarına yer vermiştir. Bu mektuplar devletin resmi tarihleri ve arşivlerinde yer almış ve daha sonraki devletlerin mektuplarında, Mete'nin mektuplarının etkileri bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Han sülalesinin kurucusu olan İmparator Kao'nun ölümü sonrasında varislerin de tek tek

---

⁹⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 277-299.

ölmesi üzerine, Çin tahtına Çin İmparatoriçesi Lü oturmuştur. Mete'nin Çin İmparatoriçesi Lü ile olan mektuplaşmaları da dikkat çeken bir başka konudur. Bu mektuplar Çin kaynakları tarafından “*trajedi oyunu*” şeklinde gösterilmeye çalışılmıştır. Çin kaynaklarına göre Mete, bu mektuplar vasıtasıyla Çin İmparatoriçesini korkutarak onu evlenmeye ikna edip böylece Çin'i kendine katmak istemiştir.

Çin İmparatoru Wên-ti tahta çıktığı dönemde, Çin ile Hunlar arasında dostluk ve barış anlaşmaları yeniden düzenlenmek suretiyle bir barış dönemi başladı. Ancak bu dönemde Sağ Bilge Prensini Çin topraklarına saldırımları sonucu, Çin ile dostluk sekteye uğramıştır. Bu olayın üzerine Mete, tarihe geçen ünlü Çin mektubunu yazmıştır. Bu mektupta Mete, Sağ Bilge Prensini Yüeci akını için görevlendirdiğinden bahseder ve Mete'nin “*Yay çekeabilen ve kullanabilen bütün kavimler, 'bir tek aile halinde' birleştiler. Kuzeydeki ülkeler, benim güçlü idarem altında kesinlikle kuruldu ve düzenlendi*” şeklinde konuşmalarına yer verilmiştir. Mete'nin yazdığı bu mektup, Hun-Çin münasebetlerini tekrar olumlu yönde kurmuştur. Yazar, bu mektubun Mete döneminde MÖ 192'den 176'ya kadar geçen olayları ve Mete'nin faaliyetlerini içermesi ve aynı zamanda tek kaynak olması bakımından önemine de değinmiştir.¹⁰⁰

8. Bölümde: “*Orta Asya'da Kavimler Göçü*” başlığı altında yazar, Mete'nin Çin İmparatoruna yazdığı mektubun Orta Asya tarihi bakımından değerlendirilmesi ve Orta Asya'daki Yüecilerin batıya kaymaları sonucu oluşan kavimler göçü hareketi hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, ilk olarak Türkistan'ın Orta Asya tarihi bakımından önemine değinip daha sonra Türkistan'ın Hun tarihindeki yeri hakkında bilgilere yer vermiştir. Türkistan, zengin ziraat şehirlerinden oluşan bir bölge olup aynı zamanda Hunların ziraat hayatına girişinde de oldukça önemli bir bölgeydi. Bu bölge Hunların sağ kolu olup önemli ticaret hayatına da sahipti. Mete'nin mektubunda, Orta Asya ve Türkistan'a yaptığı akınlardan da bahsedilmektedir. Mektupta Mete'nin akın yolları “*Yüeciler, Wusunlar, Hu-chiehler (Uygurlar?), 26 krallık veya devlet (Doğu Türkistan)*” şeklinde sıralanmaktadır. Bu bölümde yazar, akın yollarının geçtiği bütün devletlerin kuruldukları ve yayıldıkları coğrafya hakkında genişçe yer vermiştir. Yüeciler Kansu bölgesinden Tanrı dağlarına kadar olan geniş alanda yayılmışlardır. Mete'nin akını sonucu Yüecilerin yenilip batıya kaymaları, dünya tarihinde büyük bir kavimler hareketinin doğmasına

---

¹⁰⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 301-315.

neden olmuştur. Yazar, bu kavimler göçünü “*Yüecilerin batıya kayması ile Orta Asya, Batı Türkistan, Afganistan ve Hindistan’ın kuzeyinde büyük bir kavimler göçü başlamıştır*” şeklinde açıklamaktadır. Sonradan Hindistan’ın kuzeyine yerleşen Yüeciler Hindistan’ın ilk bağımsız devleti olan Kuşan Devletini kurmuşlardır. Mete’nin Doğu Türkistan akını hakkında mektupta “*Yirmi altı krallık idaresi altına alındığından da bahseder ve Hunlar Türkistan’ı daha çok vassal bir devlet*” olarak yönetip yerli beylerinden birinin vasıtasıyla kontrol altında tutmak suretiyle ele geçirmişlerdir.¹⁰¹

9. Bölümde: “*Yükselme Devri*” başlığı altında yazar, Mete Dönemindeki yükseliş devrinin devamını sürdüren oğlu Kiyok Dönemi (MÖ174-160) siyasi ve askeri olayları hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde Kiyok’ta babası gibi, Orta Asya ve batıyı daha önemli olarak görüyordu. Bu dönemde Çin’e yönelik akınları ancak MÖ 166 yılından sonra görebiliyoruz. Kiyok’un bu sekiz yıllık zaman içerisinde ilk faaliyetleri, Hun birliğini oluşturmaya yönelik olup Batıya yönelik akınları başta gelen faaliyetleridir. Ayrıca Mete döneminde yenilgiye uğratılan batıdaki Yüecilerin, Kiyok dönemindeki faaliyetlerine ve Hunların güneybatısı ve Tanrı Dağlarının Yüecilerden tamamen temizlendiği bilgisine de verilmektedir. Hunların Büyük Çin akını ise MÖ 166 yılında başlamış olup bu akınlar fetih amaçlı olmayıp daha çok yağma amaçlı ve Çin’in kalabalık nüfusu nedeniyle Hunlar için gerekli insan gücünü elde etme amaçlı yapıldığını görmekteyiz. Bu dönemde Mete döneminde bırakılan kişi yağmaları da dikkat çekmektedir. Bu akınlar, Çinleri çok yıpratmış olacak ki Çin İmparatorunun Hun hükümdarına yazdığı barış yapma amaçlı mektuptan da anlaşılmaktadır. Bu mektupta Mete’nin ünlü mektubunun etkileri de açıkça göze çarpmaktadır. Bölümde ayrıca Çin asıllı bir Hun Veziri olan Yüah’ın Hun İmparatoru Kiyok’a Çin tesiri ve ekonomik bağımlılığına girme tehlikesi içeren faaliyetlerden uzak durması için bazı tavsiyelerinin yer aldığı vesikaya da yer verilmiştir.¹⁰²

10. Bölümde: “*Mete’nin Torunu (MÖ 160-126)*” başlığı altında yazar, Mete’nin oğlu Kiyok öldükten sonra Mete’nin Hun tahtına çıkan torunu Chün-ch’en’ ve bu dönemdeki Hun-Çin münasebetleri anlatmaktadır. Çin ile Kiyok döneminde tesis edilen dostluk, Mete’nin torunu döneminde dört yıl kadar sürdükten sonra, Çin ile Hunlar

¹⁰¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 317-351.

¹⁰² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 353-381.

arasında bu dönemde sınır savaşlarının dışında “70 yıl sürecek olan sonuçsuz Çin ve Hun Savaşları’nın hem Çin’i hem de Hunları çökerteceği” bilgisini bize vermiştir.

Hunlar her ne kadar Çin sınır savaşlarını önlemek amacıyla sınır pazarları kurmuşsa da, bazı Hun beylerinin kendi iç kavgaları sonucu Çin’e sığınmaları, uzun süre devam edecek olan büyük Çin-Hun savaşlarının patlak vermesine neden olmuştur.¹⁰³

11. Bölümde: “*Büyük Hun-Çin Savaşları (MÖ 129-128)*” başlığı altında yazar, Çin İmparatoru Wu zamanında Hun akınlarının ilerlemesi ve Çin’in çok fazla zayıflaması nedeniyle MÖ 129 yılında gelişen Hun-Çin savaşları ve Çin’in batı politikası hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde İmparator Wu uzun süredir planladığı Hun akını için kuzeyden dört koldan komutan ve askerlerini gönderdiği halde General Wei-Ching’in küçük bir başarısı dışında bir başarı sağlanamamıştır. Yazar, bu durum karşısında Çin hukukçusu Chu Fuyen’in, “*Hunlar hâkimiyet altına alınıp idare edilemezler!*” sözünün yerinde olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde Hun-Çin arasında birçok savaş baş göstermiş ancak Çin kaynaklarının abarttığı gibi bir başarı görülememiştir. Çin’in bir diğer harekâtı batı yönünde olup Çin’in batıya açılan kapısı olan Kansu bölgesinden Hunları uzaklaştırmak ve kendi Çin kolonileri kurmak politikasını güttüğü bir süreçtir.¹⁰⁴

12. Bölümde: “*Hunlar “Sağ Kanat” Bölgelerini Kaybediyorlar*” başlığı altında yazar, daha öncede belirttiğimiz gibi Çin’in batıya açılan kapısı olan ve Çinliler tarafından “*Sarı Irmağın batısı*” şeklinde söylenen Kansu bölgesini ele geçirmek ve Çin kolonileri kurmak için Hunların Sağ Bilge Prenslğine düzenlediği akın hakkında bilgi vermektedir. Kansu bölgesi zengin alüvyon topraklarına sahip olup önemli ticaret yollarından biri olan “*İpek Yolu*”nun da bu bölgeden geçmesi sebebiyle oldukça stratejik bir öneme sahipti. Bu bölgeyi Hunların Sağ bölgesi “*Batı bölgesi*” olup Sağ Bilge Prenslğinin elindeydi. Türklerde yönetim Hakanın bulunduğu merkeze bağlı olmak üzere Sağ ve Sol Bilge prensliklerine ayrılmıştı ve Sağ Bilge Prenslğine genellikle Hükümdarın akrabalarından biri tayin edilirdi. Ancak Sağ Bilge Prenslği Hunların ana merkezinden çok uzak olmakla birlikte Çin’in sınırında bulunması akınlara açık bir hale getirmiş ve bu bölgenin savaşçılık yönünden yumuşamaları sonucu Çin akınından kurtulamamıştır. Bölümde yazar, Batı Bölge Prenslğine yapılan üç akından ve bu bölge halkının büyük bir kısmının

¹⁰³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 385- 402.

¹⁰⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 403- 423.

Çin'e bağlanmasından bahseder. Böylece Çin batıya açılma politikasını gerçekleştirme yolunda önemli bir bölgeyi ele geçirmişti.¹⁰⁵

2.1.2. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II

Bu eser, “*Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*”¹⁰⁶ kitabının ikinci cildi olup eserin devamı şeklinde yazılmıştır. Eserin tamamı 33 bölümden oluşur. Eserin birinci cildinde, daha öncede bahsettiğimiz gibi (1-12) arası bölümlere yer verilirken ikinci cildinde ise (13-33) arası bölümler yer almaktadır. Eser, kısaltmalar başta olmak üzere 465 sayfadan oluşur. Eserin bu cildi, Hun Devleti tarihi hakkında yazılmış olup devam niteliğinde bir eserdir. Eyüp Sarıtaş, Ögel’in “*Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*” adlı eserinin önemini şöyle anlatmaktadır: “*Çin Edebiyatına nüfuz edebilecek kadar Klasik ve Çağdaş Çince öğrenmenin zorluğu, Çin edebiyatı hakkında araştırma yapacak bilim insanlarının arkasında kurumsal bir desteğin olmaması gibi nedenlerle Çin edebiyatı araştırmalarına ilgi duyan akademisyenlerin sayısında artış sağlanamamış, dolayısıyla Türkiye’de çeşitli batı ülkelerinde olduğu gibi güçlü bir Sinoloji geleneği oluşturulamamıştır. Bu özellik Sinolojinin Türk tarihini ilgilendiren çalışma alanları için de geçerlidir. Örneğin Türk tarihinin ilk dönemini oluşturan Hun devri hakkında 1981 yılında Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in yazdığı iki ciltlik bir araştırmadan başka kitap ölçüsünde o tarihten bu yana ikinci bir kitap daha kaleme alınmamıştır. Her ne kadar gerek Sinologlar ve gerekse Orta Asya Türk Tarihi ile meşgul olan Türk Tarihçileri, Çin kaynakları ışığında mükemmel denebilecek doktora ve doçentlik tezi yazmış olsalar da bunlar kitap olarak basılıp bilim adamının hizmetine sunulmadığı için arzu edilen geniş kitlelere ulaşmamıştır.*”¹⁰⁷

13. Bölümde: “*Çin Elçisi Cang Çien’in Seyahatnamesi*” başlığı altında yazar, Çin’in akın politikası gereği batıya gönderdiği elçilik raporları hakkında bilgiler vermiştir. Bu elçilik raporu, o dönemin devletler coğrafyası ve hiyerarşisi hakkında değerli bilgiler sunması bakımından önemlidir. Çin İmparatorluğu döneminde Han sülalesinin başa geldiği bir dönemde yeni İmparator Wu-ti Hunlara akın yapmak amacıyla Yüceçilerin intikam duygularını kullanmak için gönderdiği elçi Cang Çien’in İmparatora

¹⁰⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, I, s. 427-455.

¹⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, TTK, Ankara 2019, 465 sayfa.

¹⁰⁷ Eyüp Sarıtaş, “1935 Yılından İtibaren Türkiye’de Yapılan Çin Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, sa. 15, İstanbul 2011, s. 101.

sunduğu raporları içerir. Elçi bu seyahat sırasında Hunlara yakalanarak on yıl Hunların topraklarında kalmış daha sonra kaçmayı başarıp Fergana'ya gidebilmiş oradan Yüecilerle temas kurmuştur. Ancak elçi, Yüecilerin Hunlara karşı Çin ile birlikte hareket etme gibi bir niyetlerinin olmadığını anladığından Çin'e tekrar geri dönmek isterken Hunlara tekrar yakalanmıştır. Ancak bu sırada Hun iç karışıklıklarından dolayı kaçmayı başarıp Çin'e dönerek İmparatora raporunu sunmuştur. Elçi ikinci seyahatini MÖ 115 yılında Wusun ülkesine gerçekleştirmiştir. Elçinin raporunda yer alan “*Fergana, Doğu Türkistan ve Labnor, Hunların Sağ bölgesi, Wu-sunlar, Semerkand Krallığını Ann-ts'ai, Büyük Yüeciler, İran ve Part Krallığı, Irak, Toharistan ve Hindistan*” gibi devletler hakkında raporlar sunmuştur. Çin İmparatoru bu raporlar sonucu Fergana, Toharistan ve İran'ın büyük ve zengin ülkeler olup savaşçılık yönlerinin az olmasından ötürü Çin'e kolayca katabilecekleri, Yüeciler ve Semerkant krallığının ile güçlü devletler olmalarından ötürü ancak rüşvet ve armağanlar yoluyla kendilerine katabileceği görüşüne varmıştır. Yazar, bu elçilik raporlarında yer verilen devletler hakkında ayrıntılı bilgilere yer vererek oldukça açıklayıcı bilgiler sunmuştur. Yazar, Çin kaynaklarında ayrı bir bölüm halinde yer alan Batı Memleketlerinden de bahsetmiştir. Yazar, Doğu Türkistan'ın coğrafyası ve Hunların bu bölgeyi nasıl idare altına alıp kontrol ettiklerini ve Batı Türkistan, Afganistan ile İran'ın o dönemdeki durumu ve Orta Asya'daki Hun-Çin mücadeleleri hakkında da bilgi vermiştir. Ancak MÖ ki 50 yıl içerisindeki Hun Devleti içerisindeki kardeş kavgalarının ülkeyi zayıf düşürmesi sonucu Hunlarda bir duraklama dönemi baş göstermiştir.¹⁰⁸

14. Bölümde: “*MÖ 199 Hun-Çin Savaşları*” başlığı altında yazar, dünya tarihinin önemli savaşlarından biri olan ve Hunların ipek yolu üzerindeki önemli toprağı olan Kansu bölgesini kaybettiği Hun-Çin Savaşının nedenleri, sonuçları ve önemi hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bu dönemde Çin tahtında oturan İmparator Wu-ti'nin Hunlara karşı büyük bir öç alma duygusu ve hafif atlı birlikler ile Hunların askerlik taktiklerini uygulayan ünlü Çin generali Ho Chü-p'ing'in bu çağda yaşamış olmasını, Hun Devleti için büyük bir talihsizlik olarak gördüğünü belirtmiştir. MÖ 121 yılında Hunlara karşı büyük bir akın düzenlenmiş ancak daha öncesinde Türkistanlı bir yabgu unvanını taşıyan Çin generali Hunlara sığınmış ve Çin akınlarına karşı tedbir olarak Kuzeye çekilme

---

¹⁰⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 2-29.

şeklinde bir savaş stratejisi önermiştir. Bu kuzeye çekilme stratejisi, Çin ordusunda büyük kayıplara ve başarısızlığa sebep olmuştur. Ancak Hunların Sağ ve Sol Bilge Prenslüklerinin zamanla yumuşayarak savaşçılıklarını kaybetmeleri ve Hunların ana merkezine uzaklıkları sebebiyle verimli Kansu toprakları ve İpek Yolunun gücü Çin'in eline geçmiştir. Çin burada kendine ait ziraat bölgeleri oluşturmuştur.¹⁰⁹

15. Bölümde: “*Hunların Batıya Açılma Politikaları (MÖ 119-105)*” başlığı altında yazar, daha öncede bahsedilen Çin'in batıya açılma politikası hakkında bu bölümde daha ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Hun akınlarının gittikçe şiddetini artırması üzerine, Çin gözünü batıya çevirmişti. Çin'in batı ile ilk teması Yüecilerle temas kurup Hunlara karşı birlik olmakla başlamıştır. Bu doğrultuda yapılan savaştan her iki tarafta bir kazanç sağlayamasa da bu mücadele sonucu Hunlar kuzeye çekilirken Çin, Hunlara karşı ipek yolunun güvenliğini sağlamıştı. Bu bölümde ise Çin'in bu defa da Wusunlarla temas kurup Hunlara karşı ittifak kurma amaçlı ve Çin'in batı zenginliklerini elde etme amaçlı olarak batıya tekrar yönelme siyasetinden bahseder. Ayrıca Çin'in MÖ 111 ile 107-105 yılları arasında batıya yönelik adımları ve bu politika dâhilinde batıya tekrar elçiler göndermesinin yanı sıra batıda Çin kervanlarının oluşturulduğu bilgisini de bize sunmaktadır. Son olarak ise Çin'in İran ile olan temaslarına ve Çin'in Fergana'ya olan akınları hakkında bilgi vermiştir.¹¹⁰

16. Bölümde: “*Hunların Duraklamaları ve Batıya Kaymaları*” başlığı altında yazar, iç karışıklıklar sonucu eski gücünü kaybeden ve Çin akını sonucu zengin ve verimli bir bölge olan Kansu bölgesini kaybeden Hun Devletinin duraklama sürecine girmesi ve bu dönemdeki batıya kayma hareketleri hakkında bilgi vermektedir. Çin İmparatoru Wuwei'nin Çin tahtında bulunduğu bu dönemde, Çin en güçlü çağlarını yaşamaktaydı. MÖ 119'dan 105 yılına kadar bir güç ve denge dönemi sürüp gitmişti. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Hunlar, bu dönemdeki Çin akınına akıllıca bir cevap vererek kuzeye çekilme politikasını uygulamış ve Çin sınırındaki garnizonlarını çölün kuzeyine çekmeyi planlamışlardı. Böylece kuzeydeki çorak bozkırlarda Hunların sayıları çoğalmıştı. Çin Kansu bölgesini ele geçirerek Hun-Tibet irtibatını kesintiye uğratmak amacıyla tampon bölge olarak kullanmıştır.

¹⁰⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 31-48.

¹¹⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 52-60.

MÖ 119 yılında yapılan Hun-Çin Savaşları sonucu Hun İmparatorunun savaş stratejisi gereği Çin sınırındaki Hun garnizonlarını Gobi Çölünü kuzeyine çekmeleri ve MÖ.121 yılında Çin'in Kansu'yu ele geçirip burada yaşayan Hun halkını boşaltması, bazı kavimlerin hareketlenmesine neden olmuştur. Bu olay ayrıca batıya doğru bir Hun ilerleyişine neden olmuştur. Yazar bunu büyük bir “*kavimler göçünün başlangıcı*” şeklinde kabul etmiştir. Yazar, bölümde MÖ.102-101 yılları arasındaki Hun akınlarını gösteren bir haritaya da yer vermiştir. Hunlar arasında bu dönemde taht kavgaları, kıtlık ve iklim koşullarının kötüleşmesi gibi olumsuz durumların baş göstermesi, Hunların batıya kaymalarında etkili olmuştur.¹¹¹

17. Bölümde: “*Hunların Güçlenmeleri*” başlığı altında yazar, Hun tahtına peş peşe gelen yetenekli ve zeki hakanların geçmesiyle birlikte, Hun İmparatorluğunun güçlenip Çin akınlarına tekrar başlaması ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu süreçte geçen Hun-Çin Savaşları üzerinde durulmuştur. Çin, Hunların üzerine üç akın düzenlemiş ve üçünde de başarı elde edememiştir. Bu durum Çin ordusunun bir daha toparlanamamasına neden olurken, savaşın getirdiği zorlu şartlar, Hun gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Hun-Çin Savaşları bu dönemde MÖ 99-97 Savaşları (Çin ordusu üç cephede akın) düzenlemiştir. Bu savaşlar sonucu Çin generali Li Ling esir alınmıştır. Bir diğeri ise MÖ 91 yılında yapılan büyük Hun-Çin Savaşıdır. Bu bölümde çağın en önemli olayı MÖ 91 yılında yapılan Hun-Çin savaşında Hun Hakanının uyguladığı savaş taktiği olmuştur. Hunlar öncü birliklerini gizleyip Çin'in önüne hendek kazarak arkalarından Çin ordusunu çevrelemiştir. Bu savaş sonucu Çin ordusu sarsılmış ve toparlanamamıştır.

Yazarın bölüm sonunda notlar başlığı altında tarihi olaylarla ilgili elde ettiği veriler dâhilinde bazı açıklayıcı bilgiler sunması, olayların netliği açısından daha doyurucu olmasını sağlamıştır.¹¹²

18. Bölümde: “*XI. Hun Hakanı*” başlığı altında yazar, 25 yıldır süren Hun-Çin Savaşları sonucu zayıflayan ve büyük kayıplar veren Hunların açlık ve kıtlıkla geçen dönemleri hakkında bilgi vermektedir Bu dönem XI. Hun Hakanı Hu-yen-ti Han ile XII. Hun Hakanı Hsü-lu-kuan-chü Han Dönemini kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde bir yandan veraset kavgaları baş gösterirken Çin-Hun Savaşları sonucu zayıflayan devlet

¹¹¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 69-80.

¹¹² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 80-108.

büyük bir otlak sıkıntısı yaşayarak yoklukla ve açlıkla sınınamamaktaydı. Çin'in kuzeyinde otlak aramalar başarısızlıkla sonuçlanınca, Hunlar zengin Kansu topraklarına yönelmişler fakat Çin tarafından geri püskürtülmüşlerdi. Hunların bu zorlu durumlarını fırsat bilen eski köle kavimlerinden Ting-ling'ler kuzeyden saldırırken, Proto-Moğol Wuhuan kavimleri ise doğudan saldırarak Hunların birçok kayıp vermelerine neden olmuştur. Wuhuan kavimlerinin ayrıca Hunların ata mezarlarına da saldırımları Hunları oldukça rahatsız etse de fakat Hunlar bu tehlikeyi geri püskürtmeyi başarmışlardır. Hun halkının büyük sıkıntılar yaşadığı bu dönemde batıya kayma faaliyetleri baş göstermiş ve Türkistan topraklarına yönelmişlerdir.¹¹³

19. Bölümde: “*Büyük Hun İmparatorluğunun Bölünmesi*” başlığı altında yazar, devletin gücünün azalması sonucu devlet içerisindeki bu karmaşa döneminde Hun ülkesinin parçalanması hakkında bilgilere yer vermiştir. Bu bölümde Hun taht kavgaları sonucunda devletin doğusunda ve batı bölgelerinde çıkan isyanlar, tahta çıkan hakanın zalimliği ve kan dökme merakı yüzünden devlet içerisinde isyanlar ve huzursuzluklar baş göstermiştir.

XII. Hakanın oğlunun Huhanyeh unvanıyla tahta çıkması “*Hun tarihinin II. çağı*” olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde Çin, Hun devletinin zayıf düşmesinden yararlanarak ipek yolunu kontrolü altına almıştı. Hun devletinin başında beliren sahte hakanlık iddiaları, ülkenin doğu ve batı olarak iki hakanlık tarafından idare edilmesi, Çin’le yapılan mücadelelerin yorgunluğu, taht kavgaları ve devletin açlık, kuraklık gibi birçok sorunla boğuşuyor olması, Hun devletinin zayıflamasına yol açmıştır. Çin her fırsatta Hun zayıflığından yararlanmaya çalışmıştır. Veraset savaşları sonucu Batı Hun Hakanı Cici Han’ın MÖ 54’te tahta çıkışı ve Doğu Hakanı Huhanyeh’in Cici Han’a yenilerek Çin ülkesine sığınması bölümün başlıca konularını oluşturur.¹¹⁴

20. Bölümde: “*Cici Han’ın “Batı Hun Devleti” Kurma Yolunda*” başlığı altında yazar, kardeşi Huhanyeh’in Çin’e sığınması üzerine Hun Hakanı olan Cici Han’ın Batı Hun Devleti kurma yolunda girdiği mücadelelerden ve kazandığı başarılarından bahseder. Hun ülkesinde yaşanan taht kavgaları sonucu beş Hun hükümdarından geriye Hohenyeh ve Cici Han kalmıştı. Cici Han’ın kardeşi Hohenyeh’i bozguna uğratması sonucu

¹¹³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 111-126.

¹¹⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 129-145.

Hohenyeh Han ve maiyeti Çin'e sığınmış ve eski gücünü elde edene kadar burada kalmıştır. Bu olaydan sonra Cici Han'ın Hun Devleti içerisindeki faaliyetleri ve batı akınları dikkat çekmektedir. Cici Han oldukça zeki ve güçlü bir devlet adamı idi. Yazar, kaynakları değerlendirerek Hohenyah Han'ın Mete'nin yolunu takip ederek adeta ikinci bir Mete olduğu görüşüne varmıştır. Cici Han'ın sonraki hedefi batıda Wusunlar üzerine olmuştur. Wusun tehlikesini ortadan kaldıran Cici Han, Batı Asya yönünde akına çıkarak Mete'nin de akın yaptığı devletler olan “*Kırgız, Ting-ling ve Wuchieh (Uygurlar ?)*” üzerine akın düzenleyip kontrol altına alıp Kırgız ülkesinde de kendisine bir otağ kurmuştur. Bu bilgiler sonucu yazar, Cici Han'ın ağırlığını batıya kaydırarak bir “*Batı Asya Devleti*” kurma yolunda olduğu görüşüne varmıştır. Cici Han'ın Batı akınları bu dönemin en önemli olaylarındandı. Ancak Cici Han'ın öfkeli bir han olması bu nedenle Çin ile ilişkilerin kızışması, Cici Han'ın sonunu getiren nedenler arasında gösterilmektedir.

Cici Han gerek yaptığı akın yolları, gerekse uyguladığı yöntemlerle Mete Han dönemini anımsatmış olup Cici Han ikinci bir Mete Han olarak da düşünüldüğünden bahsetmektedir. Cici Han Kırgız ülkesini alıp kendine ikinci bir başkent yapmıştır. Cici Han ile birlikte Hun gücü batıya kaymıştır.¹¹⁵

21. Bölümde: “*Cici Han'ın Yenilmesi ve Batı Hun Devleti Sonu*” başlığı altında yazar, Hun Hakanı Cici Han ve ordusuna yapılan Çin akını sonucu yaşananlar ve savaşın bilançosu ve Cici Han'ın hedefleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu savaşla ilgili olarak Çin Generallerinin raporlarına ve savaş planlarının içerdiği belgelere de yer verilmiştir. Bu kaynaklara göre, Cici Han'ın hedefleri arasında Toharistan'ın batısına ulaşmak ve burayı idaresi altına almak vardı. Ayrıca Cici Han, batıdaki hedefleri doğrultusunda Batı Türkistan'da ve çevresinde Çin'e karşı hazırlandığı da görülmektedir. Yazara göre; “*Cici Han'ın kötü sonunu hazırlayan tek sebep, kendisine bir kale yaptırıp ve Çin ordularına karşı da bu kale içinde savunmaya olmasıdır. Bilindiği gibi, Hunlar ve Göktürklerde, kale yapmak ve kale savunmasına girmek yasaktır. Yerleşik hayata geçme de Cici Hanı yok eden sebeplerden biridir.*” Böylece MÖ 36 yılında yapılan Çin akını

---

¹¹⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 148-161.

sonucu Cici Han devri sona ermiş ve bu dönemden itibaren de Hunların bir yıkılış sürecine doğru sürüklendiği göze çarpmaktadır.¹¹⁶

22. Bölümde: “*Cici Han ’dan Sonra Büyük Hun İmparatorluğu (MÖ 36-MS. 18)*” başlığı altında yazar, Cici Han ’ın ölümünden sonra Hun Devletinin durumu hakkında bilgi vermektedir. Cici Han ’ın ölümünden sonra başkent Orhun olmak üzere, Huhanyeh Han, Hun Devletinin tek hakani olmuştur. Ve Çin ’den kuzey sınırlarını güvenliğinin kendisine verilmesini istemiştir. Huhanyeh Han ’dan sonra başa geçen üç hakanın Hun tahtında bulunduğu 22 yıllık süre içerisinde hiçbir hareket görülmemiştir. Bu dönem “*zayıf hakanlar dönemi*” başlığı altında verilmiştir. MÖ 8. yüzyıla kadar süregelen bir dönemdir. Çin, Hunların batıya kaymasını engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu dönemde Çin ile iki mülteci anlaşması yapılmıştır. Ayrıca Türkistan üzerine de iki akın yapılmıştır.

Bu dönemde başa geçen Hun hakanlarının çoğunun kayda değer bir gelişme göstermemesine rağmen, Çin ile yapılan iki mülteci anlaşması ve Türkistan’a yapılan akınlar sonucu Türkistan ’ın Hun kontrolüne alınması bu bölümde öne çıkan olaylardır. Çin ile münasebetler ise dostluk adı altında geçse de Çin ’e yapılan küçük çaplı Hun akınları her zaman devam etmiştir. Çin ’de Han Sülalesine son veren Wang Mang ’ın Çin tahtına oturup, Hunlara karşı girişimleri, Çin-Hun ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. MS. 18’e kadar Hun tahtında taht kavgaları, Hunların içindeki ikilikler, denge politikası hâkim olup tahta çıkarılan hakanlar ise güçsüz ve silik kişilerdi.¹¹⁷

23. Bölümde: “*Batıda Hunların Üstünlüğü*” başlığı altında yazar, batıya kaymaya devam eden Hunların, Türkistan şehirlerinde üstünlüğü elde etme çabalarından bahseder. Bu dönemde ayrıca MS. 45 yılında Hunların yurdunda büyük bir kuraklık, kıtlık ve çekirge afeti yaşanması sonucu, Hunların çok zarar görmelerinden bahsedilir. Hunların Türkistan siyasetine yer verilmiştir. Doğuda bulunan Proto-Moğol kavimleriyle olan mücadeleleri ve bu dönemde en dikkat çeken Hun Hakani Yü’nün faaliyetleri üzerine yoğunlaşır. Hun ve Çin devletlerinin ilişkileri ve Türkistan’ın bu devletler için öneminden bahseder.¹¹⁸

¹¹⁶ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 163-175.

¹¹⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 177-213.

¹¹⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 215-231.

24. Bölümde: “*Hun İmparatorluğunun İkiye Bölünmesi ve Gerileme (MS.46-73)*” başlığı altında yazar, uzun süreli savaşlar ve iç karışıklıklar sonucu Hun Devletinin zayıflayarak ikiye ayrılması ve gerilemeye başlaması hakkında bilgi vermektedir. Hun İmparatorluğunun gerilemesinin arkasındaki sebepler üzerinde durmuştur. Yaşanan bu taht kavgaları sonucu, Hun Devleti’nin Kuzey Hun ve Güney Hun olarak ikiye ayrılmıştır. Bir taraftan eski doğu Moğol kavimleri, diğer taraftan kuraklık, kıtlık ve çekirge afetleri sonucu Hunlar eski doğu Moğol kavimleri tarafından, doğudan gelen akınlar sonucu bütün emellerini Orta Asya ile Türkistan’a bağlayacaklardır. Hunların ülkesindeki bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Çin’in yardımları ve kışkırtmaları sonucu Wuhuan ve Sienbi gibi eski Moğol kavimleri, Hunlara doğudan saldırarak Hunların yurtlarını terk edip batıya kaymalarına neden olmuştur.

Kuraklık, büyük bir Hun Hakanının ölmesi, taht kavgalarının başlaması ve bunlardan daha ağır basan Doğu Moğollarının doğudan gelen hücumları ile Hunlar Çin’in kuzeyindeki topraklarını kaybetmişlerdi. Batıya kaymaları sebebiyle duraklamışlardı. Ancak bir süre sonra tekrar güçlenip Türkistan’daki üstünlük ile yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Hunlarda yaşanan bu olaylar sonucu batıya kayma olmuştur. Hunlara doğu yolu değil batı yolu açılmış olup Çin, batıdaki hunları sınırlarından uzaklaştırmak için ilk olarak Doğu Moğollarını sonra ise Çin’de kurulmuş olan Güney Hun Devletlerini kullanmıştır.

MS.64 yılında Hun-Çin ticaret anlaşması yapıldı. “*Takas ve mal değişirme yoluyla ticaret yapmak*” istediler. Hunlar, Türkistan’da denge siyaseti uygulayarak buradaki Türkistan şehirlerinin iç işlerine karışmamıştır. Ancak Hotan beyi güçlenip Yarkend’i ele geçirinince Hotan üzerine akın yapıldı.¹¹⁹

25. Bölümde: “*Hunlara Karşı Büyük Çin Akını ve Sonrası (MS.73-89)*” başlığı altında yazar, MS. 73-89 yılları arasında Hunlara karşı yapılan Çin akınlarını hakkında bilgilere yer vermektedir. Daha sonra Çin akınının sebeplerini vermiştir. Sebep olarak Hunların, Orta Asya ile Türkistan’ı ele geçirdikten sonra gözlerini, Çin’in batısındaki ve bütün yolların geçtiği Kansu eyaletine dikmesi verilmiştir. Bu sebeple 58-73 yılları arasında Kuzey (yani Orta Asya) Hunları batıdaki çeşitli ülkelerde “*Kansu’daki iller ve Çin komutanlıklarının merkezlerini yağma edip yıkmaya başladılar, öyle bir durum*

¹¹⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 233-248.

doğdu ki Çin şehir ve kaleleri kapılarını gündüzleri bile açamaz oldu.” 72 yılından sonra başlayacak ve başarı ile sürdürülecek olan büyük Çin akınlarının ana sebeplerinden biri de Orta Asya ve Çin Hunlarının birleşmek istemesi (MS. 63) idi.¹²⁰

26. Bölümde: “*Hunların Batı Türkistan’ın Kuzeyine Göçmeleri (MS. 89-105)*” başlığı altında yazar, Türkistan üzerine yapılan yeni Çin akınları ve Hun-Çin mücadeleleri üzerinde durmuştur. Çin’deki Hunların amacı ise Orta Asya’yı ele geçirmektir. Mete İmparatorluğunu hatırlayarak Hunları bir bayrak altında toplama düşüncesi vardı. Hunların son zamanlarda aldığı yenilgiler sonucu hakanın “*otağ yerini batıya taşımaya*” mecbur kalmışlardır. Bundan sonra Çin ile ilişkiler artık geri dönülemez bir çıkmaza girince Hun Hakanı devletin merkezini Orhun’dan Batı Türkistan’ın kuzeyine taşımak zorunda kalmıştır. Bu hareket Hunları “*kendi yurtları içinde bir yer değiştirme*” hareketi olarak yorumlamıştır.

Çin’in MS. 91 yılında Hunlara karşı savaş politikası yoluna girmesi ve sürekli yaşanan yenilgiler sonucu, Hun Hakanının otağını Batı Türkistan’ın kuzeyine kaydırması anlatılır.¹²¹

27. Bölümde: “*Hunların Kontrolündeki Türkistan (Türkistan’da Hun-Çin Üstünlük Savaşları), (MS.105-135)*” başlığı altında yazar, Hun-Çin arasında Türkistan’a hâkim olma adına yapılan üstünlük mücadeleleri hakkında bilgi vermektedir. Türkistan’da Çin’e karşı yapılan isyanlara yer verilerek bu isyanlar sonucu bölgelerin Çin’e olan uzaklığı sebebiyle müdahalede zorlanan Çin’in, Batı memleketlerinden çekildikleri bilgisine yer verilir. Sonrasında ise Türkistan, Kaşgar, Kuça ve Hotan gibi üç beylik tarafından idare edilmeye başlandı. Bu durum, Türkistan’da yerli beylikler arasında rekabetin doğmasına neden oldu. Bu karışık durumdan faydalanan Kuzey Hunları, Türkistan’da üstünlük sağlamıştır. Türkistan için yapılan Hun-Çin savaşlarına da yer verilmiştir.¹²²

28. Bölümde: “*Hunlar ve Moğollar*” başlığı altında yazar, Hunlar ve Moğollar gibi “*iki ayrı ırkın, iki ayrı tarihin ve iki ayrı kültürün*” İsa’dan sonraki yıllarda birbirleriyle olan ilişkileri ve güç yarışlarına yer vermiştir. İsa’dan önceki dönemde daha

¹²⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II. s. 251-280.

¹²¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 287-324.

¹²² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 327-349.

önceki bölümlerde de yer verildiği gibi Büyük Hun İmparatoru Mete zamanında, doğudaki Proto-Moğol Tunghu kavimleri ortadan kaldırılmış ve bu hengâmeden kaçabilenler ise vadi ve yüksek dağlara sığınmışlardır. Yazar, bu bölümde Mete'nin akınından kurtulup bu dağ ve vadilere sığınan kavimlerden Sienbi ve Whuan Proto-Moğolları hakkında bilgi vermektedir. “*Moğol dediğimiz bu kavimler, Sienbi ve Wuhuan'lar gibi, Moğolistan'ın doğusu ile Mançurya'da yaşayan geri halk kitleleri idi.*” İsa'dan sonraki dönemlerde bu kavimler oldukça güçlenip Hunları batıya itme yoluyla Moğolistan'ın doğu kısımlarında güçlü yeni bir ırk meydana getirmişlerdir. Bu dönemde Çin ile anlaşma yoluyla Hunlar batıya inmişlerdir. Bu bölümde yazar, daha öncede yer verdiği Türk-Moğol kavimleri arasında bir sentez yapmıştır. Bu dönemde özellikle Sienbiler güçlenerek güneyde Çin sınırını baskı altında tutarken, kuzeyde ise Ting-ling ve doğuda ise Fu-yü'ye kadar uzanmışlardır. Bu topluluklar bir yandan Hunları batıya iterken bir yandan da Çin sınırlarına saldırılarda bulunuyorlardı. Bu kavimlerin bir diğer önemli özelliği ise devletlerinin her alanında Hun tesirlerinin görülmesidir.¹²³

29. Bölümde: “*Hun Feodalizmi*” başlığı altında yazar, Hunların uzun süre aldıkları yenilgiler sonucu batıya kaydıkları ve Hun devleti yerine Hun oynaklarının ön plana çıktığı dönem hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde Hunların Huyen bölümünün yaptıkları faaliyetler ve akınlar ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde Hun devletinin nerede olduğu kesin olarak belli olmamakla birlikte zaman zaman ortaya çıkıp Çin akınlarında buldukları bilgisine kaynaklarda yer verilmiştir. Huyen Oymağı Hun İmparatorluğunun soylu bir Hun bölümü olup Tanrı dağlarının doğusunda ikamet ediyorlardı. Bu dönemde Tanrı dağlarının doğusunda yer alan Beşbalıg ve Turfan şehirleri ve zengin Hami şehirleri idareleri altında olup Hun İmparatoru adına bu bölgeleri koruyorlardı. Bu dönemde Çin ise artık Orta Asya'daki gücünü ve birçok garnizonunu kaybetmeye başlamış, zamanla Orta Asya'dan uzaklaşmıştır. Çin'in Orta Asya'dan çekilmesi sonucu Türkistan'ın durumu üzerinde durulmuştur. Çin, gerek Güney İpek yolu üzerinde bulunan Hotan bölgesinde gerekse bütün yolların birleştiği bir kilit noktası olan Kaşgar'daki gücünü kaybetmeye başlamıştır.¹²⁴

30. Bölümde: “*Büyük Hun İmparatorluğunun Yıkılışından Sonraki Orta Asya ve Hunlar*” başlığı altında yazar, Büyük Hun Devletinin yıkılışından sonra, Orta Asya'nın

¹²³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 351-359.

¹²⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 361-377.

durumu hakkında bilgi vermektedir. İsa'dan sonraki II. yüzyıldan itibaren kaynaklarda Hunların adı artık anılmaz olmuş ve Hüyan kavimleri de güçlerini yavaş yavaş yitirmeye başlamışlardır. Hun devletinin ikiye ayrılmasından sonra bir kısım Hunlar Çin'in kuzeyine çekilerek bağlı bir devlet düzeniyle Çin'in kontrolüne girip Güney Hunlarını oluştururken, Kuzey Hunları ise Orta Asya'ya ve daha batıya çekilmişlerdir. Bu bölümde daha çok Çin'in kuzeyine yerleşen Güney Hunları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu dönemde devletler kendi aralarında bir denge siyaseti oluşturmuşlardır. Bu denge siyasetine kapsamında bazen Proto-Moğollar, Çin ile birleşip Hunlara saldırırken bazen de Hunlarla birleşip Çin'e saldırmışlardır. 158 yılında ise Hunlar Çin ile birleşip Proto-Moğollar üzerine akın düzenledikleri görülmektedir.¹²⁵

31. Bölümde: yazar, “*Orta Asya Beylikleri ve Yollar*” başlığı altında yazar, Bu bölümde Batı Memleketleri ve Orta Asya beylikleri hakkında bilgi vermektedir. Yazar, ilk olarak Orta Asya anlayışı hakkında bilgi vermekle işe başlamıştır. Orta Asya anlayışı Çinlilerin burada kurdukları askeri ve sivil teşkilata bağlı olarak değişiyordu. Batı Memleketlerine giden yollar Hun sülalesine zamanında açılmış olup başlangıçta “*otuz altı*” iken zamanla sayıları artış göstermiştir. Tanrı dağlarının kuzey ve güney yolundaki beylikler, devlet teşkilatları, ekonomileri ve sınırları hakkında bilgi verilmektedir.¹²⁶

32. Bölümde: “*Çin Budizm'inin Gelişmesinde Türkistan'ın Rolü*” başlığı altında yazar, Buda dininin ana memleketi olan Türkistan olarak tespit edildiğinden Türkistan'ın tesirlerini anlayabilmek amacıyla 382-384 yılları arasındaki Türk-Çin Savaşları hakkında bilgi vermektedir. İlk olarak Çin'in 383 yılında Türkistan üzerine yaptığı akın sonucu Türkistan'a gelen Çin orduları Orta Asyalı bilginleri, müzisyen ve tercümanları da beraberinde götürmüştü. III. ve IV. yüzyıllar da Orta Asya'da Çin kültürünün ağırlıkta olduğu bir dönem olup Budizm, batıdan doğuya gelip Hindistan ve Türkistan'a veriyor ve Çin'de bunu alıyordu. Orta Asya'da Budizm'in merkezlerini “*Kuçça ve Karaşar*” şehirleri oluşturuyordu ve Çin Türkistan akınları sırasında Buda rahiplerini de beraberinde getirerek Çin'in bu dönemde kültürel açıdan büyük gelişim göstermesine neden olmuştur.¹²⁷

¹²⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 380-390.

¹²⁶ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 393-435.

¹²⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 441-447.

33. Bölümde: “*Hun Soylularının Batı Çin ve Türkistan’da Kurdukları Bir Devlet*” başlığı altında yazar, Çin’de Hun sülalesi oluşturan Hun soylularına, Orta Asya’nın güneyindeki Hun kalıntıları ve Küçük Yüeciler hakkındaki bilgilere yer vermiştir. Büyük Hun Devleti’nin yıkılışından sonra Hun devleti hakkında kaynaklarda birkaç bilgi hariç başka bilgi verilmez olmuştur. Ancak Hunların Çin içlerinde kurduğu Çin sülalelerine yer verilmiştir. Bu bölümde bir Hun soylusu olan Chü-ch’ü Meng-hsün ailesi ve Hun soylusu Meng-hsün hakkında bilgilere yer verilmiştir. Yazar, MS II. yüzyıl ortalarında Çin’in batı kısmında yer alan Kansu ile Türkistan’ın güneyindeki kavimleri anlamının, Küçük Yüecileri tanımakla mümkün olacağı düşüncesiyle bu bölümde Küçük Yüeciler hakkında genişçe bilgi vermiştir. Bilindiği gibi Küçük Yüeciler, Mete zamanındaki akınlar sonucu batıya kaçan Yüecilerin göç etmeyip Kansu’nun güneyine göç etmiş kısımlarıdır. Kitabın sonunda ise yazar, seçilmiş bazı Çinçe vesikalara yer vermiştir.¹²⁸

2.1.3. Türk Kültürünün Gelişme Çağları

Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

Eser bir önsöz ve giriş bölümü de dâhil olmak üzere 788 sayfa ve 26 bölümden oluşmaktadır. Eser Türk Kültür Tarihini anlatan en önemli eserlerden biri olup bu eseri Prof. Dr. Bahaeddin Ögel şu sözlerle ifade etmektedir:

“1000 temel Eser” serisi içerisine alınıp 1971’de devlet kitapları arasında yayınlanmıştı. Devletin kurduğu komisyonlar tarafından yapılan listelere göre sipariş edilen bu kitaplar, yazarlardan ekseriyetle çok acele olarak istenmiştir. Biz de eserin noksanlarını ve açık kalan noktalarını bilmememize rağmen, bir an önce basılması için teslim etmeğe çalışmışızdır. Bunun içindir ki, kitabın yeni baskılarına, bazı ilaveler yapılmıştır. İlaveli bir baskıyla sunulan bu eser, Türklerin daha çok sosyal yapıları ve sosyal gelişmeleri ile ilgilidir. Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı eserimiz ise, Türklerin yalnızca günlük hayatlarını, konu olarak ele

---

¹²⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, II, s. 449-461.

almıştır. Bunun için her iki eser de, hem konu, hem gaye ve hem de plan bakımından, birbirlerinden tamamı ile ayıdır.”¹²⁹

1. Bölümde: “*Türk Adı ve Türk Sözü*” başlığı altında yazar, Türk soyunun, ebedi adı olan Türk adının etimolojisi hakkında bilgiler sunmaktadır. Yazar, bu bölümde ilk olarak eski çağlarda Türk adının kullanımı ile ilgili olarak bilgiler sunmuş, daha sonra ise Türk sözünün manası üzerine önemli bilgilerin yer aldığı vesikalara yer vermiştir. Çin kaynaklarında Türk sözü kavim adı olarak “*Tiele*” sözüyle ifade edilmiştir. Göktürk devletinin kurulmasıyla birlikte daha çok Türk devletini karşılayan geniş bir deyim olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazarın Türk adının manalarına yer verdiği vesikalarda Türk sözünün Uygurlarda, Çin kaynaklarında, Kutadgu Bilig ve İslamiyet çağında ifade ettiği anlamlar üzerinde durmuştur. Ayrıca konuyla ilgili olarak efsanelerden bazı kesitler sunmuş ve bu efsanelerdeki İslami motiflere de dikkat çekmiştir.¹³⁰

2. Bölümde: “*Türk Soyu ve Türk Yurdu*” başlığı altında yazar, Türklerin en eski yurtlarından itibaren Göktürlere kadar olan süre içerisinde yurt edindiği topraklar hakkında bilgi vermektedir. Türk ve Moğol kavimlerinin birbirinden ayrı, farklı sınırlar içerisinde yaşayan ve ayrı gelişim özellikleri olan iki kavim olduğu konusundaki gerçeklere dikkat çekmiştir. Hunlar, kuraklık baş göstermesi ile birlikte başkentleri olan Orhun bölgesini terk edip batıya Tanrı dağlarının eteklerine doğru göç etmişlerdir. Doğuda bulunan Proto-Moğol asıllı kavimlerden Juan Juanların Orhun bölgesini ele geçirmesi üzerine Göktürk hakanı Bumin Kağan, Juan Juan’ları yok edip Orhun’u geri alarak Göktürk İmparatorluğunu kurmuştur. “*Göktürk Devleti yalnızca silah gücü ile değil, devlet tecrübesi olan okumuş Hunların da yardımı ile kurulmuştur*”. Ayrıca Türklerin hayatında Türkistan ve Tanrı dağları gibi zirai olarak büyük önem taşıyan yerlerin Türkler tarafından çok rağbet görmesi hakkında bilgilere de yer verilir. Türklerin barındıkları yerler içerisinde Doğu Türkistan ve Batı Türkistan’ın önemi üzerinde durulmuş ve bu bölgelerin ziraat bölgeleri olmaları nedeniyle, Türkler tarafından tercih

¹²⁹ Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988. s. XVIII

¹³⁰ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 6-34; Eski Doğu kaynaklarına göre Türk, Yafes’in oğlunun ismidir. Şüphesiz İslam kaynakları dini tesirle hareket ederek Türkleri onlarca, klasik olmuş kökenlere çıkarmaktadır. Hatta Kaşgarlı Mahmut eserinde Türkler hakkında bir de hadis kaydetmektedir. Bu hadisin tercümesi şudur: “*Allah buyurmuştur ki: benim bir ordum bar; onu Türk olarak isimlendirdim. Ve Doğuda sakin kıldım. Bir kavme kızarsam bunların terbiye için üzerlerine (Türkleri) musallat ederim.*”, Türk adını bir şahıstan çıkararak bu Doğu rivayetlerinden başka teremeler yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Türk Sözüünün Aslı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 22.

edildiğine dikkat çekerek, Hunların bu bölgeye çok kıymet vermeleri bu şekilde açıklamıştır. Bölüm sonunda Türklerin var oluşlarını mitolojik unsurlara dayandıran efsanelerin yer aldığı okuma parçalarına yer verilmiştir.¹³¹

3. Bölümde: “*Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu*” başlığı altında Mete dönemindeki Hun İmparatorluğu ve Atilla dönemi hakkında bilgi vermektedir. Mete ile ilgili Büyük Hun İmparatorluğu adlı eserinde ayrıntılı bilgiler yer almasına rağmen bu eserin üçüncü bölümünde de Mete dönemine dair daha az kapsamlı olsa da bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde daha çok Mete ve Atilla’nın şahsi kişiliğine yer vermiştir. Mete eli silah tutan kavimleri bir araya getirerek ortak bir çatı altında toplamış ve dağınık haldeki Türk topluluklarını birleştirerek, onlara millet olma bilincini aşmıştır. Mete dönemi dâhilinde, Hunların ünlü savaş taktiklerinden ve Mete ile birlikte Büyük Hun devletinin Orta Asya’nın dar sınırlarından uzaklaşarak bir “*dünya devleti*” haline gelmesine kadar geçen süreci anlatmaktadır. Ayrıca bu bölümde yazar, Mete’den sonraki Hun tarihi hakkında da bazı bilgilere yer vermiş olup, Mete’den sonra oğlunun Yüeciler üzerine yaptığı başarılı akın sonucu, bütün Orta Asya’yı Hun Devletinin hâkimiyetine almasının, Hun tarihi açısından önemine yer vermiştir. Ayrıca bu dönemde yaşayan Çin asıllı Hun vezirinin Türk içtimai hayatı, aile ve devlet kuruluşları hakkında derin ve yararlı olarak görülen görüşlerinin yer aldığı vesikadan bize örnekler sunmuştur. Bu bölümde Hunların batıya kaymaları ile birlikte batıda kurulan Hun Devletinin temsilcisi olan, Türkler tarafından “*tanrının kırbacı*” olarak adlandırılan Atilla dönemi ve Atilla’nın kişiliği ve yaptığı akınlara yer verilmiştir. Bölüm sonunda ise Hunların en eski gelenekleri başlığı altında vesikaların yer aldığı okuma parçalarına yer verilmiştir.¹³²

4. Bölümde: “*Göktürkler*” başlığı altında, Göktürklerden başlamak üzere Türk toplulukları tarafından kurulan Türgişler, Avarlar ve Hazarlar, Peçenek ve Uzlar hakkında bilgiler içermektedir. Yazar, Göktürk Devletleri’nin demircilik yaptığı dönemden devlet olarak teşkilatlanıp düzenli bir devlet haline gelene kadar geçen dönemi anlatmaktadır. Göktürklerin Mukan Kağan döneminde “*akınlar, savaşlar durduktan sonra büyük Türk kitlelerinin göçüp verimli toprakları tutmasından sonra*” oluşan durgunluk çağında hakanlar kafalarını okuma, yazma ve düşünmeye vermişler ve böylece Göktürklerde kültür faaliyetleri başlamıştır. Etrafındaki kültürler hakkında bilgi edinme girişimleri ve

¹³¹ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 36-59.

¹³² Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 61-108.

bunun sonucu olarak gelişmiş bir dille yazılan Eski Türk Yazıtları hakanların bu girişimlerini başlattıkları süreçten sonra, ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölümde bu eski yazıtlara da yer verilerek, Göktürkler dönemindeki çeşitli yazıt türlerine, eski Türk yazıtlarının bulunması, okunması ve yazıtların içeriğine de yer verilmiştir.¹³³

5. Bölümde: “*Uygurlar*” başlığı altında, Göktürklerden sonra kurulan ve Türklerde yerleşik hayata geçen ilk topluluk olan Uygur Devleti, yaşantıları, savaşları, başarıları, ticari faaliyetleri, Uygur gelenekleri, kültürleri, dinleri ve Uygur-Çin ilişkileri hakkında bilgiler içermektedir. Uygurlar, Göktürkler gibi yüksek devlet anlayışına sahip bir devletin devamı niteliğinde görülmektedir. Uygur devletinin kurulduğu bölgelerin coğrafyası, iklim şartları, yaşam için uygun olmadığından Uygurların ticaret ve ziraat bölgeleri olan Beş-Balıg ve Turfan bölgesine göç etmelerine neden olmuştur. Uygurlar da Göktürkler gibi kendilerinin Hunlardan geldiklerine inanıyorlardı ve Mete'nin gücüne erişme gibi emelleri vardı. Uygurlar uzun bir süre Göktürk hâkimiyetinde yaşamışlar ve onlardan çok şey öğrenip kendilerini geliştirmişlerdir. Ayrıca Uygurların sahip olduğu büyük tekerlekli arabalar vasıtasıyla durmadan hareket halinde olmaları onlara sonsuz bir dinamizm ve enerji sağlamıştır. “*Uygurlar diğer Türklerden önce büyük kültürlerle temas haline gelmişler, bilgi, kültür, ticaret gibi, birçok yeni şeyler öğrenmişlerdi.*” Diğer Türk devletleri gibi Uygurlar da Doğu Türkistan bölgesine önem vermişlerdir. Bu dönemde dikkat çeken bir ayrıntı da Doğu Türkistan da daha öncede Türkler yaşamalarına rağmen şuurlu olarak yerleşme ve iskân politikası, Uygur Devleti ve Bayan-Çur Kağan ile başlamıştır. Uygurların bir diğer özelliği ise Mani dinini benimseyip kabul eden ilk Türk devletidir. Uygur Kağanı Böğü Kağan döneminde yapılan “*din ve düşünce reformu*” niteliğinde faaliyetlerine yer verilmiştir. Yazar, Uygurlarda mani dininin etkileri ve mani dininin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Zira Mani dini, Uygurların hayatında oldukça önemli bir yere sahip olup uzun süre bu dinin etkisinde kalmışlardır. Ancak yazar, vesikalara dayanarak bu dinin esaslarının benimsenmesinin Türklerin hayatındaki olumsuz etkileri ve savaşçılık özelliklerini kaybetmeleri gibi konulara yer vermiştir. Uygurlar hakkında bir diğer önemli konu ise üç dille yazılmış Uygur yazıtlarıdır. Uygurlar, 932 yılında kurulan Hitay devletinin kuruluş ve ilk düzeninde yine Uygurların önemli rolleri de dikkat çekmektedir. Yazar, bölümün sonrasında Uygurların

---

¹³³ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 110-167.

Kırgızlar tarafından yıkılması sonucu dağılarak Uygurlar tarafından kurulan Turfan bölgesindeki “*Turfan Uygurları*” ile Çin ile Doğu Türkistan arasında kalan Kansu bölgesinde kurulan “*Sarı Uygurlar*” hakkında da bilgilere yer vermiştir. Yazar, bu bölümde de “*X. Yüzyılda Uygur başkenti Turfan’a Seyahat eden bir Çinli Neler Gördü?*” başlığı altında Çin vesikalarından alınma Uygurların, ziraat içtimai hayat ve dini gibi konuların yer aldığı okuma parçalarına yer vererek, konunun daha da pekişmesini sağlamıştır.¹³⁴

6. Bölümde: “*Doğu ve Batı Türk Kültürünün Buluşması*” başlığı altında Karahanlılar ve Karluklar döneminde Türk kültür sanatı ve İslamiyet’in Türk sanatına ve mimarisine etkileri üzerinde durulmuştur. Uygur devletinin kültür ve medeniyet bakımından diğer Türklere oranla daha ileri bir seviyede olmaları nedeniyle Karahanlı Devletinin dil ve yazıları da Uygur biçiminde yazıldığı görülmekte olup Karahanlılara tesirleri oldukça kayda değerdir. Bu eserde, Türklerin bir taraftan batıdan gelen Türk kültürünün tesirin de kalmaları, diğer taraftan ise Uygur Devletinin benimsediği Buda dininden etkilenmeleri sonucu bu iki dinin etkisinde kalan Türklerin, bölünmesine ve ikili bir kültürün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu Türk topluluklarından biri de Karluklar olmuştur. Bu dönemde İslamiyet’in sanat anlayışıyla eski Türk sanat anlayışı uyuşmuyordu Ve bu devre Türk sanatının önemli bir çağı olarak görülür. Türk sanatı etrafındaki kültürlerden etkilenmiş olmasına rağmen kendi tarzını ortaya koymuş ve yeni bir üslup oluşturmayı başarmıştır. Karahanlı devletinde de yeni bir mimari tarz ve daha önce Müslüman tarihçilerin yazmaya önem vermedikleri şehir tarihi yazıcılığı da Karahanlılar döneminde görülmektedir.¹³⁵

7. Bölümde: “*Kuzey ve Avrupa Türkleri*” başlığı altında Kuzey Türkleri olan Kırgızlar, Kıpçaklar, Batı ve Güney Rusya Türkleri olan Volga Bulgarları, Tuna Bulgarları, Macarlar ve bu devletlerin dilleri yaşayışları, din ve inanışları hakkında bilgilere yer verilmiştir.¹³⁶

8. Bölümde: “*Türklerde Aile*” başlığı altında, Türklerde aile hayatı, ailenin gelişmesi, aile, devlet ve ordu ilişkisi hakkında bilgiler içerir. Aile Türklerde devletin adeta çekirdeğini oluşturur. Türklerde aile devlet ve ordunun temeli olup aileye küçük bir

---

¹³⁴ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 170-215.

¹³⁵ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 219

¹³⁶ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 226-235.

devlet gözüyle bakılırdı. Yazar, “*Türk ailesi Türk devletlerinin çekirdeği ve temeli*” olduğu görüşünden yola çıkarak “*Türk ailesini yalnız folklorunda değil; Türk tarihinin gelişmesi ve akışı içinde aramak gerektiği*” görüşünü savunmuştur. Ayrıca yazar, Türklerde aile arasında sosyal dayanışmayı anlatabilmek için bir Çin vesikasından yola çıkarak Türk aile hayatını anlatma yolunu seçmiştir. Türk aile hayatını anlamak bakımından oldukça değerli olan bu vesikada, Çin asıllı bir Hun veziri ve bir Çin elçisi arasında geçen konuşmaya yer vermektedir. Yazar, bu belgeyi Türkçeye çevirme nedeni olarak Türklerin sosyal tarihini anlatılması bakımından paha biçilmez bir belge olarak gördüğü gerekçesini sunmuştur. Yazar, Türk aile geleneğini anlatırken uyguladığı metotlardan biride Çin aile geleneği ile Türk aile geleneğini karşılaştırma yolunu tercih etmiş olmasıdır. Böylece Türk aile anlayışının ne kadar ileri düzeyde olduğu ve Türklerde aile dayanışmasının güçlü yapısı, daha da göze çarpmaktadır. Türklerde genellikle gelişmiş bir baba ailesi geleneği hâkimdi ana ilesi ise Türklerde pek görülmeyen bir gelenek olup daha çok Moğollar arasında görülen bir gelenektir. Türklerde dikkat çeken bir diğer inanış ise “*halk ordu; ordu da halk idi*”. “*Türklerde aile, ordu ve devlet için; yalnızca çocuğunu değil askerinin elbise ve yiyeceğini de vermediği de bir vazife olarak görüyorlardı.*” Türklerde aile birliğinin korunması bakımından önem arz eden levirat geleneğinden de bahsedilmiştir. Bu geleneğe göre oğul ölen babasının eşiyle evlenebilir ve çocuklarına sahip çıkabilirdi. Tabii ki bu gelenek dul kalan eşin izni doğrultusunda uygulanırdı. Buradaki amaç Türk aile bütünlüğünü sağlamak ve aile üyelerine sahip çıkmaktı. Bu gelenek bize Türk aile yapısının oluşturulmasında ne kadar ince düşüncelerle yola çıkıldığını göstermesi bakımından güzel bir örnektir. Bölümde eski Türk devletlerinde, Türk ailesinde anne ve baba başta olmak üzere aile üyelerini özellikleri, Türklerde evlenme ve düğün gelenekleri hakkında ayrı ayrı bilgilere yer verilmiştir.¹³⁷

9. Bölümde: “*Ailede ve Toplumda Sofra ve Yemek Disiplini*” başlığı altında yazar vesikalardan örneklerle Türk aile sofrası geleneği ve adabı hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu örnekler Türk sofrası geleneği misafir ağırlama ziyafet verme toy ve şenliklerini en iyi şekilde gösteren bilgilerden oluşmaktadır. Bölümde eski Anadolu sofrası geleneğinin yanı sıra Dede Korkut ve Oğuz Destanlarından da örnekler barındırması bakımından ayrı bir

---

¹³⁷ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 237-280.

değer taşır. Türklerde aile hayatında genellikle babanın ağır basan rolünü bu konuda da yani sofraya geleneklerinde de görmekteyiz.¹³⁸

10. Bölümde: “*Soyların Oluşmaları*” başlığı altında yazar, Türk tarihinin belirli çağlarında yaşamış olup tarihte büyük izler bırakmış olan Türk kavimlerinin boy ve soyları, bu boy ve soyların oluşumunda etkili olan faktörler üzerinde durmaktadır. Soy, kan bağı ile birbirlerine bağlı olan en küçük içtimai birlik olarak görülmüştür. Yazar bu bölümde Türklerde soy için kullanılan “*oguş, uğuş ve urug*” gibi deyimlerin üzerinde durmuş ve bu bilgiden yola çıkarak Türklerde soy için kullanılan deyimlerin farklılıklar gösterdiğine dikkat çekmiştir. Yazar, Türklerde soy ve boyların oluşumuna etki eden tabiat, savaş ve barış gibi unsurlara da yer vermiş ve Uygurların temelini oluşturan dokuz Oğuzların, dokuz küçük soydan gelmesini de örnek olarak burada açıklamıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Türklerde soy ve boyların oluşumuna etki eden faktörler arasında gösterilen, Türk ordu sistemi ve düzeninin etkileri içinde ayrı bir başlık ayırmıştır. Daha önceki bölümlerde de geçtiği gibi Türklerde “*halk bir ordu; ordu ise halk idi*” görüşü burada yine kendini göstermiştir. Yazar, Türklerin bu inanç geleneğinden eserin birçok yerinde tekrar bahsetmiştir. Bu geleneğe göre, Türk ordusu akına çıktığı zaman ailesi de peşinden gider ve böylece akın sonrası yapılan iskân faaliyetlerinde rol alırlardı ve askeri düzenin bunda rolü büyüktü. Burada da yine Çin tarihlerinde geçen Batı Türklüğünün temelini teşkil eden “*on-ok*” yani on-boy Türklerini örnek olarak veriyor. Türk tarihinde askeri düzenleri, daha çok boyları durumları ve düzenlerine göre uydurulurdu. Bu bölümde ayrıca Türklerde büyük devlet statüsü elde etmeyi başaran tecrübeli Türk soyları hakkında da bilgi verir. Büyük, orta ve küçük sosyal birlikler halinde oluşan boylar ve birliklerden bahsedilir. Aile, soy ve boy ayrımı üzerinde durulmuş son olarak boyları bir araya toplayan eski ve tecrübeli boylara yer verilmiştir.¹³⁹

11. Bölümde: “*Konukluk ve Konuk Hakkı*” başlığı altında, Türklerde konuk anlayışı ve konuklara verilen önem, Anadolu’da selamlık ve konuk evi, konak yeri ve imaret, ribat ve kervansarayla hakkında bilgi verilmektedir. Büyük devlet kurmuş olan Türklerde konukluk “*bir insanlık ve ahlak*” sorunu olarak görülmüş ve konuğun, bir kutluluk ve uğur işareti olduğuna inanmışlardır. Yazar, Anadolu’da konuklar için hazırlanan “*selamlıklar*” hakkında bilgiler verir. Türklerde konuğa aş verme ise atalardan

¹³⁸ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 281-295.

¹³⁹ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 298-313.

gelen bir miras olarak görülmüştür. Böylece günümüzde de değerli görülen misafir anlayışının köklerini aldığı Eski Türklerdeki konuk geleneğini yazar, en güzel şekilde sunmuş ve Türk insanının ne kadar ince düşünceli olduğunu anlamamızı sağlamıştır.¹⁴⁰

12. Bölümde: “*Türk Milleti*” başlığı altında Türklerde millet anlayışı, devlet-millet ilişkisi Türk iskân siyaseti hakkında bilgiler içermektedir. Türk devletlerinde millet adını en iyi şekilde “*budun*” sözü karşılamıştır. Türklerde bir topluluğun millet olabilmesi için gereken bazı şartlar aramasına rağmen bu şartlara uymayan bazı devletler içinde millet sözü kullanılmıştır. Eski Türkler millete çok önem vermişler ve milleti devletin asıl kurucusu ve sahibi olarak görmüşlerdir. Türk millet anlayışına göre millet il kazandıran, kağanı belirleyen, il ve töre kazandıran en önemli olgu olarak kabul edilirdi. Yazar buna örnek olarak Çin’in Türk milletini yok etme siyasetini gösterir. Türklerde tanrı-millet ilişkisi üzerinde de durulmuş ve Tanrının “*Türk kağanları ile beylerini değil; yalnızca Türk milletini düşünüyordu*” görüşüne varılmıştır. Bölüm sonunda Türklerde iskân siyaseti için de ayrı bir başlık ayırmıştır. Türkler iskâncı bir millet olup bu siyaset Eski yazıtlarda “*konma*” ve “*kondurma*” şeklinde geçmektedir. Bu siyaset hakkında önceki bölümlerde de yer verilmeyle birlikte bu siyasete göre Türk savaşçıları akınlara çıktığı zaman arkalarında Türk kitleleri ve aileleri de gelir ve fethedilen yerin kalıcı olması bakımından bu topluluklar önemli bir yere sahiptirler.¹⁴¹

13. Bölümde: “*Türkler’ de Vatan Anlayışı*” başlığı altında Türklerin mukaddes toprakları ve vatan geleneği hakkında bilgiler verilmektedir. Türkler vatan anlayışının devlet felsefesi halinde oluşup gelişmesini sağlamışlardır. Türkler vatan topraklarını atalarından kalan mukaddes varlıklar olarak görmüşlerdir. Yazar Türklerde vatan anlayışını anlatırken ilk olarak temele inmeyi tercih etmiş ve Türklerde ailenin toprağı ve suları ile başlamıştır. Toprak, daha çok ziraatla uğraşan kesimler için daha değerli gözüktüğünden Türklerde toprak yalnız başına fazla bir anlam ifade etmediğinden Türkler, kendileri için kutsal kabul edilen yer-su deyimini kullanmışlardır. Bu bölümde Türklerde vatan anlayışı açıklandıktan sonra Türk illerinin büyük sularından, dağlarından ve yaylalarından bahsedilmektedir. Eserde Dede Korkut’tan ve Göktürk yazıtlarından örneklerde sunmuştur.¹⁴²

¹⁴⁰ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 315-324.

¹⁴¹ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 329-414.

¹⁴² Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 415-428.

14. Bölümde: “*Türklerde Devlet Anlayışı*” başlığı altında Türk devlet geleneği ve Türk devlet teşkilatı hakkında bilgi verilmektedir. Sonsuzluk ve cihanı kapsayan cihanşümül devlet anlayışına sahip olan Türkler, yüzyılların biriktirdiği ve geliştirdiği bu anlayışla, “*Türk Cihan Hâkimiyeti*” ülkülerine göre hareket etmişlerdir. Türk Devletinin kuruluşunda, “*gök, yer ve insan*” üçlüsü hâkim olmuştur.¹⁴³ Eski Türklerde devlet sözcüğü “*il*” sözü ile karşılanırdı ve bu “*il*” sözü, zaman içerisinde farklı şartlarda ve farklı toplumlarda değişimlere uğramıştır. Bu nedenle yazar, bu bölümde “*il*” sözü gibi devleti ifade etmek için kullanılan çeşitli söylemlerin zaman içerisinde uğradığı değişimlere yer vermiştir. Türklerde toprak ve halk devleti meydana getiren iki önemli unsur olup toprak ve halk birbirini tamamlayan iki önemli olgudur. Türklerde topraksız devlet düşünülemezdi. Yazar, bir önceki bölümde yer verdiği vatan anlayışı konusunda bu bölümde de bahsetmektedir. Yazar, Türk tarihinden örnekler de sunarak konunun daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Türklerde ulus anlayışına yer veren yazar, Türk milletinin her şeyin üstünde tutulduğundan bahsetmiştir. Yazıtlarda devletin temeli il olarak gösterilmiş, Kağanın da önemli bir yeri olmasına rağmen eski Türklerde üç önemli unsuru “*millet*” “*il*” ve “*töre*” oluşturmakta olup kağan bu unsurlardan sonra gelirdi adeta bir tamamlayıcı özellik gösterirdi.

Yazarın bu bölümde öne çıkardığı konulardan biri de Türklerde üçlü düzene dayanan devlet teşkilatıydı. Türkler tarih boyunca buldukları konum ve gerekse dini inançları bakımından doğu ve batıya önem vermişlerdir. Bu nedenle bu üçlü devlet teşkilatı kağandan başlayıp doğuya ve batıya yelpaze şeklinde iki uçlu bir genişleme gösteriyordu. Eski Türkler, bu anlayışla devletlerini doğu ve batı yönünde genişletme çabası içerisinde olmuşlardır. Yazar, bölüm sonunda Türklerde disiplin ve düzen, Türklerde Kâinat devlet anlayışı, devlet düzeni, eski Türk devletlerinde hâkimiyet sembolleri gibi konuların anlatıldığı vesikalardan oluşan okuma parçalarına yer vermiştir.¹⁴⁴

15. Bölümde: “*Töre ve Yol*” başlığı altında, Türklerde aile ve devlet hayatında törenin yeri hakkında bilgiler içermektedir. Töre; eski Türklerde devletin işleyişi ve kuruluşunda birinci derecede rol oynayan yazısız kurallar bütününden oluşmaktadır.

¹⁴³ Kemal Göde, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Göre Türkler ’de Devlet ve Devlet Başkanlığı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 65, İstanbul 1990, s. 261.

¹⁴⁴ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 432-466.

Türklerde töre “*türe*” sözü ile ifade edilmekte olup Türklerde töre sözünün ifade ettiği anlamlar çok geniştir. Yazar, bu bölümde törenin ilk oluşumları olan kökenine inme yolunu tercih ederek “*aile töresi*” ile aile gelenekleri hakkında bilgiler vermekle işe başlamıştır. Anadolu’da töre için “*yol*”, “*yordam*”, “*yaşam yolu*” gibi tabirler kullanılırken Orta Asya’da da töreye “*yol*” derlerdi.

Türk töresinde ceza uygulamalarına da yine bu bölümde yer verilmiştir. Türk töresi oldukça sert, katı kurallar üzerine oluşturulmuş olup hırsızlık ve zina gibi suçlar çok ağır suç olarak görülmüş olup ölüm gibi ağır bir bedeli vardı. Türklerde “*töre kazanma*” ve “*töre kaybetme*” gibi konulara da yer verilmiş olup, töre her şeyin üstünde tutulmuştur. Bu nedenle Türklerde töre kaybetme, dünyanın sonu olarak görülürdü. Türklerde daha öncede bahsettiğimiz gibi önemli olarak görülen üç unsur bulunurdu: “*il*” “*millet*” ve “*töre*”. Ancak töre gidince devlet ve milletin bir anlamı kalmazdı. Yazar, bölüm sonunda vesikalardan oluşan okuma parçalarına bu bölümde de yer vermiştir. Bu okuma parçalarında şehirli eski Uygurlarda töre anlayışı, Osmanlı Devletinde töre anlayışı, Eski Türk Düşüncesi ve İslam sentezinde Töre, Türk töresinin ilahi temelleri, Çingiz Han Yasası’nın başlangıcı ve ilk gelişmeleri, Altınordu, İlhanlı ve Timurlularda, Oğuzhan ve Kara hanlı törelerinin izleri başlıkları altında bilgilerin yer aldığı vesikalardan örnekler sunmuştur. Böylece töre anlayışı her bakımdan incelenip okuyucuya doyurucu bilgiler sunulmuştur.¹⁴⁵

16. Bölümde: “*Yer Alma ve Oturma Protokolü*” başlığı altında, Türklerde aile hayatında, toplulukta ve devlet hayatında oturma düzeni hakkında bilgi verilmektedir. Bu konu hakkında yazar, Dede Korkut’ta Türk devletlerinin oturma protokolü ile ilgili vesikalardan örneklere yer vererek konuyu anlatma yolunu seçmiştir.¹⁴⁶

17. Bölüm: “*Kurultay*” başlığı altında, Türklerde kurultay sözü, halk ve devlet meclisi, hakan seçimleri ve kurultay anlayışı hakkında bilgiler içerir. Kurultay sözünün Türkçedeki karşılığı “*kengeş meclisi*” olup bir nevi danışma meclisi özelliği taşırdı. Türklerde kurultay çok çeşitli amaçlar için toplanırdı. Yazar, “*Türklerde Devlet Anlayışı*” adlı kitabında kurultay konusu ayrıntılarıyla işlemiş olup bu bölümde de daha özet

¹⁴⁵ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 469-537.

¹⁴⁶ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 538-548.

bilgilere yer vermiştir. Yazar ayrıca bu bölümde, Türklerde kurultay geleneği ile ilgili Dede Korkut'tan örnekler de sunmuştur.¹⁴⁷

18. Bölüm: “*Beylik ve Başlık*” başlıkları altında, Türklerde beylik ve beylik müessesesi hakkında bilgiler içerir. Bey, “*halkın kendisinin yükseltip, başına geçirdiği bir kimsedir.*” Bu nedenle beylik sözünün kullanım alanı çok geniş olup bilgi ve tecrübe ile edinildiği düşüncesinden yola çıkarak bir babanın dahi bey olabileceği görüşüne yer vermiştir. Eski Türklerde beylik bir komutanlık şeklinde açıklanırdı. Yazar, “*beylik bir baştır*” görüşünden yola çıkarak “*baş ve başlar*” bölümü ile beraber vermiştir. Yazar, bu bölümde beylik konusunu vesikalardan örnekler sunma yoluyla açıklama yolunu tercih etmiştir. Bölümde Göktürk Yazıtları ve Uygur Yazıtları ile Kutadgu Bilig'den örnekler sunmuştur.¹⁴⁸

19. Bölüm: “*Türk Kağanı*” başlığı altında, Türklerde kağanlık anlayışı, kağanlığın özellikleri ve görevleri hakkında bilgiler içerir. Türklerde kağanlık çok önemli olup büyük saygı duyulan bir mevkidir. Eski Türk devletlerinde Kağan “*yeryüzünün hâkimi*” olarak görülür, kağana yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Bu nedenle Türklerde kağanlık nevi mukaddes olarak görülür ve herkes kağan olamazdı. Yazar, Türklerde tahta çıkma törenleri hakkında da bilgi vermiş olup Türklerde tahta çıkma bir nevi “*göğe yükselme töreni*” şeklinde yapılırdı. Bölümde, Türk kağanlık seçimlerine de yer verilmiştir. Türklerde Kağanlık seçimleri için ayrı bir kurultay toplanırdı fakat Türklerde çok katı kaidelere sahip “*veraset kaideleri*” vardı. Ancak bazı durumlarda ise kağanlık seçim yoluyla belirlenirdi. Ayrıca yazar, bu bölümde hakanlık unvanlarına da yer vermiştir. Yazar “*Türklerde Devlet Anlayışı*” adlı kitabında Türklerde Kağanlık konusuna ayrıntılarıyla yer vermiş olmasına rağmen yazar, bu eserinde de bu konuya yer vermiştir.¹⁴⁹

20. Bölüm: “*Vezirler*” başlığı altında, devlet kademelerinde önemli bir mevkiye sahip olup tarih boyunca kağanların en büyük yardımcıları olan vezirler, Türklerde vezirlik anlayışı ve vezirlik müessesesi hakkında bilgiler içermektedir. Büyük Hun Devleti'nde ve Göktürklerin ilk çağlarında bir vezirlik müessesesi açık olarak görülmemekle birlikte vezirlik görevi yabguluk şeklinde kabul edilirdi. Türklerde

¹⁴⁷ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 549-552.

¹⁴⁸ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 553-570.

¹⁴⁹ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 571-610

hanedan mevkileri, veraset yoluyla geçerken büyük memuriyetler yalnızca “*liyakat ve yeteneğe*” göre alınırdı. 682 yılına kadar Türklerde yabguluk müessesesi yürütülürken, bu tarihten itibaren İkinci Göktürk Devleti’nin kuruluşundan itibaren Göktürk veziri Tonyukuk ile birlikte vezirlik mevkii kendini göstermiştir. Uygur Devleti döneminde ise Yabguluk tekrar ortaya çıkmış ancak bu mevkie veliahtlar getirilmiştir. İkinci Göktürk Devleti’ne kadar bütün güçler kağanda iken bu devletle birlikte cesaret ve bahadırılık kağanların, bilgi ve bilgelik de vezirlerin özellikleri olmuşlardı. Yine bu bölümde yazar vezirlerin yetki ve mesuliyetleri ile tarihte ün kazanmış önemli vezirlere de bu bölümde yer vermiştir.¹⁵⁰

21. Bölümde: “*Ordu Düzeni*” başlığı altında, Türklerin ordu geleneğinden bahsedilmektedir. Yazar, eserin genelinde birçok defa yer verdiği “*ordu halk; halk ise ordudur*” anlayışına burada da değinerek Türklerde askerliğin bir meslek gibi düşünülmesi, her Türkün doğuştan bir asker olarak doğduğu görüşüne yer vermiştir. Eski Türk devlet teşkilatlarında sivil ve ordu düzeni diye bir şey yoktu. Barış zamanında da halk bir ordu, ordu bir halk düzenindedir. Türk toplumları göçebe yaşam tarzının getirdiği bir gereklilik olarak savaşa ve baskınlara her an hazır durumda bulunmaları gerekirdi. Yazara göre, “*Türklerde boy düzeninden ordular, ordu düzeninden de boylar meydana geliyordu.*” Buna istinaden Göktürklerin on boydan meydana gelmesi konusunda bilgiler sunarak örneklendirme yolunu seçmiştir. Yazar, eski Türk devletlerinden bahsederek ordu düzeninin aritmetik rakamlar üzerine kurulu olduğuna dikkat çekmiştir. Eski Türk devletlerinde askeri teşkilat boy ve bölge beyleri ile sınır garnizonları olmak üzere iki kısma ayrılmış olup yazar, bu konulara da ayrı ayrı yer vermiştir.¹⁵¹

22. Bölümde: “*Büyük Memuriyetler ve Maliye*” başlığı altında, Türk devletinde önemli mevkiler edinmiş devlet kademesinde yer alan memuriyetler hakkında bilgi verilmektedir. Türk kağanlarının savaş ve barış zamanında maiyetleri konusuna da yer vermiştir. Türklerde sivil ve askeri teşkilat birleşmiş ve adeta bir bütün olmuştu. Bu konu içerisinde yazar, ilk olarak savaşta ve barışta kağanların yanında yer alan alpler, erenler ve yiğitlere ve hakanın muhafız birliklerine yer vermiştir. Yazar, ayrıca eski Türk yazıtlarına göre kağandan halka doğru Türk büyüklerinin sıralamasını vermiştir. Bunlar arasında yer alan “*buyruklar*”; Vezir Tonyukuk da dâhil olmak üzere bütün büyük memur

¹⁵⁰ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 611-642.

¹⁵¹ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 643-659.

ve komutanlara verilen genel bir unvan olduğu görüþünü savunmuştur. Sarayda oturan başlıca memur ve sanatkârların kısa özetlemelerine yer veren yazar, son olarak ise Türklerde maliye konusuna yer verdikten sonra ek olarak bir maliye sözlüğüne yer verilmiş ve eski Türklerden Osmanlılara geçen vergi adlarına yer vermiştir.¹⁵²

23. Bölüm: “*Türklerin, Kutlu Devlet Sembolleri*” başlığı altında, Türklerde başkent, saraylar, hakan otağları, taç ve taht sancaklar ve Türklerde tuğ anlayışı hakkında bilgiler içerir. Başkentler başlığı altında tarih boyunca Orta Asya’nın hemen hemen bütün imparatorluklarına başkentlik yapmış olan Orhun bölgesinden bahsetmektedir. Türkler Orhun nehrinin kaynaklarını aldığı dağ ve ormanlara. “*Kutlu Ötügen Ormanı*”, nehrin çevirdiği ovaya da “*Ötügen yeri*”, demişlerdir. *Hunların başkenti*, “*Ejderler şehri*”; *Göktürkler’in “Ötügen”i*; *Utgurlar’ın “Ordu-Balıg” ve Avar başkenti*; *Cengiz imparatorluğunun “Kara-Korum” adlı başkentleri hep bu havza içinde idiler.*” Türklerin başkent ettiği bu bölgeler gerek stratejik bakımdan gerekse kutlu saymaları bakımından birçok değere sahiptir. Türk başkentleri mitolojik unsurlar barındırırdı. Başkentte bulunan hakanlık otağı, Türk hakanlarının bayraklı otağlarından bahsetmektedir. Türklerde başkent için söylenen birçok deyim olmasına rağmen, yazar daha çok “*ordu*” deyimini üzerinde durmuş ve bu adı kullanmıştır. Türklerde ordu aynı zamanda halk ve ailesinin bulunduğu yer olarak bilinirdi. Saraylar başlığı altında, Türklerde saray teşkilatı, Türklerin saray anlayışına etki eden faktörler, Eski Türk sarayları ve haremler hakkında bilgi verilir. Türklerde saraylar olmasına rağmen hakanların otağlarda çadırlarında kaldıkları görülmektedir. Bu bölümde yine hakanlık otağları ve çadır anlayışı, hakanlık otağları ve çadırların maiyetleri hakkında bilgiler yer alır. Son olarak Türklerde çadır anlayışı ve Tuğlar ve bayraklar hakkında da bilgi verilmiştir. Yazar, “*Türk Kültür Tarihine Giriş*” adlı eserinin altıncı cildini Türklerde tuğ ve bayraklar kısmına ayırarak genişçe yer vermiş olup, bu bölümde ise kısa bir bilgilendirme yoluyla yer vermiştir.¹⁵³

24. Bölümde: “*Türklerde Din ve Düşünce*” başlığı altında, yazar bu bölümde dinleri meydana getiren bazı ana konulara yer vermiştir. Bahaeddin Ögel, Türk dinini devlet dini ve halk inanışları olmak üzere iki başlık altında ele almıştır. Dini inanışların temelini halk inanışlarına bağlayan yazar, bu inanışların gereğince gelişmediği konusuna

¹⁵² Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 660-665.

¹⁵³ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 666-696.

dikkat çekmektedir.¹⁵⁴ “Eski Türklerin Şamanizm öncesindeki dini Gök Tanrı diniydi. Burada göğün kendisi değil, göğün simgelediği kutsallık ön plandaydı. Yani göğün kendisine tapılmıyordu.”¹⁵⁵ Hunlardan itibaren bütün Türk kavimlerinin Gök Tanrı’ya inandıklarını ifade eden Ögel, Türklerin disiplinli bir hayat ve toplum düzenlerinin bulunması ve atlı bir kavim olmalarını, Türklerin Gök Tanrı inancına ulaşmalarının sebepleri arasında göstermektedir.¹⁵⁶ Yazar, makalede Türklerin dünya ve hayat görüşleri hakkında okuyucuya bilgiler sunmuştur. Devletlerin dini inançlarının oluşumunda yaşam şartlarıyla doğru orantılı olarak oluşmuştur. Yazar, Türk toplumlarında tek Tanrı, tek başkan, tek inanç ve düşüncesindeki birlik, Türk toplumlarında da dirlik ve düzeni doğurmuştur. Türklerdeki Tanrı anlayışı ile İslam’daki Tanrı anlayışı arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir. Son olarak Türk yazıtlarına göre gök ile yer ve insanlığın yaratılışı hakkında bilgiler sunar.¹⁵⁷

25. Bölümde: yazar “*Türklerde Ölüm Anlayışı ve Ölüm Törenleri*” başlığı altında Türk ölü gömme gelenekleri, Türklerin ölümleri için yaptığı “yuğ” adı verilen törenlerden bahsetmektedir. Yazar, bu bölümde Çin ve Türk ölüm anlayışlarını karşılaştırma yolunu seçmiştir. Böylece Türklerin ölümlerine dahi ne kadar değer verdikleri anlaşılmaktadır. Türklerde ölüm törenlerinde dikkat çeken özelliklerden biri de Türk kağanları için yapılan cenaze törenleridir. Türk kağanlarının cenaze törenlerine ayrıca değer verilir ve bu törenler “*Büyük halk kabilelerinin, ordunun ve yabancı elçilerin, bir geçidi şeklinde yapılırdı.*” Türklerde mezar üzerine bayrak asma ve ölen kişinin öldürdüğü kişi sayısınca mezar üzerine taş dikme gelenekleri başta olmak üzere birçok geleneğe yer verilmiştir. Önemli olan geleneklerinden biri de ölüyü göğe yükselme geleneği de yine Türklerin dini inançlarının etkisi sonucu ortaya çıkan bir gelenektir. Son olarak Türklerde atalar için yapılan saygı törenlerinin de bahsedilmektedir. Bölüm sonunda yazar, Türk ölü gömme

---

¹⁵⁴ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 697-757.

¹⁵⁵ “*Ruhsal Yönetici Mekanizma*” ya da bir başka ifadeyle “*Kozmik Hiyerarşi*” fikri “*Gök Tanrı Dini*”nin özünü oluşturmuştu. Hunlarda “*Tengri*” yani Tanrı sözcüğü, Çinlilerin yine o devirde kullandıkları “*Tien*” sözcüğüne karşılık geliyordu. Birbirlerine komşu olan iki ulusun benzer bir şekilde hem Çinlilerin İmparatorları hem de Hunların Kağanları “*Tanrının Oğulları*” olarak nitelendirilmekteydi. Detaylı bilgi için bkz. Ergun Candan, *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 24

¹⁵⁶ Harun Güngör, “Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 65, İstanbul 1990, s. 256.

¹⁵⁷ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 697-757.

geleneklerinden örneklerin yer aldığı, vesikalardan oluşan okuma parçalarına yer vermiştir.¹⁵⁸

26. Bölümde: “*Türklerde Törenler ve Bahar Bayramları*” başlığı altında Türk toylarından ve çeşitlerinden, Türklerde tören anlayışından bahsedilmektedir. Eski Türklerde pek çok tören bulunmakla birlikte yazar, burada resmi devlet törenleri ve bahar bayramları hakkında bilgi vermektedir. Eski Türklerde törenler, toylar, milli birlik ve milli şuurun oluşmasında en önemli olguları meydana getirir. Dede Korkut’ta yer alan toy çeşitlerine yer verilmiştir. Türklerde devlet törenlerinin başında Türk hükümdarları bulunur ve aynı zamanda din törenlerine de bu hükümdarlar başkanlık ederlerdi. Bu da Türklerde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmadığının kanıtı olarak gösterilmektedir. Türklerin bahar bayramları hakkında bilgiler verilip Türklerin yaşamlarında tabiat olaylarının önemi hakkında bazı örneklendirmelerde bulunmaktadır. Türkler yaşamlarında birçok şeyi mevsimlere ve tabiat şartlarına göre belirlemişlerdir. Türklerde baharın gelişi, ayrı bir önem taşımakta olup baharın gelişini de toylar yaparak yarışlar ve eğlencelerle kutlamışlardır.¹⁵⁹

2.1.4. İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi

Bu eser, önsöz, dergiler ve kısaltmalar bölümü başta olmak üzere 403 sayfa ve 19 bölümden oluşur. Eserin ilk basımı 1962 yılında basılmış olup elimizdeki basım dördüncü baskıdır. Bahaeddin Ögel, bu çalışmasını Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay’a armağan etmiştir.¹⁶⁰ Yazar, bu eserini yazma amacını şu sözlerle dile getirmektedir:

“Orta Asya’da yapılan kazılar ve elde edilen buluntular, artık Türklerin yaşadığı bölgelerin kültür hayatını bize tasvir edebilir duruma gelmiştir. Bu veriler sayesinde, eski Türklerin günlük hayatları, dini inanışları, giyinişleri vs. hakkında birçok bilgiler elde edebilmekteyiz. Ve bu bilgileri kaynaklarımız da doğrulamaktadır. Bizi bu kitabı yazmaya teşvik eden en önemli sebep de budur. Tarih gerçeklerine göz yumup bulunan eserleri bir araya getirerek, bir müze teşhircisi gibi Orta Asya’nın arkeolojik

¹⁵⁸ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 758-771.

¹⁵⁹ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 772-788.

¹⁶⁰ Gülten Kazdal, (30 Mayıs 2019), “*Kitap Analizi: Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre Eserinin Analizi*”, <https://www.neoldu.com/Bahaeddin-ogel-kitap-analizi-36079h.htm>.

tarihini yazmak, hem bizim inanışlarımıza ve hem de ihtisas sahamıza aykırı düşer. Bu sebeple Çin tarihlerinin ve diğer kaynakların verdikleri bilgileri tarafsız olarak tenkide tabi tutup evvela Orta Asya'nın tarihinin ana hatlarını ve kavimler haritasını tespit ettik. Orta Asya'da, yaşayan kavimlerin, tarihin akışı içindeki yer değiştirmelerini, komşuları ile yeni temaslar kurmalarını ve bu temaslar neticesinde yeni kültür özellikleri edinmelerini, gene tarih kaynaklarına göre izleyerek görmeğe çalıştık. Bundan dolayıdır ki bizim eserimizle, bir arkeoloğun çalışmaları arasında elbette büyük farklar olacaktır. Orta Asya'daki buluntuları bu kadar geniş olarak içine alan bir kitabın gerek Rus dilinde ve gerekse Avrupa'da neşredilmemiş olması sebebi ile bir ihtiyacı karşılayabildiğimizi de ümit ederiz.”¹⁶¹

Türkler, atlı ve göçebe bir kavim olup avcılık ve hayvancılık en önemli ekonomik geçim kaynaklarını teşkil etmektedir. Eski Türklerde bu göçebe hayat tarzı uzun bir dönem benimsenmiş olup göçebe hayatın getirdiği zorlukların doğal bir sonucu olarak Türklerin savaş hayatında daha çevik ve hareketli bir yaşam benimsemelerine sebep olmuştur. Türk kavmi gibi bir millet tarih boyunca birçok bölgeye göç etmiş ve devlet kurmuş olup farklı kültürlerle etkileşime girip hem onların kültürlerini etkilemiş ve aynı zamanda kendileri de bu kültürlerden etkilenmişlerdir. Bu nedenle Türk kültürünün gelişimi ve dağılışı Türklere ait kültür buluntularını incelemek zorlu bir iştir. Çin ve Hindistan gibi devletlerde köklü bir geçmişe sahip olmalarına rağmen kuruluşundan beri hep aynı yerde ancak Türkler tabiri caizse her yerde idi. Yazar, bu eserde Hunlardan önceki dönemden başlayarak Uygur devleti dönemi de dâhil olmak üzere, Orta Asya kültürleri ve kültür buluntuları hakkında bilgi vermektedir. Eserde, Türk kültür çevreleri, araştırmalar sonucu ele geçen kurganlar ve bu kurganlardan ele geçen buluntulara yer vermiştir. Yazarın, ayrıca bölüm içerisinde görsel öğelere de yer vermiş olması eserde yer alan bilgilerin daha iyi anlaşılması açısından oldukça değerli görülmektedir.¹⁶² Ögel'in kültür tarihçiliği içerisinde, Orta Asya kaynak buluntularına dayanarak oluşturduğu bu kitabının ayrı bir değeri vardır. Bahaeddin Ögel, “*Orta Asya'da yapılan kazılar ve elde edilen buluntular, Türklerin yaşadığı bölgelerin kültür hayatını bize tasvir*

¹⁶¹ Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK, Ankara 1991, s. XIII-XIV.

¹⁶² Yuvalı, Bahaeddin Ögel, s. 127.

edebilir duruma getirmiştir” diyerek eski Türk kavimlerinin dini inanışları, giyinişleri, kullandığı eşyalar vb. hakkında birçok bilgilerin elde edildiğini gözler önüne sermiştir.¹⁶³

1. Bölümde: “*Hunlardan Önceki Orta Asya*” başlığı altında, Hun devletinin kuruluşundan önce Orta Asya’nın kültürü ve bu kültürü temsil eden buluntu yerleri hakkında bilgi verir. Bu çağın başlıca iki kültür merkezi olan Altay Dağları ve Güney Sibiryaya kültür çevreleri ve ele geçirilen buluntular hakkında bilgiler vermektedir. Ancak yine de bu çağın “*en müessir ve ana kültürü yine Altay Kültürüdür.*” Yazar ayrıca Hun devletinden önceki Orta Asya ırkları hakkında da bilgi vermek suretiyle Orta Asya ırklarının yayılışına dikkat çekmiş ve “*Türklerin ataları olması çok muhtemel bulunan beyaz ve brakisefal ırk, Altay-Sayan, Tanrı dağları ve biraz da Kazakistan’a yayılmıştı*”. Yazar, M. Ö. 3. bin ile MÖ 1. bin yılları arasında Orta Asya kültürleri hakkında bilgi verirken ayrıca bu bölgede yapılan kazılar ve araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan kurganların adlarına ve kurganlardan ele geçen buluntulara da yine bu bölümde yer vermiştir. Yazar, Altaylardaki ziraatçı Mayemir Kültürü’nün gelişimi ve bu kültüre ait buluntular bölüm içerisinde yer alır.¹⁶⁴

2. Bölümde: “*Büyük Hun Devleti*” başlığı altında, Hun devleti döneminde Orta Asya’daki Türk kültür kalıntılarına yer verilmiştir. Büyük Hun Devleti, Orta Asya Türk tarihinde bir dönüm noktasını oluşturur. Çünkü o zamana kadar dağınık halde yaşayan belirli bir birlik gösteremeyen Orta Asya Türk devletlerinin bu dönemde ilk defa bir bayrak altında toplanmış olması, kültür tarihi içinde büyük önem arz etmekteydi. Orta Asya kavimlerinin bir araya gelmesiyle Altay bölgesi ve Orhun kıyılarındaki buluntular kendilerine has bir Orta Asya karakteriyle ortaya çıkabilmeyi başarabilmiştir. Bu iki bölge arasındaki farklar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Mete’nin kurduğu bu siyasi birlik beş asır boyunca varlığını korumayı başarmış olup yazar, Hunların M. Ö. III. Asrın sonlarından başlayıp MS. III. asrın sonlarına kadar geçen bu süreci temel almıştır. Büyük Hun Devletine ait buluntular bu devletin Yakın Şark ve Uzak doğu kültürleriyle temas halinde olduklarına kanıt olarak gösterilir. Hun Devleti döneminde farklı kültürlerle etkileşim yaşanmasına rağmen yine de Türkler kendi kültürlerini esas almışlardır. Yazar Büyük Hun Devleti döneminde bir hiyerarşi olduğundan ve bazı asil görülen kabilelerin bu dönemde görülmeğe başladığından bahseder. Bu dönemde bir köle

¹⁶³ Aşan, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”, s. 74.

¹⁶⁴ Ögel, İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 1-42.

sisteminin olmasına rağmen bu şahıs köleliğinden ziyade kabile köleliğine dayalı olduğunu belirtir.

Orta Asya'da Hun döneminde yaşanan bu birlik Orta Asya ırklarında da kendini göstermiş olup ırklar arasında da bir kaynaşma ve karışma olduğuna dair buluntulardan bahsetmektedir. Yazar bu bölümde, Büyük Hun Devleti dönemine ait kültür çevrelerine buralarda yapılan çalışma ve araştırmalara ve elde edilen buluntulara yer vermiştir. Bu kültür çevrelerinden ayrı ayrı bilgiler sunar;

1. Kuzey Sınırı Kültür Çevresi: Bu dönemde ele geçen bazı buluntu yerlerinde Çin buluntularının fazlalığı bu dönemde Hunların gerilemeye başladığı Çinlileşmeye doğru gittiğine kanıt olarak gösterilir. Ayrıca bu dönemde yine Türklerin demir devrine başladığı da görülür.
2. Çin Sınır Kültür Çevresi: Hun döneminde Çin ile yapılan savaşlar sonucu, Çin sınırlarında da Hunlara ait birçok eser ele geçirilmiştir.
3. Merkez Bölge Kültür Çevresi: Bu dönemde Moğolistan da yapılan araştırmalar sonucu ele geçen Hun prens mezarlarına dikkat çekmektedir. Bu kurganlardan elde edilen buluntular, Türk dokumaları ve Hun, Çin, Kore münasebetleri olduğuna dikkat çeker.
4. Altay Kültür Çevresi: Altay'da Büyük Hun Devletinin kültürünü temsil eden başlıca kurganlar arasında yer alan “*Pazırık, Şibe, Katanda*” gibi kurganlardan elde edilen eserlere yer verilmiştir.
5. Tanrı Dağları Kültür Çevresi: Mete'nin kurduğu birliğin etkileri, Tanrı dağların da göze çarpmaktadır. Yazar, kültür ve ticaret bakımından oldukça önem arz eden Fergana bölgesi Kazakistan, Harezmi gibi kültür çevrelerine de yer verilmiştir. Son olarak yazar, Hunlarda ziraat faaliyetleri için de ayrı bir başlığa yer verilmiştir. Hunlar göçebe ve hayvancılı bir devlet olmasına rağmen ziraat faaliyetlerine de yer verildiğini kazılar sonucu ele geçen tarım aletleri ve su kanallarından anlaşılmaktadır.¹⁶⁵

3. Bölümde: “*Hunların Batıya Göçleri*” başlığı altında Orta Asya'da çıkan karışıklıklar sonucu batıya göç ederek Tuna Boylarına yerleşen ve çeşitli yerlere dağılan Türklerin kültür buluntuları hakkında bilgi verilmektedir. Batıya göç edip Tuna boylarına

---

¹⁶⁵ Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 43-89.

yerleşen Hunlar bir kısım Wusun toplulukları ile Töles kabilelerini hâkimiyet altına almakla birlikte yine bu süreçte eski Sarmat ve İran kültürlerinden de etkilenmiş olmaları bu bölgenin kültürel araştırmalarında bazı zorluklara sebep olmuştur. Yine Bu bölümde yazar, Don, Dinyester ve Volga bölgesindeki Hun kültür kalıntılarına da yine burada yer vermiştir. Hunlar, Tuna'ya gelirken bir kısım kavimlerin de hareketlenmelerine neden olup yine Orta Avrupa bölgesinde de Hun kültürü üzerine Cermen ve bir takım komşu kavimlerin tesirleri nedeniyle yazar, Hunlara yabancı bir takım tetkiklerle eserlere de yer verilmiştir.¹⁶⁶

4. Bölümde: “*Avarlar*” başlığı altında, Avrupa’da Hun devletinin yıkılması sonucu Orta Asya’ya yerleşen ve Macaristan’da yeni bir kültürün doğmasına sebep olan Avar Devletinin kültür kalıntıları, Avar kültürüne etki eden Hun, Orta Asya, Sibiryaya, İran, Güney Rusya kültürlerinin menşeleri hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca Avar kültürüne etki eden Orta Avrupa kültür kalıntılarında da bahsederken Avarlar kültürünün kendine özgü özellikleri hakkında bilgi edinilen buluntulara da yer verilmiştir. Avarların Avrupa’ya göçleri sonucu buranın yerli halkı olan Gepid kültürüyle karışarak zamanla bu kültürünün silinmesi sonucu “*Avar kültürünün hakiki şahsiyetini*” elde etmesinden bahseder. Son olarak yazar, Avarlardan kalan eserler ve bunların görsel belgelerine yer vermişlerdir.¹⁶⁷

5. Bölümde: “*Göktürkler*” başlığı altında yazar, Göktürk çağında Orta Asya kültürünün menşeleri, Orta Asya ırkları hakkında araştırmalara yer vermiştir. Bu bölümde yazar, ilk olarak bazı Rus antropologlarının “*hakiki ve halis Türk tipinin çekik gözlü olduğu*” şeklinde Türk ırklarının menşeleri ile ilgili bazı yanlış teorilerini eleştirerek kendi görüşlerini dile getirmiştir. Bu bölgelerde yer alan beş Türk grubu içerisinde “*Kırgız ve Dokuz Oğuzların çok hafif çekik gözlü ve Oğuz, Karluk ve Kıpçaklarında düz yüzlü oldukları hakikate yakın bir fikir olmalıdır*” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Hun devrinin buluntuları çoğunlukla yer altı buluntularına dayanırken Göktürk döneminde Orta Asya kültüne ait önemli buluntulara toprak üzerinde yazıtlar, heykeller vs. gibi buluntular şeklinde kendini gösterir. Bu bağlamda yazar, yeryüzü buluntularını incelerken, Orhun bölgesi mezar tipleri ve Orhun Nehri kıyılarındaki Göktürk heykelleri hakkında bilgi verdikten sonra Türk tarihinde önemli bir yeri olan Bilge Kağan ve

¹⁶⁶ Ögel, İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 91-111.

¹⁶⁷ Ögel, İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 112-125.

Kültigin yazıtlarının yanında yer alan heykeller, mezar taşları gibi kalıntılardan da söz etmektedir. Yer altı kalıntıları hakkında bilgi sunarken bu bölge için daha önemli görülen Orhon kültür çevresi, Orhon, Altay ve Tanrı dağları buluntularına göre Göktürk devri eserleri hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Orhon Nehri kıyılarında sistemli bir hafriyat çalışması yapılmamasına rağmen Brovka'nın neşrettiği hafriyat raporu sayesinde Tula Nehri kıyılarındaki Göktürk çağına ait kültürler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Altaylarda ele geçirilen eserler içerisinde Türk kültür tarihi bakımından en önemli eserler olarak görülen gümüşten yapılmış kulp ve kulplu maşrapalara yer verilmiştir. Bu maşrapalarda dikkat çeken en önemli özellik, maşrapaların altında Göktürk yazıları ile kitabelerin mevcut olmasıdır. Ele geçen kıyafetlerde ise Sasani ve Çin etkileri göze çarpmaktadır. Çin kültürünün en fazla tesir ettiği eşyalar arasında kumaşlar ve aynalar başta gelir. Yazar bu bölümde, Batı Türkistan ve Tanrı Dağlarındaki buluntu yerlerinin konumunu gösteren ayrıntılı bir haritaya da yer vermiştir.¹⁶⁸

6. Bölümde: “*Kırgızlar*” başlığı altında, Kırgız kültürünün menşeleri ve bu kültüre ait antropolojik kalıntılar hakkında bilgi vermektedir. Yazar, Kırgız kültürünü anlatırken yazılı kaynaklara göre ve buluntulara göre kültür kalıntılarını ayırarak bilgi vermiştir. Yazar, Kırgız yazılı kaynaklarına dayanarak Kırgız memleketleri, adet ve gelenekleri, yetiştirdiği mahsuller ve Kırgız ırkı hakkında bilgiler verir. Buluntular yoluyla ortaya çıkarılan Kopen mezarlarında ele geçirilen toprak kaplarda Göktürk alfabesiyle yazılmış Türkçe yazıtlar bulunması Türk kültür tarihi bakımından önemli bir hususiyettir. Bölüm içerisinde Kırgızlara ait bazı buluntuların çizimlerine de yer verilmiştir. Kırgız buluntularına İskit sanatının etkilerinin yanı sıra Çin ve İran tesirleri de kendini göstermektedir. Yazar, bölüm sonunda Kırgız ziraat kültürüne de değinmiştir. Kırgızların çok eski zamanlardan beri ziraatçı bir halk olduğu bilinmekle birlikte kazılarda birçok ziraat malzemesi de ele geçirilmiştir.¹⁶⁹

7. Bölümde: “*Hazarlar*” başlığı altında, yazar, Hazarların menşeleri ve kültür kalıntılarına dair bilgi vermektedir. Yazar Hazarlar hakkında bilgi verirken Hazarları, yerleşik hayata geçen Hazarlar ve göçebe Hazarlar olmak üzere iki kısma ayırarak incelemektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 126-206.

¹⁶⁹ Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 207-222.

¹⁷⁰ Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 223-237.

8. ve 9. Bölümlerde: “*Volga Bulgarları*” ve “*Tuna Bulgarları*” olmak üzere iki kısma ayrılan Bulgarları incelemektedir. Bulgarların esas kısmı Güney Rusya’nın eski kabilelerinden Kutripur’ların bir nesli sayılıp Hazar Devletinin müdahalesi sonucu iki kısma ayrılmıştır. Hazarların hâkimiyete giren Bulgar grubunu “*Volga Bulgarları*” oluşturup Besarabya bölgesine yerleşen grup ise “*Tuna Bulgarlarını*” oluşturmaktadır. Yazar, Bulgarlara ait kültür buluntuları kullandıkları eşyalar, sulama kanalları ve demircilik faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Bulgarlara ait bazı eserlerin resimlerine de yer verilmiştir. Tuna Bulgarları yerleşik hayatla birlikte Göçebe kültürünü de beraberinde yürütmüşlerdir. Tuna Bulgarları geldikleri bölgelerdeki Slav halkının teşkilatlanıp içtimai bir düzen kurmalarında etkili olmuştur. Tuna Bulgar mimarisi, Bulgar kültürü Bulgarlara ait eski yazıtlara ve Bulgar saraylarına yer verilmekle birlikte bu döneme ait Bulgar eserlerine de yer verilmiştir.¹⁷¹

10., 11. ve 12. Bölümlerde: yazar “*Peçenek, Macarlar ve Kıpçak*” kültürü menşeleri, ırkları ve bu devletlere ait ortaya çıkarılan eserler hakkında bilgi verilmektedir.¹⁷²

13. Bölümde: “*IX-X. Asırlarda Altaylar*” başlığı altında, bu dönemde Altay kültürünün gelişimi ve bu döneme ait ele geçen buluntu yerleri hakkında bilgi verilmektedir. MS. IX-X. Asırlarda Altayların kültür hayatı eski devirlere göre daha gelişmiş olup ölümleri eşyalarıyla gömme geleneği varlığını sürdürmekteydi. Bu dönemde Altaylarda yaşayan kavimlerin belirsizliği nedeniyle yazar bu soruya cevap bulmak amacıyla buluntu yerlerini bize sunmuştur.¹⁷³

14. Bölümde: “*Karluklar*” başlığı altında yazar, Karlukların kültür menşeleri, İslamiyet’in Karluk kültürüne etkileri ve Karluk kültürünün özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Orta Asya’daki büyük Türk kitlelerinin İslamiyet’e ne zaman girdikleri konusu muallakta olduğundan ötürü yazar, Karlukların İslam kültüründen ne zamandan beri etkilendikleri konusuna açıklık getirebilmek için bölgelerin kültür tespitinde bulunmanın daha doğru olacağı sonucuna varmıştır. Yazar ilk olarak İslam kültürü bakımından önemli bir yer teşkil eden kültür merkezlerinden biri olan Taraz bölgesi hakkında bilgi verdikten sonra bu bölgeden etrafa İslam kültürünün ne şekilde yayıldığı

¹⁷¹ Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 239-276.

¹⁷² Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 277-297.

¹⁷³ Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 299-302.

konusuna yer vermiştir. Yazar bölümde, ayrıca Karluk çağı çanak ve çömleklerinin resmedildiği görsellere de yer vermiştir.¹⁷⁴

15. Bölümde: “*Karahanlı Kültürünün Başlangıçları ve Yerleşik Hayat*” başlığı altında ilk İslam devleti olan Karahanlı kültürünün oluş devresi ve bu dönemde ele geçen Karahanlı keramiği, dikili taşlar gibi eserler hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, Karahanlıların kuruluşuna dair eserlerin az olmasından dolayı, Karlukların bu dönemdeki Türk halkları arasındaki önemini dikkate alarak Karahanlıları Karlukların bir devamı gibi olarak kabul ettiğinden bahsetmektedir. Yazar, bölümde ayrıca Karahanlı dönemine ait çanak çömleklerin çizimlerine de yer vermiştir.¹⁷⁵

16. ve 17. Bölümlerde: Karluk şehirleri ve Oğuz Şehirleri hakkında bilgi verilmektedir.¹⁷⁶

18. Bölümde: “*Kimekler ve Çiğiller*” başlığı altında, Kimek ve Çiğil kavimlerinin kültür kökenleri ve kültür kalıntıları hakkında bilgiler verir. Kimekler, Batı Göktürklerin yıkılışıyla birlikte Kazakistan topraklarına yerleşerek burada devlet kuran kavimlerden biridir. Orta İrtiş bölgesinden Cungar sahasına kadar olan topraklara yerleşip burada kendi kültürlerini oluşturmuşlardır. Bu bölümde İrtiş havzasındaki Kimek kültür hakkında bilgiler sunarak bu bölgede ele geçen buluntulara yer vermiştir. Bu bölümde yer verilen bir diğer konu ise Isıg-göldeki Karlukların bir kolu olan göçebe Çiğil boylarının menşeleri ve Çiğillere ait mezar buluntuları hakkında da bilgiler sunar.¹⁷⁷

19. Bölümde: “*Uygurlar*” başlığı altında, Uygur kültürünün kökeni, Uygur kültür buluntuları hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde yazar, Uygurları Orhon bölgesi ve Turfan Bölgesi olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Uygur Devletini kuran Dokuz Oğuzlar ilk olarak 744 senesinde Orhon kıyılarında kurulmuş olup MS. 840 yılına kadar bu bölgede yaşamışlardır. Ancak bu bölgenin gerek iklim koşullarının elverişsizliği gerekse ziraata elverişli olmaması Uygurların güneye doğru yönelmesine neden olmuştur. Bu dönemde “*Türk edebi dili birçok yazıt üzerindeki edebi örnekler olmaktan kurtulmuş ve kütüphaneleri dolduran bir edebiyat ve kültür dili olmuştur.*” Uygur yazısı, başlarda Göktürk Devletinin seviyesini geçememiş olsa da sonraları güneyle temas sonucu

¹⁷⁴ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 303-309.

¹⁷⁵ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 310-315.

¹⁷⁶ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 317-341.

¹⁷⁷ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 343-345.

kendine özgü bir gelişme göstermiştir. Türkler güneyde temas ettikleri başlıca kültürler, Çin ve Doğu Türkistan kültürleri idi. Turfan bölgesi, Tanrı dağlarının eteklerinde olup Uygurların yaşaması için oldukça elverişli idi. Bu nedenle Uygurların yerleşik hayata geçmelerinde de etkili olup ayrıca Orta Asya ile münasebeti tesis etmesi bakımından önemlidir. Bu bölgede yer alan önemli şehirlerden biri olan Hoço şehri hakkında bilgilere ve Uygur şehirlerinin mimari tekniği hakkında bilgilere yer verilir. Uygur şehirlerinde genel olarak Sasani ve Budist Hint mimarisinin tesirleri görülmektedir. Ayrıca bu bölümde Uygur sanatının başlangıcı ve gelişimi, Uygur Hitay devleti ve Çingiz Han devleti ile olan ilişkileri hakkında bilgiler içerir. Son olarak Uygur demirciliği ve Uygur ticareti hakkında bilgiler de sunmaktadır Ayrıca bölüme Uygur başkenti ve Uygur rahiplerinin tasvirlerinin yer aldığı görsellerde eklenmiştir.¹⁷⁸

Yazar kitabın sonunda indeks bölümü, Karluk Şehir Devletleri ile Oğuz Şehirlerinin kronolojik cetveli ile Orta Asya buluntu yerlerinin kronolojik cetveli “(MÖ 700- MS. 1000’de Batı Türkistan, Fergana ve Pamir”, “Taş devrinden MÖ VIII. Asra kadar”, “MÖ 700 MS1000’de Orta Asya” eklenmiştir.¹⁷⁹

2.1.5. Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri

Bahaeddin Ögel, *Sino Turcica “Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri”*, Tai-pei 1964.

Eser, sunuş ve önsözün yanı sıra 9 bölüm ve 412 sayfadan oluşmaktadır. Yazar bu kitapta, Türk dili ve tarihine yönelik yeni buluntular ve belgeler elde edebilmek ve Türk tarihinin karanlıkta kalan yönlerini ortaya çıkarabilmek adına, Çin’deki Moğol sülalesinin resmi tarihi olan Yüan-shih adlı biyografik eserde, Türk kavimlerine ait biyografi ve soy kütüklerinin açıklamalarına yer vermiştir. Yazar, eseri yazmasındaki amacını şu şekilde özetlemektedir:

---

¹⁷⁸ Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 347-368.; Ayrıca Turfan Uygurları hakkında Çin’in resmi elçisi olarak Uygurlara bir seyahat yapan Wang Yen-te’nin sunduğu raporda Bahaeddin Ögel’in görüşlerini ispatlar niteliktedir. Rapor Şöyledir: “Şehrin içinde pek çok iki katlı binalar vardı. İnsanlar iyi yüzlüdür ve usta sanatkârlardır. Bunlar altın, gümüş, bakır ve demir kap yapımında çok ustadırlar. Onlar aynı zamanda yeşim taşı işlemlerini de çok iyi bilirler. İyi bir altın fiyatı bir P’İ (Bir P’i 12.44 metredir.) ipektir. Zayıf ve bakımsız atlar, yemek için kullanılır ve değerleri yalnız bir chang (Bir chang, 3.11 metredir.) ipektir. Bütün fakirler et yerler.” bkz. Özkan İzgi, Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 72.

¹⁷⁹ Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 369-403.

“Bu işe başlamadan önce, bizim şüphesiz ki tek gayemiz, Türk tarihi ve diline ait yeni belgeler bulmaktır. Bu sebeple biyografyaların bilhassa şahısların menşeleriyle ilgili bölümlerine büyük bir önem verdik ve onları tercüme ederek izaha çalıştık. Geriye kalan bölümlerin ise yalnızca özeti ile yetindik. Bazı önemli biyografyalar ise tam olarak tercüme edilmiştir. Biyografyalar ve soy kütükleri incelenip kitap sona erdikten sonra, o kadar çok Türkçe söz ortaya çıktı ki, eserin adını “Sino-Turcica” diye değiştirmekten kendimizi alıkoyamadık, biyografyaların çoğu Çingiz Han’a bizzat hizmet etmiş Türklerde incelenmiştir.”¹⁸⁰

Türkler tarih boyunca büyük devletler kurmuş ve gelişmiş bir kültür birikimi etrafında devletlerini oluşturmuşlardır. Türklerin bu gelişmiş kültürlerini gittikleri yerlere götördükleri gibi başka kültürlerle de etkileşime girmişlerdir. Türklerin kültür alışverişinde bulunduğu devletlerden birini de Moğol Devleti oluşturmaktadır. Türklerin Moğol tarihine katkıları ve Çingiz Han’ın başarılarında Türk unsurların önemli tesirleri hakkında bilgi veren eser, Orta Asya Türk tarihinin birinci elden kaynaklarının yer aldığı Çince vesikalardan yararlanma yoluyla oluşturulmuştur. Bu eser Bahaeddin Ögel’in profesörlük takdim tezi olmakla birlikte Türk tarihinin önemli meselelerinden biri olan Türk-Moğol ilişkilerine bir açıklık getirmesi bakımından paha biçilmez eserlerden birini oluşturur. Cengiz Han’a müşavirlik yapmış olan devlet adamlarının dinleri, milliyetleri ve mensubu oldukları devletlere göre bir sıralamaya tabi tutarak ayrı ayrı bilgiler sunulmuştur.¹⁸¹

Eserde Cengiz Han’ın kurmuş olduğu Moğol devletinde, Büyük Hun hükümdarı Mete Han’ın kurduğu gelişmiş Türk devlet geleneğini uygulaması sonucu Moğol devletinde Türk unsurların izleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Cengiz Han devletinde görev alan Uygur, Kıpçak ve diğer Türk boylarına mensup kişilerin Moğol devlet ve ordusundaki görevleri hakkında bilgi vermenin yanı sıra şahsi kişilikleri hakkında da bilgi verilmektedir. Cengiz Han devleti Orta Asya’dan kendisinden önce var olan Türk kültür geleneğini kendi devlet geleneğinde barındırılması ve devam ettirmesi sonucu bu iki kavmin farklı milletlere mensup olmalarına rağmen Türk kültür tarihi

¹⁸⁰ Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica “Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri”*, Tai-pei 1964, s. VII.

¹⁸¹ Abdulkadir Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 97-98.

araştırmalarında önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır.¹⁸² Eserde Çince vesikaların tercümelerine ve açıklamalarına yer verilmiştir.

2.1.6. Türk Kültür Tarihine Giriş I

Eser, seri halinde 9 cilt olarak yayınlanmış olup Kültür Bakanlığı yayınevi tarafından 1991 yılında basılmıştır. Eserin her cildinde kültür tarihi ile ilgili farklı konulara yer verilmiştir. Bahaeddin Ögel bu eserini 20 ciltlik bir eser olarak tasarlamışsa da vefatı nedeniyle seriyi tamamlamaya ne yazık ki ömrü yetmemiştir. 9 ciltlik bu eser Türk milli kültür tarihimiz açısından bulunmaz bir nimettir. Birinci cildi başında bir önsöz bulunmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda “*Notlar bölümü*” ve “*İndeks*” bölümü yer alır.

Bahaeddin Ögel bu eserini ortaya koyma amacını ve seri eserini ortaya koyarken takip ettiği metot ve yöntemleri bize şu sözlerle açıklamıştır:

Gençlik yıllarımız, hocam Profesör Wolfram Eberhard'ın en önemli eserlerinin arka arkaya yayınlandığı yıllara rastlamıştı. Hocam W. Eberhard, Çin'in kültür gelişmesini aydınlığa çıkarabilmek için, önce sınır kavimlerinden başlamıştı. Hocam Çin kaynaklarının hepsini taramış ve istatistik bir metot ile Çin'in sınır kavimlerinin kültür özelliklerini aydınlığa kavuşturmuştu. Fişler halinde toplanan bilgiler, çağ, bölge ve kavimlere göre sıralanıyor böylece gerçek bir tablo ortaya çıkıyordu. Bu yepyeni modern ve metotlar Türk Kültür tarihi içinde, kullanılamaz mıydı? 1940-1945 yıllarında, bizi hep bu mesele meşgul etmişti. Bunun içinde kaynakların hepsi, Prof. Eberhard'ın metodu ile taranıp işlenmeli idi. Biz Türk Kültürüyle ilgili kaynakların hepsini tarayıp fişlediğimizi iddia edemeyiz. Ancak, “Türk kültür tarihine giriş” adını verdiğimiz bu kitapta bile bu fişlerin çok az bir bölümünün işlenmiş olduğunu söylemiş olmada bir yarar görüyoruz. Bu ve bundan sonraki yayınlarımız, gelecek nesiller için yön verebilen birer kılavuz olabilir ise bizim için bir mutluluk olacaktır. Türk kültürü o kadar zengin ve derindir ki, bunun bir kişi tarafından toplanabilmesine imkân yoktur. Bizi

---

¹⁸² Abdulkadir Yuvalı, “Ölümünün Birinci Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, s. 58.

tesiri adına alan bir diğerk araştırmacı da, ünlü Alman kültür tarihçisi Victor Hahn olmuştu. V. Hehn'in yazdığı “Alman kültür bitkileri ve ev hayvanları”, yani (*Deutsche Kulturpflanzen und Haustiera*) adlı eseri, hala Alman ve dünya kültür tarihinin başta gelen kitaplarından biridir. Hayatın ve insanlığın temeli, yemeğe ve yiyeceğe dayanır. Bu çok önemli temeli atlayarak, kültür tarihi veya ir tarih yazmak elbette ki düşünülemezdi. Hehn konuları ve meseleleri nasıl ele alıp işlemişti? Biz bu metodu, Türk kültür tarihi için nasıl kullanabilirdik? Hayatımız boyunca bizi meşgul eden meselelerden biride bu olmuştur. Ayrıca önümüzde Fuat Köprülü gibi bir öncümüz de vardı. O, böyle metotları almış ve Türk kültürünün türlü sahalarına tatbik etmişti. “Kültür nedir, medeniyet nedir” münakaşası, memleketimizde hala devam etmektedir. Bizi ilgilendiren tek mesele, elimizde bulunan belgeleri nasıl kullanalım ve nasıl değerlendirelim, olmuştur. Batı kendi kültürünü nasıl işlemiştir? Bu sahada batıda yapılmış örnek ve temel eserler hangileridir? Bizim hayatımız bunları aramakla geçmiştir. Bizim burada yaptığımız bir ağır işçiliktir. Bir kişinin yapabileceği ancak bu kadar olabilirdi. Ama bizden sonraki nesiller, bizim boşluklarımızı dolduracaklar ve Türk milletinin gerçekten büyük bir millet olduğunu göstereceklerdir.

Tabi olarak “Türk Kültür Tarihi”, sunduğumuz bu 5 cilt (Bahaeddin Ögel eserin önsözünde 5 cilt halinde yazmışsa da ömrünün verdiği süre içerisinde eserin cilt sayısını 9'a çıkarabilmiştir) ile bitmemektedir. Tanrı izin verirse, vesikaları hazır olan aşağıdaki meseleler birer veya ikişer cilt halinde milletimize sunmak niyetindeyiz. Türklerde aile, içtimai teşkilat, devlet ve ordu teşkilatı, harp taktiği, silahlar, at ve av hayvanları, ceza ve infaz, maliye, vergi ve akide sistemleri, ahlak anlayışı, din ve dini ifade, doğum ve ölüm, hastalıklar, tıbbi nebatlar, fizyoloji, ticaret, zaman ve takvim, müzik ve müzik aletleri, avcılık, kuş ve böcek bilgisi, teknik, maden bilgisi gibi birçok bahisler...”¹⁸³

Bahaeddin Ögel'in, bu dokuz ciltlik kitabı Türklerin kültür tarihine yönelik başvurulabilecek en kapsamlı eser niteliği taşımakla birlikte, Türk kültür tarihi

¹⁸³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, Ankara 1991, 14-16

araştırmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Türk kültürünün temel unsurlarını incelediği bu seri eser, tarihin raflarında ölmez eserler arasında yerini almıştır.¹⁸⁴

1. Bölümde: “*Türklerde Yaylak ve Kışlak Hayatı*” başlığı altında, Türklerin yaşam biçimleri ve göçebe hayatları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Türk Kültür tarihi içerisinde önemli bir yer tutan, Türklerde yaylak ve kışlak hayatı hakkında bizi bilgilendirmektedir. Yaylak-kışlak hayatı, Türklerin günlük yaşamının vazgeçilmez birer parçası olmuşlardır. Türklerin uzun yıllar benimsediği ve günümüzde bile tercih edilen bu yaşam şekli, Türk kültür tarihinin başta gelen öğeleri arasında önemli bir yer edinmiştir. Bu hayat tarzı Türklerde gelişmiş güzel bir şekilde benimsenmiş olmayıp, “*kesin töre ve geleneklerle bir düzen altına alınmıştır.*” Toplulukların yazlayıp kışlayacağı yerlerin her biri törelerce belirlenmiştir. Türkler kışın kışlakta ziraatla uğraşırken, yazın ise yaylaya çıkıp hayvanlarını otlatmakla meşgul olmuşlardır. Bahaeddin Ögel eserinde hem hayvancılık hem de ziraat faaliyetlerinin yürütüldüğü Türklerdeki bu güçlü ve iki yönlü ekonomik düzenin nasıl geliştiği sorusu onun için esas konuyu teşkil etmiştir. Yazar eserinde bahsettiği konuyla ilgili kültür öğelerini resimlerle sembolize ederek bu şekilde objelerin görsel olarak desteklenmesi ile konunun daha somut olarak benimsenmesini sağlamıştır. Türklerde kışlak ve kışlamak, Türklerde yaylak, hayvancılığa bağlı göçer evlilik, Türk göçer evliliğinin şekilleri, Anadolu’da yayla ve köy hayatı gibi konulara ayrı ayrı başlıklar halinde yer vermiştir. Ayrıca yaylak-kışlak sözcüğünün farklı milletlerdeki ve farklı kaynaklardaki değişik telaffuzlarına değinmiştir.

Türklerde kışlak olarak tercih edilen yer “*çadır köy*” veya “*çadır şehir*” diye tabir olunan şekilde otlakların bol ve karın az olması sebebiyle dağların güneşe bakan yamaçlarını tercih etmişlerdir. Ayrıca bu bölgelerin güneş gören yerler olması, don olaylarının olmaması da bilhassa tercih ediliyordu. Aksi halde hayvan hastalıkları baş gösteriyordu. Ayrıca kışlak çeşitlerini ayrı ayrı vererek okuyucuya sunmuştur. Ağıl manasına gelen kışlak, köy ve şehir olarak kışlak şeklinde ifade etmiştir. Türklerde yaylak veya yayla hayvanlarının otlatılması için tercih edilen alanlardır. Yaylak alanları olarak yüksek dağlar tercih edilmiştir. Yazar, yaylak deyimini gerçek manasıyla şöyle

---

¹⁸⁴ Kabaklı, “Aziz Bahaeddin Ögel”, s. 19.

tanımlamıştır: “kışlak deyiminin bir karşılığıdır. Yani, yazın oturulan yer, manasına gelir.”¹⁸⁵

2. Bölümde: “*Türklerde Şehir ve Köy Hayatı*” başlığı altında yazar, Türk kültürünün “*Göktürklerden Osmanlılara*” kadar geçen süreç içerisinde Türklerde şehir ve köy hayatı hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Birinci bölümde de değinildiği gibi Türklerin köy ve şehir hayatının ilk temellerini sürekli kışlaklar oluşturmuştur. Şehir ve ziraat hayatı gelişmiş kültürlerin kaynağı olarak görüldüğünden uzun süre göçebe yaşam şeklini benimsemiş olan Türklerin şehir ve ziraat hayatı ile ne derece ilgilendikleri bu bölümün ana konusu olmuştur. Bu bölüm kapsamında Türlerin “*şehir, kasaba, köy, kale, sur, başkent, sokak, çarşı-pazar, dükkân, hanları*” hakkında bize bilgiler de verilmiştir. Yazar ayrıca verdiği bilgileri kendisinin de belirttiği gibi “*Anadolu Türklüğü*” ile mukayese etmeye çalışmıştır. Yazar, Türk kültürünü anlayabilmek için Türk-Moğol kavimlerinin münasebetlerinin bilinmesini zaruri olarak gördüğünden bu bölümde Türk-Moğol ilişkilerine de yer vermiştir. Yüzyıllar boyunca birbirleriyle mücadele etmiş bu kavimlerin tarih boyunca gelişimleri ve etkileşimleri üzerinde durmuştur. Vesikaların verdiği bilgilerin ışığı altında Türklerin ve Moğolların, ayrı ayrı bölgelerde nasıl doğup geliştikleri hakkında bilgi vermiştir. Bölümün içerisinde ayrıca Çin vesikalarından tercüme edilen okuma parçaları bize en iyi şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Bu okuma parçalarında, Orta Asya’daki Türk devletlerinin büyük şehirler ve ziraat bölgeleri için, yüzyıllar boyunca yaptıkları büyük ve zorlu savaşlar aktarılmıştır. Ayrıca Türklerde kültürün doğuşu, gelişmesi ve Türklerin şehir ve ziraat bölgelerine kayma hareketleri kapsamında, Hun Devleti döneminde batıya doğru yapılan nüfus yığılmalarından bahsedilir.¹⁸⁶

3. Bölümde: “*Türklerde Yollar ve Ulaştırma*” başlığı altında yazar, tarihte daha çok devletin idaresi ile orduların sevk ve idaresi için gerekli olan ve yine güçlü devletlerin kontrolünde olan büyük yolların öneminden bahseder. Yollar ve ulaştırma sistemleri büyük ve güçlü devletlerin kontrolü doğrultusunda kurulup koruyordu. Milletlerarası ticaret yollarının da korunması, emniyeti ve yürütülmesi, büyük devletlerin elinden geçirdi. Yazar, büyük devlet teşkilatını “*insan vücudu*”na benzetmiş, yolları ise “*devletin kan damarları*” olarak tabir etmiştir. Yol, Türklerde devlet teşkilatı ve düzenlemelerinin

¹⁸⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, s. 2-140.

¹⁸⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, s. 141-316.

bir sembolü olarak görülmüştür. Türk devlet teşkilatının gelişmesinde önemli bir varlık teşkil eden yol kavramının Türk devletlerinin gelişimindeki rolleri, Türklerin hayatındaki yeri anlatılmaya çalışılmıştır. Yolların Türkler için ne ifade ettiği ve Türklerin devletlerini hayatındaki rolleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bölüm dâhilinde Türklerde yolların işlevleri, faydaları ve kullanım alanları hakkında bilgi verilerek bu sebeple posta teşkilatı, haberleşme, Türklerde kervan ve kervansaray, Türklerde araba ve araba çeşitleri gibi konulara da yer verilmiştir. Bu kavramların her biri Türk devlet teşkilatı ve kültürünün gelişmesinde oldukça önemli roller üstlenirler.¹⁸⁷

4. Bölümde: “*Türklerde Yön ve Seyahat Vakti*” başlığı altında yazar, Türklerde yön bilgisi, bu yönleri belirlemede etkili olan faktörler ve Türklerin hayatındaki yeri ve önemi verilmiştir. Türklerde yön belirlemede esas alınan güneş ve güneşin doğduğu taraftır. Türklerde yön belirlerken öncelik olarak doğu kısmı belirlenir böylece yüzlerini doğuya dönerler. Daha sonra ise güney, sonra batı ve son olarak ise kuzey belirlenirdi. Türkler yaşantıları içerisinde birçok şeyi kendileri için kutsal olarak kabul edilen doğu tarafına yönelik yaparlardı.

Batı, eski Türklerde “*gün ortası*” olarak tabir edilir, Türkler güneşe dönerek yönlerini belirlerken batı arkalarında kalmıştır. Büyük Hun Devletlerinde imparatorun başkanlık ettiği törenlerde doğudan sonra batıya saygı duyulmuştur. Göktürk yazıtlarında güney için, “*gün ortası*” manasına gelen “*kün ortası*” denirdi. Güney güneşin bulunduğu yön manasına gelmektedir. Diğer manası ise “*güneş gören, güneşin ışıklarının her zaman üzerinden eksilmediği bölge ve yamaçlar*” demektir. Türklerde kuzey ise hem gecenin hem de karanlığın sembolü olmuştur. Güney ile kuzeyi ayıran tek fark olarak güneş görüp görmeme meselesidir. Türklerde güneşin gördüğü yer güneyi gösterirse tam tersi olarak güneş görmeyen yerler olarak kuzey yönü ifade edilirdi.¹⁸⁸

2.1.7. Türk Kültür Tarihi II

Eser içindekiler bölümü dâhil 16 bölüm, 527 sayfadan oluşur. Eserin bu cildinde yazar Türklerin Ziraat kültürü hakkında bilgiler vermektedir. Yazarın aslında yapmak istediği ise Türk kültürünün özlerine inerek Türklerde ziraatın ilk oluşumlarını en

¹⁸⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, s. 317-426.

¹⁸⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, s. 427-466.

temelden ele alıp tarihi süreç içerisinde gelişim aşamalarını takip etmek ve okuyucuya sunmaktır. Yani yazarın amacı, bir ziraat kitabı yazmak değil Türk kültürünü her yönüyle ele almaktır.

Bu ciltte, “*Göktürklerden Osmanlılara, Türklerde ziraat kültürü*” konusunu işlemiştir. Eser tarihi değerinin yanı sıra adeta bir ziraat kitabı özelliğini taşır. Eser on altı bölümden oluşur ve 527 sayfadan meydana gelir.

Tarımın Türk toplumundaki yeri ve önemi üzerine yazılmış önemli bir eserdir. Eski Türklerin iktisadi hayatında hayvancılık kadar olmasa da tarımsal faaliyetlerde önemli bir faaliyet teşkil ediyordu. Türklerin o dönem çevre koşulları Türkleri farklı alanlara yönlendirmiş olup tarıma uygun olan alanlarda ise çiftçilik faaliyetleri yürütülmekteydi.¹⁸⁹

Bahaeddin Ögel eserin yazılış amacını şu şekilde anlatır:

*“Bu eserde Anadolu’ya gelmiş olan Türklerin ziraat bilgisinden mahrum olmadıklarını göstermeye çalışacağız. Türklerin Anadolu’ya geldikten sonra ziraat yapmağı öğrendikleri ve bununla ilgili görüşler, sadece tahminlere dayanır. Elimizde düşünebileceğimizden daha çok belge ve malzeme bulunmasına rağmen, aydınlatıcı bir mahiyette de olsa, bugüne kadar bu konuda bir şey yazılmamıştır. Biz burada yalnızca belgelere dayanarak durumu özetlemeğe çalışacağız. Önemli bir özellik gösteren deyişler için, kaynak göstereceğiz. Yaygın olarak bilinen veyahut da şimdiki kadar sözlüklerde yer almış olan deyişler için ise, ancak lehçe göstermekle iktifa edeceğiz.”*¹⁹⁰

1. Bölümde: “*Türkler ve Ziraat*” başlığı altında yazar, Türklerde ziraat kültürü, tarım hayatı ve tarlacılık faaliyetleri gibi konulara yer vermiştir. Türk toplumlarında tarım ile uğraşan ziraatçı kesimler için kullanılan farklı tabirler bulunmaktadır. Bu tabirler içerisinde en eski olanı ise “*tarıgçı, tarıkçı*” şeklinde ifade edilirdi. Yerleşik yaşamı tercih edip büyük oranda benimseyen Uygur Devletine ait metinlerde, bu tabiri sıkça görmekte birlikte Selçuklu ve Moğol metinlerinde daha farklı kullanımları yer almaktadır. Türklerde ziraatçı kesimi ifade etmek için sık kullanılan sözlerden biride “*Ekinci*”

¹⁸⁹ İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 267.

¹⁹⁰ Bahaeddin Ögel, “*Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1.

sözüdür. Bu deyim ise Göktürk çağından beri görmekte birlikte Batı bölgelerinde daha çok kullanılan bir ibaredir. Yazar, bu bölümde ziraatçılık için gerekli olan malzemeler, Türklerde tarla anlayışı, ekin ekme gibi konuların açıklamalarına yer vermiştir. Bölüm görsel öğelerle de desteklenerek konu daha da pekiştirilmiştir.¹⁹¹

2. Bölümde: “*Türkler ve Toprak İşleri*” başlığı altında yazar, Türklerde toprak kültürü, toprak işleri ve toprak çeşitlerine yer verilmiştir. Yazar, toprağın tarla olarak kullanımıyla ilgili konusuna ziraat kültürü içerisinde birinci bölümünde yer verdiği için burada daha çok toprak kazma için kullanılan deyimlere, toprak kazmada yardımlaşma sözü için kullanılan imece tabiri ve toprak yığma konularına yer vermiştir. Toprak yığma işi savaşlarda da önemli bir meziyet kabul edilirdi. Toprak çeşitliliği konusu Türklerde çok geniş bir konu oluşturduğundan yazar, burada belli başlı konuları ana hatlarıyla vermiştir. Yazarın buradaki asıl amacı “*Anadolu’daki Türk kültürünü, Orta Asya ve eski Türk köklerine göre açıklamaktır.*” Yazar bölüm içerisinde, toprak ile ilgili eski atasözleri ve açıklamalarına da yer vermiştir. Yazar bölümün sonunda, eski Türklerde ve Anadolu’da toprak anlayışına yer vermiş olup toprak ile Türklerin kutsal olarak kabul ettiği bir diğer unsur olan yer konusu karşılaştırma yoluyla değerlendirilmiş ve Göktürk yazıtlarında geçen “*yağız yer*” deyiminin açıklamalarını yapmıştır. Bu bölümde yine görsel öğelerle desteklenmiştir.¹⁹²

3. Bölümde: “*Tahıllar*” başlığı altında yazar, arpa, buğday, burçak, çavdar, yulaf, darı, pirinç ve mısır gibi Türklerin eskiden beri kullandıkları tahıl kültürü hakkında bilgi verilmektedir. Arpa ve buğday oldukça dayanıklı tahıl ürünleri olup Türklerde çok eski dönemlerden beri kullanılmaktadır. Bu tahıl ürünleri, Türklerin yaşadıkları zorlu coğrafi koşullara dahi uygunluk sağlayarak Türk kavimlerinin yayıldığı her bölgede rastlamak mümkündür. Türklerde arpa kültürünü en iyi şekilde anlatabilmek amacıyla arpanın tarihi ve ilk arpa çeşitleri hakkında da bilgiler içerir. Arpa ve buğday Türk yemeklerinde de çok

---

¹⁹¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 1-60; Ziraat ve tarım Türk kültürünün büyük bir meselesidir. Türk ülkelerinde ziraatın varlığını, arkeolojik veriler kesinlikle göstermektedir. Birçok ziraat aletinin ahşap(ağaç) kısımları toprak altında erimiş olmakla birlikte, demir aksamı günümüze kadar kalabilmiştir. Çapa, bel ve ekin biçmeye yarayan oraklar özellikle sayılabilir. Hatta sabanın uç demirinden bazı örneklerde kalmıştır. Toprağın işlenmesine yarayan bir ağaç saban da günümüze kadar kalmıştır. Altaların kuzey yamacındaki ziraat-yaylı kesimindeki birçok şehir ve yerleşmenin gıdasını temin eden değirmenlerin büyük öğütme taşları, Karahanlı Çağı ve öncesindeki şimdiki Kazakistan ülkesinde ziraatın önemli boyutunu göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 119-120.

¹⁹² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 61-142.

kullanılan ürünler arasında başta gelmektedir. Buğday ise çok soğuk iklimlere bile uygunluk göstermekle birlikte hayvan yemi olarak da kullanılırdı. “*Hun ve Göktürk kavimlerinde buğday ve darı kültürü, çok eskilerden beri yerli bir özellik gösteriyordu.*” Aynı şekilde buğdayın Proto-Moğol ve Çin’in kuzeyinde de çok eski dönemlerden beri görülmektedir. Yazar, bu bölüm dâhilinde burçak, çavdar, yulaf, darının Türk toplumlarında kökeni ve çeşitlerine de yer vermiştir. Pirincin ise Çin’de çok eski çağlardan beri kullanılmakla birlikte Çin’in etkisiyle Orta Asya bölgelerinde pirinç ekimi çok eski zamanlardan beri başlamıştır. Türklerde pirinç için kullanılan “*tuturgan*”, “*döngü*” gibi adlara ve pirinç çeşitlerine yer verilir. Yine Türklerde daha geç çağlarda yetiştirilen bir bitki olan Mısır hakkında da bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm Türklerde tahıllar kısmına ayrılmıştır. Arpa, buğday, burçak, çavdar, yulaf, darı, pirinç, mısır gibi tahıllar ve türleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Arpa, az rutubetli, çok sıcak ve çok soğuk yerlerde de yetişir. Türklerde “*arpa kültürü*” Türk kavimlerinin yayıldığı her bölge ve çevrede görülebilir. Buğday ise Orta Asya’nın en soğuk ve elverişsiz bölgelerinde oturan Türk kavimleri tarafından bile, ekilen bir tahıl idi. Buğday, yiyecek kültürünün ana maddesidir. Burçak, Anadolu’da çok farklı adlarla telaffuz edilir ve yeşil veya kuru olarak hayvanlara yedirilir ve çok değerli bir yem bitkisidir. Türklerde arpa ve çeşitleri, arpadan yapılan yiyecekler, şekil ve zaman sembolü olarak arpa, Türklerde buğday kültürü, karabuğday, burçak, çavdar, darı ve darı kültüründen buğday kültürüne geçiş, darı çeşitleri, Çin’de İran’da ve Hindistan’da pirinç ekimi Türklerde pirinç ziraatı, Orta Asya’da pirinç ekimi, mısır ve çeşitlerinden bahsedilir.¹⁹³

4. Bölümde: “*Kabak, Karpuz, Kavun, Salatalık*” başlığı altında yazar, eski Türk toplumlarında kavun, karpuz, kabak, salatalık kültürü ve gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. Kabak çeşidi oldukça fazla olan bir ürün olup Orta Asya’da çok eski çağlardan beri kullanılmaktaydı. Kabak sözü Türkçe olup Harzemşahlar ve Moğollarda da bu adla kullanımları görülmektedir. Karpuz, Göktürklerden önce Orta Asya ve Çin’de henüz tanınmamış olmasına rağmen Uygurlar döneminde henüz Orhun bölgesinde yaşadıkları dönemde ekimi bilinmekle birlikte Kitanlar’dan Proto-Moğol kavimleri ve Mançurya kavimleri bile karpuz ekimin Uygurlardan öğrenmişlerdir. Çin ise daha

---

¹⁹³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 143-219.

sonraları Kitanlar vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Batı Türkleri, Göktürklerin başlangıç çağlarından itibaren yani VII. yüzyılın ortalarından sonra, Batı Türkistan'daki “*Soğd-Tacik-Sart*” gibi yeni kavimler ve kültürler ile münasebet kurmuşlardır. Türklerin karpuz sözünü bu komşu kültürlerden alarak Türkleştirdikleri bir gerçektir. “*Türkler karpuz deyimi ile ekimini Orta Asya’da geliştirerek Anadolu’ya gelmişlerdi.*”

“*Karpuz kökünden gelen kavun sözü ise Türkçedir.*” Türkler kavunu çok eski çağlardan beri kullanmaktadırlar. Kavun hakkında çok fazla bilgi olduğundan yazar, burayı bir özetleme şeklinde vermiştir. Uygur Türkleri çok eski dönemlerden beri kavun ekimi yapmakta olup kavun çeşidinin en fazla olduğu bölge olarak “*Turfan Ovası*” bilinir. Ayrıca bölümde XI. yüzyıl Türklerinde kullanılan atasözlerine yer verilmiştir. Türklerde kavun sözünün çeşitli söylemlerine de yer verilmiştir.

Eski Türk toplumlarında salatalık sözü için “*hıyar*” adı kullanımı genelde yaygın olup Anadolu beylikleri döneminden beri Türkçe olarak yazılmış Anadolu kaynaklarının hepsinde “*hıyar*” adı ile anılmıştır. Yazar ayrıca hıyarın bir çeşidi olan “*acur*” hakkında da kısaca bilgi verilmiştir.¹⁹⁴

5. Bölümde: “*Sepi ve Tabak Çeşitleri*” başlığı altında yazar, Türklerde birer sepi maddesi olarak kullanılan sumak ve çeşitleri anlatılır. Sumağın Türklerin hayatına İran dilinin tesiriyle girdiği bilinmesine rağmen zamanı bilinmemektedir. Bu bölümde sumağın Türk toplumlarında farklı söylemlerine de yer verilmiştir.¹⁹⁵

Bu bölümde yer alan diğer bir konu ise yine bir sepi maddesi olan meşe ve palamut kültürüne de yer verilmiştir. Meşe ve palamutun Türklerin hayatında kullanım alanları hakkında bilgi verir.

6. Bölümde: “*Pancar, Havuç, Şalgam, Turp*” başlığı altında yazar, Doğu ve Batı Türklerinde pancar ve ekimi, pancar ile şalgamın karıştırılması ve Türklere göre pancar çeşitleri hakkında bilgi verilir. Türkler, Orta Asya’da iken havuca “*sarıg turma*” demeleri, Oğuzlar ve Batı Türklerinde havuç ve Türklere göre havuç ve çeşitleri ile turp çeşitlerinden bahseder. Şalgam ve turp Türklerde karıştırılan iki bitki olup bunları

¹⁹⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 220-234.

¹⁹⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 235-238.

ayırmak için Arap-Fars kaynaklarına başvurmuştur. Altay ve Kazan Türkleri hem turp hem de şalgam için “*şalkan, çalkan, salkan*” tabirlerini kullanmışlardır.¹⁹⁶

7. Bölümde: “*Soğan, Sarımsak, Pırasa*” başlığı altında yazar, eski Türk topluluklarında soğan, sarımsak sözleri ve çeşitleri pırasa kültürü hakkında bilgi vermektedir. Soğan Türkçe konuşan bütün kavimlerde , “*soğan, sogan, sugan, sogun, sogono*” gibi adlarla adlandırılmaktadır. Sarımsak çeşitleri daha çok güney batı Asya ile Orta Asya’da Kırgız bozkırlarında daha çok görülmekteydi. Orta Asya ve Anadolu’da pırasa bilgisi ve ekimi hakkında da bilgiler verilmektedir.¹⁹⁷

8. Bölümde: “*Baklagiller*” başlığı altında yazar, .Bakla, bezelye, fasulye, mercimek ve nohut gibi baklagillerin kökeni ve çeşitleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde baklanın Orta Asya yolu ile Çin’e geçtiği bilgisine de yer verilmiştir.

Eski Türk ve Batı Türkistan kültür münasebetleri, baklanın Orta Asya yolu ile Çin’e gelmesi, Türklerde bakla ve çeşitleri, Türklerde, bezelye ve burçak anlayışı, Batı Türklerinde bezelye ve burçak, Türklerde fasulye, börülce ve burçak anlayışı ve fasulye çeşitleri, Türklerde “*yasmuk ve yasımuk*” anlamına gelen “*mercimek*” sözünün Türklerde gelişmesi, Türklerin hayatında nohut ve çeşitlerinden bahsedilir.¹⁹⁸

9. Bölümde: “*Ispanak, Hindiba, Marul ve Pazı*” gibi çiğ veya pişirilerek yenebilen sebze kültürü, çeşitleri ve Türk toplumlarına ilk kez görülmeleri hakkında bilgiler verilir.¹⁹⁹

10. Bölümde: “*Meyveler*” başlığı altında Türklerde meyvelerin menşei, meyve kültürü ve meyve çeşitleri hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, bu bölümde meyve çeşitlerinin Türklerde ilk görülme zamanları, bu meyve çeşitlerinin isimlerinin eski Türk toplumundan itibaren farklı söyleyişleri ve Anadolu’da meyve kültüründen bahsetmektedir. Bu bölümde yer verilen meyveler; “*alıç, alma, armud, ayva, badem, ceviz, dut, erik, göğem eriği, fındık, fıstık, hurma, hünnab, iğde, incir, kayısı ve zerdali, kestane, kızılıçık, kişniş, muşmula, nar, şeftali, turunçgiller, üvez ağacı, üzüm ve zeytin*” ve türleridir.²⁰⁰

¹⁹⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 239-248.

¹⁹⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 249-256.

¹⁹⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 257-268.

¹⁹⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 239-277.

²⁰⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 279-338.

11. Bölümde: “*Yağ Bitkileri*” başlığı altında yazar, Küncit ve künci bilgisinin Batı Türkistan ve Soğdlardan Türklere geçmesi, Batı Türklerinde susam kültürünün gelişmesi ve bitkilerden elde edilen yağ çeşitleri anlatılır.²⁰¹

12. Bölümde: “*Biber*” başlığı altında yazar, eski Türklerde biber kültürü ve Türklerde “*bitmul, batmul, murç, ıssı-ot*” gibi biber için kullanılan farklı tabirlere ve biber çeşitleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Biberin anayurdu Hindistan olup Türkler ve Çinlilere Batı Türkistan yoluyla ulaşmıştır. Batı Türkistan’ın yerlileri olan Soğdlar Orta Asya, Çin ve hatta batı arasında adeta bir köprü görevi görmüştür.²⁰²

13: bölümde “*Hayvan Yemleri*” başlığı altında yazar, eski Türklerde yem kültürü ve hayvan yemleri hakkında bilgi vermektedir. Bildiğimiz gibi Türkler göçebe bir millet olup geçimlerini de büyük oranda hayvancılıktan karşıladıkları için eski Türklerde hayvan yemleri önemliydi. “*Yonca, çayır, çim ve ayırık*” gibi hayvan yemleri, Orta Asya’da, Batı Türklerinde ve Anadolu’da yonca yetiştirme hakkında bilgilere yer verilmiştir. Yazar, yonca kültürünün ilk olarak Orta Asya’yı iyice tanıdıktan sonra Batı Türkleri ile Anadolu yonca kültürünün daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle ilk olarak Orta Asya yonca kültürünü anlatmakla işe başlamıştır. Türklerde en çok yetiştirilen hayvan yemi olan yonca, Türkler için olmazsa olmaz atlarının en önemli besin maddesi oluşturduğundan ekimine önem vermişlerdir. Yazar, ayrıca yonca ekimi ile ilgili araştırmalara yer vermiştir.

Çayır ise hayvan besleyenlerin en önemli mülkü olduğu gibi Türkler bu konuda törelerde yer vermeleri bile önemini gösterir. Anadolu’nun pek çok yerinde farklı adlarla adlandırılmış olup günümüzde de yine farklı ad örneklerini görmekteyiz. Yine yazar bir diğer hayvan yemleri olan çim ve ayırık otu ve çeşitlerine yer vermiştir.²⁰³

14. Bölümde: “*Kümes Hayvanları*” başlığı altında yazar, Türklerin hayatında kümes hayvancılığının gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Türkler göçebe bir millet olduğundan tavuk, horoz gibi hayvanları yetiştirmek daha çok yerleşik hayat için uygun olan uğraşlardı. Tavuğun Türklerin hayatına ne zaman girdiği bilinmemekle birlikte yazar, Türklerde tavuk hakkındaki ilk bilgileri vermeye

²⁰¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 339-344.

²⁰² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 345-348.

²⁰³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 349-394.

çalışmıştır. Eski Türklerde tavuğa “*taguk, takuk, takagu ve takigu*” şeklinde söylemler kullanılmış olup Batı Türkleri “*tağuk*” ve Doğu Türklerinin ise “*tahakuy*” gibi adlarla adlandırılırdı. Ayrıca yazar, Çin kümes hayvancılığı hakkında bilgilere de yer vermiştir.

Türklerde horoz sözü tavuk sözüne göre daha geç çağlarda kullanılmış olan bir söz olup Batı Türkleri tarafından alınmış farsça kökenli bir deyimdir. Horoz tavuğun erkek bir cinsi olup bu deyim Oğuz ve Türkmen kesimleri arasında yayılmıştır. Eski Türklerde horoz sözü ile kullanılan deyimlere de yer verilmiştir Türklerde tavuk kümesi ve tüneği, kuluçka ve tavuk yavrusu civciv, tavuk çeşitleri, tavuğun fizyolojisi ve tavuk yumurtası gibi kümes hayvancılık faaliyetlerinden bahsedilir.²⁰⁴

15. Bölümde: “*Türklerde Arıcılık*” başlığı altında yazar, Türkler ve bal arısı, bal arılarının huyları ve çeşitleri, bal arısı ve bal, bal sözü ve Türkler, bal çeşitleri, arı kovanı ve bal sağma, ballı yiyecek ve içeceklerden bahsedilir.²⁰⁵

16. Bölümde: “*Tabiat Hadiseleri ve Türkler*” başlığı altında yazar, rüzgârlar ve çeşitleri ; “*mevsim rüzgârları, sıcak ve soğuk rüzgârlar, yön rüzgârları, kasırğa ve fırtınalar*”, yağmurlar ve yağmur çeşitleri, bulutlar (yağmur bulutları, seyrek bulutlar ve kara bulutlar), şimşek ve yıldırımlar, gök gürlemeleri gibi Anadolu ve Orta Asya’daki çeşitli tabiat hadiseleri ve Türklerin hayatındaki önemi hakkında bilgi verilir.²⁰⁶

Yazar, bölüm sonunda “*Botanik İndeks, Tahlili İndeks ve Araştırılan Sözlerin İndeksi*” şeklinde üç başlık altına indeks bölümüne yer verilmiştir.²⁰⁷

2.1.8. Türk Kültür Tarihine Giriş III

Yazar, eserin bu cildinde “*Göktürklerden Osmanlılara Türklerde Ev Kültürü*”nü işlemiştir. Bu eserde ev ve evle ilgili kavramlara ayrıntılı bir şekilde ayrı ayrı yer vermiştir. Eserinde verdiği bilgileri resim ve planlarla destekleyerek konuyu daha da pekiştirmiştir. Buda eserin etkileyciliğini artırmıştır. Eserde yer alan kültür unsurlarının her biri Türklerin hayatında yer edinmiş ve günümüze kadar birtakım değişikliklere

²⁰⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 395-426.

²⁰⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 427-449.

²⁰⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 451-479.

²⁰⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, II, s. 431-427.

uğramasına rağmen varlığını korumayı başarmıştır. Bahaeddin Ögel Türk evi ile ilgili olarak şu bilgileri verir:

*“Ev denince, hatırımıza birçok şeyler gelmelidir. Ev gerçi, dört duvarlı, üzeri kapalı ve dış tesirler ile tehlikelerden bizi koruyan bir meskendir. Fakat evimizin çevresindeki bahçemiz ile derecikler ve küçük tepelikler de bize evimizi hatırlatır. Ev denince, evimizden dışarıya doğru uzanan, konu komşumuz ve mahallemiz ile obamız da onun içine girer. Eski Türklerde “yurt” sözü, yalnızca ev ve çadır manasına gelirdi. Başka anlayışla ise yurt sözü genişlemiş, hayvanlarımızı otlattığımız otlakları içine almış ve bazen de, kendi devletimizin veya imparatorluğumuzun sınırlarına kadar uzanmıştı. Bu sebeple böyle mühim bir mevzua, dar ve materyalist bir görüşle girmek, bizi yanlış neticelere götürmekten başka bir şeye yaramayacaktır.”*²⁰⁸

1. Bölümde: “*Türk Evi*” başlığı altında yazar, eski Türklerde ev kültürü hakkında bilgi vermektedir. “Ev” sözü eski Türklerde “*eb*” şeklinde söylenip “*bark*” sözü ise sadece malikâne şeklinde geçmeyip mal, mülk sözüne de karşılırdı. Evin eski Türklerde farklı söyleyişlerine yer verilmiştir. Bu bölümde yazar, Türk evlerinin iç ve dış bölümleri başta olmak üzere ev ile ilgili her türlü ayrıntıya kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bildiğimiz gibi Türkler eskiden göçebe bir kavim olduğu için otağ geleneği göze çarpmaktaydı. Ancak Uygurlar dönemiyle birlikte yerleşik hayat, Türklerin hayatına büyük oranda yerleşmiş olduğundan bu konuyu Uygur evleri ele alınarak inceleme yoluna gitmiştir.²⁰⁹

2. Bölümde: “*Türklerde Ev Kültürünün Gelişmesi*” başlığı altında Uygur ev tipleri ve evlerin yapı malzemesi hakkında bilgiler verir. Eski Türklerde yerleşik yaşamının en gelişmiş versiyonunu, Uygurlar döneminde görmekteyiz. Yazar, bu bölümde bulgular ve buluntular ve duvar resimlerine dayanarak sunduğu bilgisini, vermiştir. Ev tiplerinin oluşumunda etki eden faktörlerden en önemlisini iklim şartları oluştururdu. İklim şartları ev yapım malzemesinin cinsine de etki etmektedir. Bu dönemde bazı Uygur evlerinden örneklere yer verilmiştir. Bunlar arasında ilk olarak “*dışa penceresiz ve duvarlarla çevrili olan evler*” dikkat çekmektedir. Bu evler dış tehlikelerden korunma ve yaşama amaçlı olup Turfan Ovasındaki evler bu tarzda yapılmıştır. Günümüzde Güney Doğu evleri

²⁰⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. I.

²⁰⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 1-62.

genellikle bu şekilde yapılmakta olup daha sıcak tutması da tercih edilme sebepleri arasındadır. Bir diğer ev tipi ise “*mağara evler*” dir. Mağara içine mabetler yapma geleneği de görülerek bu gelenek daha çok Buda dininin tesiriyle Türklerin hayatına girmiştir. Bu tip evler yazları sıcaktan, kışları ise soğuktan koruması bakımından da tercih edilirdi. Yazar, Türk ev kültürünün gelişmesinde ev yapı malzemesinin gerekliliğinden bu konuya da yer vermiştir.²¹⁰

3. Bölümde: “*Evin Çevresi*” başlığı altında yazar, Türklerde eskiden beri gelen komşu geleneği hakkında bilgi verilmektedir. Doğu kültür çevresi ve Batı kültür çevresi dikkate alınarak eskiden “*konşu veya konşu*” olarak adlandırılan komşu kültüründen bahsedilir.²¹¹

Türklerde su kültürü dikkate alınarak 4., 5., 6., ve 7. Bölümler de: Türklerde “*hamam ve ılıca, su kuyusu, havuz ve gölet ile çeşme ve pınar*” gibi konulara ayrılmıştır. Su temizlik, arılık anlamına gelirdi. Her dönemde su hayatın vazgeçilmez kaynağını oluştururdu. Bu konu dâhilinde Türklerde temizlik anlayışından, hamam ve yıkanma yerlerinden bahseder. Türkler, büyük devletler kurduktan sonra temizlik kavramına daha çok değer vermeye başlamışlardır. Türklerde hamam karşılığı olarak Anadolu köylerinde “*çimmek ve yunak*” ifadelerini kullanmışlardır. Türklerde kuyu anlayışı ve kuyunun bölümlerinden bahsedilir. Türklerde su kuyusuna çok değer verilir, gerek ev olsun gerekse bağ bahçenin hayat kaynağı olarak görülürdü. XI. yüzyılda Selçuk çağının başlarında çeşitli Orta Asya kavimleri kuyu için “*kudlug, kudhug, kuyug*” isimlerini kullanmışlardır. Ayrıca kuyuyla ilgili kullanılan atasözlerine yer verilmiştir.

Havuz ve gölet, Anadolu'nun can damarı olarak görülmüştür. Bu bölümde dere göletleri ve taş havuzlardan, göllenmek, gölet yapmak gibi kavramların açıklamalarına yer verilmiş, havuz ve göllerin çeşitlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca havuz ve göletle ilgili Türklerde kullanılan eski Türk atasözlerine yer verilmiştir.

Türklerde çeşme ve pınar anlayışının nasıl doğup nasıl geliştiği hakkında bilgi verir, Türklerde su kaynağının yerine kullanılan “*bulak, mungar ve pınar*” gibi

---

²¹⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 63-94.

²¹¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 95-100.

kavramlardan, su sebili ve çeşmelerin önüne konulan oluk şeklindeki çeşme yalaklarından bahsedilir.²¹²

8. Bölümde: “*Halı, Kilim ve Hasırcılık*” başlığı altında yazar, Türk toplumlarında halı ve kilim geleneği hakkında bilgi verilmektedir. Halı eskiden beri Türklerin hayatında önemli bir yer edinmiştir. Halı ve kilimler, Türk kültürünün ve Türk motiflerinin en iyi yansıtıldığı kültür öğelerinden biridir. Halı desenlerinde bir toplumunun duygu ve düşüncelerini hayal gücünü görmek mümkündür. Halıcılık geleneği ana maddesinin yün ile koyun olması dolayısıyla daha çok yaylacı ve hayvan besleyen kavimler arasında yaygındır.²¹³

9. Bölümde: “*Yatak, Yorgan ve Yastık*” başlığı altında yazar, her dönemde günlük hayatımızın vazgeçilmez unsurlarını oluşturan yatak, yorgan ve yatak geleneği hakkında bilgi vermektedir. Yatak sözü, Türklerin “yatmak” kökünden gelmekte olup yatak için eski Türklerde “*yatığ veya yatgak*” gibi ifadeler kullanmışlardır. Türklerde yatak sözü döşek kullanımına az rastlandığından yazar, bunları ayrı başlıklar halinde ele almıştır. Yatmak sözünün farklı kullanmalarına yer veren yazar, Kutadgu Bilig’de “*Milletin zenginleşip, refaha erip, kalması*” için de yatmak sözü için kullanılırken şehirli Türkler ve şehirde oturan kimseler içinde yine “*yatuk*” ifadesi kullanımı görülmektedir.

Türklerde “*töşek*” olarak geçen döşek ise yatak sözünü belirtmek için eski Türkler arasında en çok kullanılan bir sözdür. Döşekte yatmak ise daha farklı bir anlam ifade ederek “*yorganlı ve yastıklı bir yatışın*” anlamını karşılamaktaydı. Bölümde yatak, döşek çeşitleri ve hakanlık döşekleri hakkında da bilgilere yer verilmektedir. Döşegin küçük olanı için ise minder ifadesi kullanılırdı.

Yorgan ise yatağı tamamlayan bir unsur olup günümüzdeki yorgan sözünün en eski kullanımı “*yogurkan*” şeklinde ifade edilmektedir. Yazar, “*yorgan örtmek ve yorgana bürünmek*” gibi deyimlere ve eski Türk atasözlerinde yorgan anlayışı hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Yastık sözü eski Türklerde “*yastık veya yastuk*” şeklinde ifade edilip yastık sözü “*yaslanmak*” kökünden türemiştir. Baş yastığı, minder yastığı gibi yastık çeşitlerinin yanı sıra “*kuş tüyü yastık, büyük ve küçük yastıklar ve süslü, saçaklı yastık*” lara da yer

²¹² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 101-142.

²¹³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 143-200.

verilmiştir. Yastık sözü sadece yatma amaçlı kullanımının yanı sıra Türk düşüncesinde de sembolik olarak kullanımlarına yer vermiştir. Hükümdarlık ve büyüklük sembolü olarak kullanımının yanı sıra kötü yastık “*gerilik ve yoksulluk sembolü*” olarak da Dede Korkut’un eserinde kullanıldığı anlamdır. Son olarak günümüzde de olduğu gibi “*evlilik ve karı kocalık sembolü*” olarak da kullanımı görülmektedir.^{214ç}

10. Bölümde: “*Örtü ve Perde*” başlığı altında yazar, eski Türklerden günümüze örtü ve perde anlayışı ile perde çeşitlerine yer vermektedir. Geçmişi çok eskiye dayanan örtü sözü için eski Türklerde” “*örtüg ve örtük*” denilmekteydi. Örtü sözü Türklerde geniş kapsamlı olarak kullanılırdı ve her şeyin örtüsü bu şekilde ifade edilirdi. Orta Asya’ya çok eski çağlardan beri girmiş olan bu perde sözünün de manası çok geniştir. Osmanlı ve Anadolu Türklerinde de perde anlayışın yer veren yazar, bu dönemde perde sözünün “*gergi*” ifadesiyle karşılandığını belirtir. Perde gölgelik olarak da kullanılıp eski Türklerde “*köşig, köşige*” sözleri kullanılırdı. Bölümde yazar, son olarak Türklerde kullanılan perde çeşitlerine yer vermiştir.²¹⁵

11. Bölümde: “*Sandalye ve Masa*” başlığı altında yazar, Türklerde masa, sandalye geleneği hakkında bilgi vermektedir. Türklerde farklı amaçlarla yapılmış olan çeşitleri vardır. Eski Türk kültüründe sandalye ve koltuk anlayışının başlangıçları olan “*taht*”, “*sedir*” ve “*oturak, oturgaç veya oturgıç*” kavramalarına yer verilmiştir. Eski Türklerde masa ve sandalyenin kullanım alanlarına da yer vermiştir. Eski Türklerde masa denince iki şey aklımıza gelirdi; ilki üzerinde yemek için kullanılan tahta ve ikincisi ise içki sürahilerini koymak için kullanılan küçük sehpa.²¹⁶

12. Bölümde: “*Bohça*” başlığı altında yazar, Türk kültür hayatında bohça geleneği hakkında bilgi vermektedir. Bohça, Türklerin hayatında ve kültüründe çok değerli görülmüştür. Bohça sözü için eski Türklerde “*boğ*” ifadesi de kullanılmakla birlikte, “*Boğ bağlamak*” gibi deyimlere yine bu bölümde yer verilmiştir. Yazar, “*boğ*” veya “*bohça*” adı verilen bu şeylerden Anadolu ve Osmanlıya ait kaynaklarda bahsedilmesi sebebiyle bu geleneğin o dönemde de devam ettiğini görüşüne varmıştır. Bu eski Türklerde bohça anlayışı ve bohça için kullanılan “*çıkın, çoğ, dürge ve dürgü*” gibi farklı söylemlerine yer verilmektedir. Bu söylemlerin küçük farklılıklar dışında genelde

²¹⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 201-233.

²¹⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 234-243.

²¹⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 245-274.

aynı amaçla kullanılmışlardır. Çeyiz amaçlı kullanılan bohçalarda ayrıca görülmektedir. Günümüzde de hala kullanılmaktadır.²¹⁷

13. Bölümde: “*Sandıklar*” başlığı altında yazar, Türk aile kültüründe sandığın yeri ve önemi hakkında bilgi vermektedir “*Sandık*” sözü, Arap-Fars kültüründen dilimize girmiş olup eski Türk evlerinin en değerli eşyaları arasında olarak yerini almaktadır. Günümüzde de “*sandık*” geleneği hala devam etmekte ve bu köklü kültür ögesi evimizin en güzel yerini süslemektedir. Sandık sözünün, farklı kullanım alanlarına da yer veren yazar, Türk aile evinde yer alan “*sandık odaları*”, devletin hazinesinin yer aldığı daire olan “*mal sandığı*” ve ordu için gerekli teçhizatın yer aldığı “*cephane sandığı*” gibi çeşitlerine de yer verilmiştir. Yazar, Türklerde sandık için kullanılan farklı sandık adlarına da yer vermiştir. “*Ükek*” sözü Türklerde sandık için kullanılan en eski söz olarak bilinmektedir.²¹⁸

14. Bölümde: “*Kutular*” başlığı altında yazar, Türklerde farklı amaçlarla kullanılan kutular hakkında bilgi vermektedir. Kutular geçmişten günümüze her ev kadınının değerli eşyalarını koymak amaçlı olsun gerekse farklı amaçlarla olsun her daim vazgeçilmezlerinden olmuştur. İnci kabı ve kutusu, koku ve misk kutuları gibi çeşitli amaçlarla kullanılırdı.²¹⁹

15. Bölümde: “*Çanta, Çuval, Dağar, Hurç, Kese, Torba*” başlığı altında yazar, birbirine yakın anlamları olan bu maddelerin farklı söyleyişlerine yer vermiş ve eski Türk kültüründen günümüze gelişim aşamaları hakkında bilgi vermiştir. Bütün bu maddeler insanların ihtiyacı doğrultusunda ortaya çıkmış ve geçmişten günümüze farklı toplumlarda farklı adlarla anılsalar da ve farklı amaçlar için kullanılsa da hemen hemen bütün toplumlarda kullanılmaktadır. Çoğu zaman birbirine karıştırılan bu kavramlar ayrı ayrı olarak açıklanmıştır.²²⁰

16. Bölümde: “*Çıra, Kandil ve Lamba*” başlığı altında yazar, ilk olarak bir aydınlanma aleti olarak çıra ve lambayı incelemeye almıştır. Daha sonra da “*mum, fitil ve kandil yağı*” gibi şeylerin yapıları ve yapım malzemelerine yer vermiştir. Yazar, Türklerde “*çıra*” sözünün gelişim aşamaları ve Türklerde ilk önce “*yula*” deyişine yer

²¹⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 275-282.

²¹⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 283-288.

²¹⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 289-296.

²²⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 297-312.

verilmiştir. Yula sözünün özü ve kökü Türkçedir. Bu eski deyiş daha çok “*kandil*” manasında kullanılmakla birlikte “meşale olarak yorumlanabilmektedir. Doğu Türklerinde ise Çin tesirinin etkisiyle “*tingçan ve tengşü*” deyişleri kullanılırken batıya doğru kayan Türklerde batılılaşmanın etkisiyle zamanla “*çıra ve çarık*” şeklini almıştır. Osmanlı Devleti zamanında ülkenin sınırları genişlemeye başlamış ve doğuda Timur devleti ve Çağatay Türk kültür etkisi ile “*fener lamba, şamdan*” gibi çıranın birçok çeşidi ortaya çıkmıştır.²²¹

17. Bölümde: “*Süpürmek*” başlığı altında yazar, süpürge sözü hakkında bilgi verir. Eski Türklerde de günümüzdeki manasında kullanılmıştır. Süpürge sözü çoğu Türk kesimlerinde süpürge şeklinde geçmektedir. Anadolu’da süpürge geleneği devam etmiştir. Süpürge en eski Türk kültür sözlerinden biri olup Uygur metinlerinde ilk defa süpürmek sözü “*sipirür ve sipirmek*” şeklinde görülmektedir. Evi süpürmek deyimlerine de yine yer verilmekte ve süpürmek sözünün eski Türklerde farklı söylemlerine yer verilmiştir.²²²

Kitabın sonunda indeks bölümüne yer verilmiştir.

2.1.9. Türk Kültür Tarihine Giriş IV

Bu eserde Göktürklerden Osmanlılara Türklerde yemek kültürü hakkında bilgi verilmektedir. Eser, 456 sayfadan oluşur ve 4 bölüme ayrılmıştır.

1. Bölümde: “*Türkler ve Yiyecek Kültürü*” başlığı altında dünya tarihindeki başlıca hayvancı kavimlerden, Türklerde süt kültürü ve kökeninden bahseder. “*Süt ve et Türk hayatının ve Türk kültürünün ana maddelerinden biri olup Orta Asya, et ve süt hayvanlarını evcilleştiren ve geliştiren bölgelerin başında gelir.*” Türklerde sağma tekniğinden ve süt çeşitlerinden bahsedilir. Bu bölümün geri kalan kısmında süttten elde edilen farklı ürünlere ve süttün kullanım alanlarına yer verilmiştir.

Türklerde yağ anlayışı ve yağ çeşitlerine yer verilip ayrıca yağın ekonomik değeri üzerinde de durulmuştur. “*Yağ sözü, en eski Türk kaynaklarından beri bize gelen ve yağlı maddelerin hepsini karşılayan, çok eski bir Türk sözü idi.*”

²²¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 313-330.

²²² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III, s. 331-335.

Sütten elde edilen bir diğer ürün ise yoğurt maddesidir. Türklerde yoğurt kültürü, yoğurt çeşitleri ve yoğurttan yapılan yemekler hakkında bilgi verilir.

Son olarak bölüm içerisinde Türk ayranı ve çeşitleri ile Türklerin hayatında önemli yeri olan peynir kültürü ve çeşitlerinden bahsedilir. “*Ayran sözü Orta Asya ve Anadolu Türk lehçelerinden gerek anlayış ve gerekse söyleyiş bakımından, en az ayrılıklar gösteren eski bir Türk deyişidir. Ayran sözü, her Türk bölgesinde yine ayran şeklinde söylenir. Ayran çeşitleri, daha çok içine katılan suyun miktarına göre ayırt edilir.*”²²³

2. Bölümde: “*Ateş ve Ateş Yakmak*” başlığı altında Türklerde ateş ve ateş yakma kültürü üzerinde durulmuştur. Ateş sözü, Türklerin hayatına henüz Orta Asya’da iken, Soğd ve Tacik komşularının tesirleriyle girmiştir. Ateş için eski Anadolu’da od, eski Türklerde ise “*ot*” şeklinde söylenmiştir. Ateş sözünün kökenine yer verdikten sonra Türklerde ateş ile “*yakmak*” ve “*yanmak*” anlayışına yer verilmiştir. Türklerde, çakmak ve çakılmak, ısıtmak ve ısınmak, köpürmek (yakmak), otatmak (ad vermek, yakmak), örtmek, örtenmek, ateş karşılığı kullanılırdı. Tamturmak (çok parlak bir şekilde yakmak) gibi kavramların açıklamalarına da yer verilmiştir.

Ayrıca Türklerde ateşin sönmesi ve ateşi söndürmekle ilgili kullanılan “*öçme, öçürme(sönme)*”, sönme söndürme, Odhumak, udhumak gibi deyişlere yer verilmiş ve “*ateş*” kavramı ile ilgili bazı atasözlerine yer verilmiştir. Konuyla ilgili görsellere de bölüm sonunda yer verilmiştir.²²⁴

3. Bölümde: “*Mutfak Aletleri, Bıçak ve Bileği Bıçaklar*” başlığı altında eski Türk kültüründe önemli bir yeri olan mutfak aletlerinden bahsedilmektedir. Mutfak aletleri içerisinde günümüzde de en önemli sırayı alan bıçak kültürü üzerinde durulmuştur.

Bıçak sözünün kökeni, bıçağın bölümleri ve bıçak çeşitleri, bıçağı bilemek ve bileği, bileme yolları ve bileme aletleri gibi Türklerde bıçakla ilgili kavramlar hakkında bilgi verir. Bölüm içerisinde “*Anadolu’da bulgur çekme*” ile ilgili okuma parçasına yer verilmiştir.

²²³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1-64.

²²⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, s. 65-78.

Bölümde yer alan bir diğer konu, Türklerde çakmak anlayışıdır. Çakmak, çengel ve et kancası, elek ve kalbur, havan, dibek ve soku; kadeh ve kâseler, çanak, kaşık, kepçe ve yemek çatalı, kazan, ocak aletleri, oklağı, sacayağı ve ızgara, süzgeçler ve tuzluk gibi Türklerin kullandığı mutfak aletleri hakkında bilgi verilmektedir.²²⁵

4. Bölümde: “*Etili Yemekler*” başlığı altında Türklerde etin tüketimi ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Türklerin hayat şartları içerisinde hayvancılık en önemli geçim kaynaklarını oluşturmuştur. Türklerin mutfağı et ve hayvansal gıdalara dayalıydı. Savaşçılık özelliklerinin de gerektirdiği gücü elde etmeleri için de et ve etli yemekler Türk mutfağının vazgeçilmezi olmuştur. Türkler Anadolu’ya yerleşmesiyle birlikte daha zengin bir yemek kültürüne sahip olmuşlardır. Bu bölümde Türk mutfağında yer alan yemek çeşitlerine yer verilmiştir.

Eski Türkler göçebe kültürünün etkisiyle hayvancılığa büyük önem vermişlerdir. Türkler at üstünde savaşçı yaşam şartlarının etkisiyle et ve etli yemekler, Türk mutfağı ve Türk sofraya geleneğinin ana besin maddelerini oluşturmuştur. Türkler yetiştirdikleri hayvanların etinden en iyi şekilde faydalanmaları sonucu çok çeşitli et yemekleri ortaya çıkmıştır. Hayvanın sakatat adını verdiğimiz bölümlerinden “*bağırsak dolması ve bumber*”, beyin ve beyinli yemekler, işkembe ve işkembe çorbası gibi yemek çeşitlerine yer verilmiştir.

Eski Türklerde beyin en önemli yiyecekler arasında görülmüştür. Beyin ile yapılan yemekler genellikle önemli kişilere ikram edilirdi. Vücutta beyin en değerli yer olarak görülmüş, bu nedenle Türklerde hatırı sayılır kişilere genellikle sunulurdu.

Bunun dışında buğulanarak pişirilen yemekler ve kebab, büryan kebabı, çevirme ve çevirme yolu ile kızartılan et yemeklerine de yer verilmiştir. Türklerde et suyu ve et suyu ile yapılan yemekler, haşlama ve haşlama yoluyla yapılan et yemekleri, kavurma yoluyla pişirilen et yemekleri ve suda kaynatılarak pişirilen et yemekleri hakkında da bilgiler yer alır.²²⁶

²²⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, s. 79-324.

²²⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IV, s. 325-405; Türk insanı yiyeceklerini iki türlü yiyebilir, Bunlar öncelikle tabii yani çiğ ikinci olarak da pişirilmiş olarak yenebilir. Pişirme yeri olarak genel olarak “*ocak*”tır. Ayrıca kırlardaki ateşlerde kuyu veya çukurlardaki ateş ile pişirme yapılabilir. Doğrudan etler pişirilebileceği gibi, üçayak veya saç ayağı üzerine konan bir kapta da pişirilebilir. Yani pişirme yeri özel yapılmış olabileceği gibi herhangi bir yer de olabilir. Ocak en yaygın pişirme yeridir. Kimi zaman çukur

2.1.10. Türk Kültür Tarihine Giriş V

Tarih boyunca çeşitli coğrafyalara yerleşip devletler kuran birçok kavimle bir arada, yan yana yaşayan Türklerin giyim kuşamlarında büyük değişiklikler olması kaçınılmazdı.²²⁷ Bahaeddin Ögel, bu kitabında Göktürklerden Osmanlılara Türklerde giyim-kuşam kültürü hakkında bilgilere yer vermektedir. Eser 19 bölümden oluşmaktadır.

1. Bölümde: “*Üst Giyimler*” başlığı altında yazar, Türklerde kıyafet kültürü hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde üzerimize “*giyilen palto, ceket, kaftan*” gibi üst giysileri ve bunların Türk kültüründeki kullanımları hakkında bilgi verilmiştir. Türk kavimlerinde kaftan anlayışı ve farklı lehçelerde kaftan sözünü karşılayan farklı söylenişlerine, kaftan çeşitleri, yapım malzemesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.. Ayrıca Türklerin iç giyimi hakkında bilgilerde yer alır. Bölüm sonunda ise Türklerde üst giyim ve elbiselerle ilgili görsellere yer verilmiştir. Kaftan sözü, farsça olup İran’da giyilen bir nevi, pamuklu bir savaş elbisesi olup, bu sözün karşılığı her dönem için farklılık gösterir. Üst giyim kıyafetleri için kaftan dışında “*çapan, şapan, çapkıt ve çekmen*” gibi tabirlerde kullanılmıştır.²²⁸

2. Bölümde: “*Yakalar*” başlığı altında kıyafetlerin önemli bir parçasını oluşturan Türklerde yaka sözü ve anlayışı, yaka çeşitleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Orta Asya’da “*birbirinin yakasına sarılmak manasına gelen*”, “*yakalaşmak*” sözünden bahsedilir. Türklerde yaka ve boğaz anlayışına yer verilmiş ve gene bölüm sonunda da görsellere yer verilmiştir. Yaka, Türkçe’nin en eski sözlerinden biri olup manası “*kıyı ve kenar*” demektir. Elbise yakası manasına gelir. Farklı toplumlarda bu sözün farklı telaffuzları bulunur. Orta Asya’nın birçok bölümlerinde de yaka “*caka*” şeklinde kullanılırdı.²²⁹

3. Bölümde: “*İlik ve Düğme*” başlığı altında yazar, Türklerde ilik sözü ve farklı kullanım tabirlerine yer vermiştir. Oğuzlarda ve Türklerde ilik ve düğme anlayışına yer verilir. İlik sözü Türklerde çok eskiden beri kullanılmaktadır. Arkeolojik araştırmalarda

---

veya kuyu gibi yerlerde de yiyecek pişirilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Baykara, Türk Kültür Tarihine Bakışlar, s. 99

²²⁷ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 239.

²²⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 5-50.

²²⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 51-58.

elde edilen Türklere ait düğmelerde, bu kültür ögesinin Türklere çok eskiden beri var olduğunu kanıtlar. İlik sözü ise Türkçe “*il-mek, bağlamak, iliştirmek*” fiilinden gelir. Selçuklu çağının başlarında da Oğuzlar arasında ilik sözü kullanılmıştır. Anadolu’da iliğe “*dişçe, yara, yarık*” gibi sözcükler kullanılmıştır. Birçok farklı kullanımı olsa da en eski Türkçe manayı saklayan ve devam ettiren yine Anadolu olmuştur. Düğme sözü ise eski Türkçede “*tüg-mek yani düğmek, bağlamak*” anlamlarına gelir. Yine “*kopça ve kopçak*” deyişleri de düğme için kullanılan en eski deyişlerdir.²³⁰

4. Bölümde: “*Kol, Yen ve Cep*” başlığı altında yazar, Türklere giyim eşyalarının parçalarını oluşturan kol, yen cep anlayışı hakkında bilgi vermiştir. Türklere “*yen, yeng*” sözcükleri Türk tarihinin yaygın deyişleri olup “*Yen*” sözünün Türkçede elbise kolu, kol ağzı ve kolluk anlamlarında kullanılmıştır. Türklere cep anlayışına yer verilmiştir. Anadolu ağızlarında cep sözünün “*goncuk, koncak, kancik, kumcuk ve koyun*” gibi birçok deyişleri vardır.²³¹

5. Bölümde: “*Etek ve Kuşaklar*” başlığı altında, Türklere etek ve kemer kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca eteklik sözü ile eteği toplama ve etek kıvrıma gibi deyimlerin açıklamaların da yer verilmiştir. Eski Türklere dikkat çeken konulardan biri de kuşak ve kemer anlayışı olmuştur. Öyle ki altın kemer, eski Türkler ve Osmanlılar ile Mısır Memluklerinde bir hükümdarlık sembolü olarak kabul edilirdi.²³²

6. Bölümde: “*Dikiş Dikme*” başlığı altında yazar, “*dikmek*” sözü ve Türklere dikiş dikme anlayışından bahsedilir. Dikmek, eski Türkçede “*tikmek*” şeklinde söylenirdi. Anadolu’nun birçok yerinde de bu tabir kullanılırdı. Ayrıca dikiş çeşitleri ve dikişte kullanılan malzemeler ve terzilik gibi kavramlar hakkında bilgi verilmiştir. Eski Türklere sık dikiş, çift dikiş ve seyrek dikiş olmak üzere üç dikiş çeşidinden bahsedilmiştir.²³³

7. Bölümde: “*Şalvar ve Pantolon*” başlığı altında yazar, Türklere alt giyim en önemli parçası olan pantolon ve pantolon çeşitleri hakkında bilgi vermiştir. Şalvar ve pantolon giymek, savaşçı kavimlere ait bir giyim âdeti olup, hayatları at üzerinde geçen Türk kavimlerinin olmazsa olmazıydı. Çin’de Hunlardan önce pantolon giyme geleneği

²³⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 59-60.

²³¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 61-70.

²³² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 71-94.

²³³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 95-100.

olmayıp, Çin kaynakları Hunların pantolonlarından ilgi ile bahsetmişlerdir. Eski Türklerde ilki deriden yapılan seyahat ve savaş pantolonları bir diğeri ise kumaştan yapılan şalvarlar olmak üzere iki çeşit pantolon çeşidi olduğundan bahsedilir.²³⁴

8. Bölümde: “Çizme ve Ayakkabı” başlığı altında yazar, Türklerde çizme ve ayakkabı kültürü ve çeşitlerine yer vermiştir. Türklerde çizme, deri çizme ve keçe çizme olarak iki şekildedir. Türk çizmeleri şekil bakımından ise “tam ve yarım çizme” olarak iki bölümde incelenir. Ayrıca edik ve yarım çizmelere, kırmızı ve sarı çizmelere de yer verilir. Kırmızı çizme ve kırmızı kemer, Orta Asya Türk tarihinde hükümdarlık sembolleri olarak kabul görmüştür.

Türklerde ayakkabılarda çok çeşitlidir. Bu nedenle ayakkabı için de ayrı bir ifade yer alır. Ayakkabı için kullanılan tabirler içerisinde en çok kullanılanlar; “başmak, edik, çarık, çedik” ifadeleridir. Daha birçok kullanımına yer verilmiştir. Bu ifadeler Anadolu ve Orta Asya Türklerinde müşterek olarak kullanılan sözlere dir.²³⁵

9. Bölümde: “Türk Dokumacılığı” başlığı altında yazar, Türklerde dokuma ve kumaş tekniği hakkında bilgiler vermiştir. Bu bölümde Anadolu Türklüğü ve Orta Asya’daki Türk dokumacılığı arasındaki ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır. İp ve iplik çeşitleri, iplik bükme ve eğirme, çırık, yumak ve makara, dokuma yüncülük, dericilik kavramlarına yer verilmiştir.

Türk toplumlarında dokumacılık sanatı, çok eskilere dayanmakta olup her toplumda gerek toplumların giyim tarzları gerekse bulunduğu coğrafyanın iklim şartlarına göre farklılık göstermektedir. Dokumacılıkta kullanılan en önemli malzemelerden biri olan ip kavramı eski Türk kaynaklarında “ip” ve “yıp” gibi farklı iki şekilde kullanılmıştır. Selçuklu çağı başlarında daha çok yıp şeklinde görülür ve batıya gelindikçe yip veya ip şeklini almıştır. Eski Türk edebiyatında ip ve iplikle ilgili pek çok şiir ve atasözlerine yer verilmiştir. Ayrıca iplik bükme ve eğirme gibi kavramların açıklamaları da yer alır. Dokumacılıkta kullanılan bir diğ er malzeme olan çırık olup Türkler başlangıçta çırığı derlerdi. Eski Türkçede çırığı sözü, “değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çırığı ile ip çırığı ve her türlü makara” manasına gelirdi. Anadolu’da kullanılan çırık ile ilgili sözler daha zengin ve daha renklidir.

²³⁴ Ögel, *Türk Kütür Tarihine Giriş*, V, s. 101-112.

²³⁵ Ögel, *Türk Kütür Tarihine Giriş*, V, s. 113-136.

Dokumacılık başlığı altında Türklerde yüncülük ve dericilik mesleklerine de yer verilmiştir. Yazar Türklerde halıcılık üzerinde çok durulmasına rağmen Türklerin yün ve boya bilgilerine yeterince değer verilmemesinden yakınmıştır. Yün eski Türkçede yüng şeklinde söylenmiştir. Türklerde yün denince geniş olarak yalnızca koyun akla gelirdi. Yün Türklerde yapağı olması bakımından değer kazanmıştır. Yapağı ise baharda koyunun üzerinde toplanmış, kışlık yüne denirdi. Ayrıca Türklerde yün çeşitliliği fazla olduğundan yün çeşitlerine de yer verilmiştir. Bir diğer konu se dericiliktir. Türklerde dericilikte geniş bir mevzudur ve Türkler hayvancı bir millet olduğundan bir diğer meslekleri olarak da dericilik gösterilebilir. Orta Asya kültür tarihinde deri, eski Türkler ile atalarının günlük hayat ve giyimlerinde birinci derecede rol oynamıştır. Türklerde deri adlarına yer verilmiştir.²³⁶

10. Bölümde: “*Başlıklar*” başlığı altında yazar, Türk kadınlarında süslenme geleneğine büyük önem verildiğinden süs eşyaları için ayrı bir başlığa yer verilmiştir. Bu bölümde bayan süs eşyaları arasında yerini alan başörtülerinden, boyunbağından bahsedilir. Başörtüleri başlığı altında, daha çok Anadolu’dan gelmiş kadın başörtüleri ile ilgili deyimlere yer verilmiştir. Günümüzde de hala aynı adla kullanılan ve boyunbağına da bu bölümde yer verilmiştir. Boyunbağı kışın soğuktan korunma amaçlı kullanımının yanı sıra bayanların süsü amaçlı boyunlarına taktığı bir ürün olarak da kullanılan bir eşya olup “*sargı ve dolak*” sözleri de bir diğer kullanım tabirleri olarak yer alır. Eski Anadolu kitapları ile Mısır Memluk Türklerinden itibaren “*dolak*” sözü yerini almıştır.²³⁷

11. Bölümde: “*Küpe ve Halkalar*” başlığı altında yazar, süs eşyaları arasında önemli bir yeri olan Türklerde küpe kültürüne ve küpe çeşitlerine yer verilmiştir. Eski Türklerde küpe takmak her dönemde yaygınlık gösterip sadece bayanlar değil aynı zamanda erkeklerinde kullandığı takı eşyasıdır. Küpe sözü Selçuklu çağı başlarında da küpe şeklinde söylenmekteydi. Küpe için kullanılan tabirler arasında “*ısırga ve halka*” kavramları da yer almaktadır.²³⁸

12. Bölümde: “*Kolye ve Bilezikler*” başlığı altında yazar, yine kadın süs eşyaları arasında yerini alan Türklerde gerdanlık ve kolye, bilezik ve yüzük kültürüne yer verilmiştir. Türklerde köye ve gerdanlık için farklı deyimlerde kullanılmıştır. Göğüslük,

²³⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 137-188.

²³⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 189-242.

²³⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 243-252.

boğmak, sıkma, sıkındırık, bağırdak, boğazkıstı, boğsuk, boncuk, inci gerdanlık, boyun halkası gibi eski Anadolu’da kullanılan farklı deyişlerine yer verilmiştir.

Bir diğer takı eşyası olarak yer alan bileziklerde Türklerin hayatında kadın olsun erkek olsun herkes tarafından çok sevilen ürünler arasında yer almıştır. Anadolu’da bilezik şekillerini ayırmak için çeşitli sözler kullanılmıştır. Bunlar arasında “*burma, akarsu veya akıtma, dilmiş, kabara, şeve, tor, yandım, yedek*” kullanımlarına yer verilmiştir. Anadolu da yaygın olan kullanımı ise “*yedek*” tir. Bilezik çeşitleri hakkında da yer verilmiştir. Bilekbağı, bilecek, kolbağı, kolçak bilezik çeşitleri arasında yer alır. Bu bölümde yer alan bir diğer konu ise Türklerde yüzük anlayışı olmuştur. Yüzük anlayışı ve yüzük çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir.²³⁹

13. Bölümde: “*Saç ve Saç Tuvaleti*” başlığı altında yazar, Türk insanının saç anlayışı ve Türklerde saç şekilleri, saç renkleri ve Uygurlarda saç örgüleri hakkında bilgi vermektedir.²⁴⁰

14. Bölümde: “*Sakal ve Bıyık*” başlığı altında yazar, Türklerde sakal bıyık anlayışına yer vermiştir. Türklerde sakal sözü ve kökleri, Türklerde sakal şekilleri ve sakal renklerine yer verilmektedir. Ayrıca bıyık sözü açıklandıktan sonra tıraş ve ustura gibi kavramların açıklamalarına da yer verilmiştir.²⁴¹

15. Bölümde: “*Kadınlara Ait Ev Eşyaları*” başlığı altında yazar, kadınlara ait bazı ev eşyalarından bahsedilir. Kadınların hayatında önemli yer tutan ayna ve ayna çeşitleri, fırça, makas, ütü ve yelpaze gibi süs eşyalarına yer verilmiştir. Ayna ve ayna çeşitlerinden ayna kabı ve kılıfı, Türklerin ayna hakkında bazı görüş ve düşünceleri hakkında da bilgi verilmiştir.²⁴²

16. Bölümde: “*Oya ve Nakış*” başlığı altında yazar, Türklerde oya geleneği, bezeme ve nakış, oyalar ve oya çeşitleri ile Uygur işlemelerine yer vermiştir. Oya da bir bezeme olarak görülmüştür. Bu bölümde daha çok bezik ve bezek veya bezemek deyişleri üzerinde durulmuştur. “*Bediz*” Anadolu köylerinde bediz ve bedizci sözleri yalnızca Batı Anadolu çevrelerinde görülürken eski Türkler genel olarak süsün her türlüsüne bediz derlerdi. Bezek sözü ise eski Türklerde kullanım alanı daha geniştir ve bu söz günümüze

²³⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 253-272.

²⁴⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 273-304.

²⁴¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 305-320.

²⁴² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 321-340.

kadar gelmeyi başarmıştır. Bölümün sonunda Uygur işlemleri hakkında bilgi verilmiştir. Uygurlarda kumaş üzerine yapılmış olan süslemeler, başlıca üç yol ve teknikle yapılmıştır. Bunlardan ilki dokuma yoluyla yapılmış olanlar bir diğeri boyama yoluyla yapılmış olanlar ve son olarak iğne ve işleme yoluyla yapılmış olan işleme ve süslemelerdir.²⁴³

17. Bölümde: “*Türklerde Pamuk ve Pamuklu Kumaşlar*” başlığı altında yazar, Türklerde pamukçuluk ve pamuk bilgisi, pamuk sözünün görülmesi ve gelişmesi, pamuk ile ilgili eski Türk sözleri, pamuklu kumaşlar ve dokumalardan bahsedilir.

Türklerde kullanılan bazı eski Türk pamuklarından ve yabancı kültürlerden gelen pamuklu batı kumaşlarından bu kumaşların dokunması ve pamuklu bez ve elbise çeşitlerinden bahsedilir. Ayrıca pamuğu çiğitleme ve atma işlemi, pamukçu ve pamuk tarlası ve ambarı ile Türklerde bez ölçüleri ve bez biçme gibi işlemlere yer verilmiştir.²⁴⁴

18. Bölümde: “*Türklerde Kendir ve Keten Ziraati*” başlığı altında yazar, Orta Asya’da kendir ve keten ziraatı, Türklerde kendir ve keten ve çeşitlerine yer verilir. Türkler keteni ve kendiri eskiden beri çok iyi tanınıyordu. Keten ve kenevir, eski Mısır’da da giyim maddesi olarak çok büyük önem taşıyordu. Fakat araştırmacılar, keten ve kenevirin daha geç çağlarda Asya’dan gittiği görüşündedirler, Dokuma işleminde kullanılan keten ve kenevir Çin’e bile Batı Türkistan’ın doğusundaki Fergana bölgesinden gelmiştir. Türklerde kendir ile keten çeşitleri, keten sözünün Anadolu’da ilk defa kullanımı ve ketenin Anadolu’da farklı deyişlerine yer verilmiştir.²⁴⁵

19. Bölümde: “*Türklerde İpek ve İpekli Kumaşlar*” başlığı altında yazar, Türklerde ipek sözü ve ipek böceği, ipek kozası, ipekli kumaşlar barcın ve barcın çeşitleri ile eski Türk ipeklilerinden bahsedilir. Son olarak ise Türklere girmiş olan bazı Çince kumaş adlarına yer verilmiştir. İpek sözü eski Türk kaynaklarında görülmektedir. Eski Türklerde ipek ile ilgili sözler çok fazladır. Batı Türklerinde çok geniş bir ad ve deyiş olarak kaynaklarda sık sık görülmektedir.²⁴⁶

---

²⁴³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 341-352.

²⁴⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 353-374.

²⁴⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 375-388.

²⁴⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, s. 389-405.

2.1.11. Türk Kültür Tarihine Giriş VI

Eserde, Hunlardan Osmanlılara kadar Türklerde tuğ ve sancak konusu işlenmiştir. Eserin bu cildi giriş bölümü olmak üzere 9 bölüm halinde yazılmış ve 505 sayfadan oluşur. Eserin giriş bölümünde Türklerde tuğ ve sancak anlayışı ile ilgili olarak yazar şunları söylemiştir:

“Türkler bayraklarını, bir sıruk ile bir bez veya at kıllarından oluşmuş, bir madde olarak kabul etmiyorlardı. Onlar kendi hayallerinde, bayraklarının yerin derinliklerinden, göğün sonsuzluklarına kadar uzanıp, yüceliğini; ay ile güneşe kadar ulaştığını; bayraklarının şimşek, yıldırım ve rüzgârlarla ilişki kurduklarını düşünmüşlerdi. Bu görüş ve inanışları, bazen bin yıllık Türkçe vesikalara inerek inceleyeceğiz. Bazen de eski ve yeni folklorla girip, Türk halk bilgisinden haberler vererek; bunların yanında, tarih vesikalarıyla dil materyallerine de başvurarak, bu görüşümüzü pekiştirmeye çalışacağız. Elbette ki sunduğumuz vesikaların hepsi, bu kadar değildir. Bu metotla örnekler daha da çoğaltılabilir. Görülecektir ki bu eski Türk inanış ve anlayışları, İslam dininin inanış ve deyişleriyle de çok yakından bir uyum göstermekte idiler. Yani Türkler bu anlayış ve inanışları, yalnızca İslamiyet ile kazanmamışlardı. Biz burada yalnızca vesikaları sunacağız. Takdiri ise okuyanlara bırakıyoruz. Ne eski gelenekleri ve ne de İslamiyet’in büyük tesirlerini inkâr etmeyeceğiz.”²⁴⁷

1. Bölümde: “*Türk Devlet ve Aile Geleneğinde Tuğ ve Bayrak*” başlığı altında tuğ ve sancak terimlerinin etimolojisi hakkında bilgi verildikten sonra devlet, bayrak ilişkisi üzerinde durulmuştur. Yazar, Türk geleneğinde önemli yer edinmiş olan ve aynı zamanda hükümdarlık alametleri olarak kabul edilen sembollerin asıl kökeninin eski Türk tarihi içerisinde araştırılması gerektiği düşüncesiyle yola çıkarak Türk devlet anlayışının dayandığı temeller hakkında bilgi vererek işe başlamıştır. Eski Türkler devlet ve kağanlarına çok değer vermişler ve saygı duymuşlardır. Bu nedenle Türk devletini “*Tanrının bir emri gibi kabul etme ve onu ilahi menşeilere bağlama*” gereği duymuşlardır. “*Bir devleti, bir askeri birliği, resmi veya gayri resmi bir kuruluşu temsil eden alamet veya kumaş parçası*”²⁴⁸ olarak kabul edilen bayrak, bir milletin vatan sevgisi ve duygu, düşüncelerinin en iyi şekilde yansıtıldığı sembol olduğundan onu da devlet

²⁴⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1.

²⁴⁸ Orhan Fuat Köprülü, “Bayrak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, s. 247-254.

anlayışında olduğu gibi ilahi unsurlarla açıklama yoluna gitmişlerdir. Yazar, bu düşünceyle Göktürklerin kutlu addettikleri büyük değer verdikleri “*kurt başlı sancağı*” ve dayandığı mitolojik öğelerden bahsederek devlet-bayrak ilişkisini en iyi şekilde sunmaya çalışmıştır. Türk toplumlarında hakanlık bayrakları ile beyler ile boyların ve savaşta mızrak uçlarına takılan askerlerin bayrakları ayrı olup ve farklı özelliklere sahip olduğundan yazar, hakanlık bayraklarını da ayrı bir başlık halinde bize sunmuştur. Hunlar, Göktürkler ve Çingiz Han dönemindeki hakanlık bayrakları ve özelliklerini belirterek Göktürklerdeki daha öncede belirttiğimiz değerli “*kurt başlı bayrak*” ların dan, Hunların “*kuyruklu otağ bayraklar*”ın dan ve Çingiz Han’ın, han ilan edilirken dikilen “*beyaz bayrağı*” hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmuştur.

Bu bölümde yer alan bir diğer önemli konu ise Hanlık tuğlarıdır. Yazar, konuya Türklerde tuğ teriminin manası üzerinde durarak başlamıştır. Türklerde tuğ kelimesini karşılayan iki farklı mana yer almaktadır. Tuğu ilk olarak Türk mehter geleneğinde yer alan “*davul ve kös*” sembollerini ifade etmek için kullanılmıştır. Diğer kullanımı ise âlem yani sancak ifadesini karşılamak şeklindedir. Türlerde tuğ, sancağa atkuyruğunun geçirilmesiyle yapılır ve bazen bu kuyruğun yerini farklı şeylerde alabilirdi. Ayrıca Türklerde bayraklı tuğlarda görülmektedir. “*Bayrak ve davul*” hâkimiyet sembolü olarak bir bütün halinde görülmüş ve savaşlarda düşmanın eline geçtiği takdirde büyük bir yenilgiye uğranıldığını belirtmiş ve bu konuyla ilgili olarak Hun-Çin savaşlarından örnek sunmuştur. Yazar, Türk topluluklarındaki farklı renk ve özelliklere sahip saltanat sancaklarının ifade ettiği mana ve sayıları hakkında bilgiler vermiştir. Sancakların sayıları da Türk toplumlarının geleneklerine ve inançlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Türklerde bağlı beyliklere verilen bayrak türlerine de yine bu bölümde yer verilmiştir.²⁴⁹

2. Bölümde: “*Türklerin Ordu Geleneğinde Tuğ ve Bayrak*” başlığı altında, Türk toplumların tuğ ve bayrak geleneğinin önemi ve farklı kullanım alanlarına yer verilmiştir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Türklerde devlet geleneğinde olduğu kadar ordu geleneğinde de tuğ ve bayrağın rolü oldukça önemli olup farklı amaçlarla kullanımları bulunmaktadır. Yazar ilk olarak bayrağın ordudaki yeri hakkında araştırmalarına yer vermiştir. Bayrak, Türk toplumlarında ordu düzeninin sağlanmasının yanı sıra savaş

---

²⁴⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 9- bitiş

stratejisi oluşturmada ve ordu ile haberleşmeyi sağlamada olsun birçok kullanım alanı bulunmaktadır. “*Bayrak ve davul*” orduda, bir “*signal*” yani *alamet ve işaret düzenini oluşturur.*” Türk ordusunda her birliğe bir davul ve bayrak verilirdi ve bu Türklerde çok önemli bir ordu düzeni olarak görülürdü. Stratejik olarak ise bazen karşı orduyu aldatmak için davul ve bayrak sayısının artırılmasına yönelik emirler verilirdi. Ayrıca Türklerde bayraklar vasıtasıyla orduyla haberleşme sağlandığını da yine bu bölüm dâhilinde görmekteyiz.

Bayrağın bir diğer özelliği de “*bayrak ve davul*” verme yoluyla boy birliklerinin kurulmasına izin veriliyor ve onların devlet içerisinde boy statüsü kazanmasında da rol oynamaktadır. Bu konuda ise yine Göktürklerin ünlü kurt başlı bayrağını örnek olarak verilmiştir. Göktürkler bu sembole sahip olarak siyasi bir devlet statüsü elde edilebiliyordu. Bu geleneğin Hitay devleti ile Osmanlı devleti gibi birçok Türk devletinde örnekleri görülmektedir. Bayrak hakkında Türk toplumunda İsyancı bayrakla bastırma ve bayraklı isyanlar konusuna da yer verilmiştir. Türk geleneğine göre, bazı isyanların bastırılmasında sancak-ı şerifin çıkarılması ve halkın sancak etrafında toplanması anlayışı da yer almaktadır. Bazı isyancılar ise bayrak vasıtasıyla isyan girişimlerini gerçekleştirmişlerdir.

Tuğları ise savaş geleneğinde kullanma da ayrı bir geleneği ve tecrübeyi gerektiriyordu. Tuğlar yalnızca bir sembol olmayıp aynı zamanda bir savaş aleti olarak da kullanılırdı. Çingiz Han döneminde “*sancak-tuğ*” birleşiminden oluşan bayraklar da görülür ancak bu tuğlar saçaklı değildirler.

Bu bölümde yer alan konulardan biri de, Türk devletlerinde yer alan öncü birlikler ve onların taşıdığı öncü bayraklardan bahsedilir. Mısır Memluklerinde öncü muhafız birliklerine “*calış*” adı verilirken, Türk öncü birliklerine ise “*yezek*” adı verilmiştir. Türklerde yezek ile kılavuz aynı anlama geliyordu. Fakat kılavuz her yerde kılavuz iken yezek ordunun önündeki çok yetenekli atlı keşif birlikleri için de kullanılırdı. Bölüm sonunda yine “*tuğcu, bayraktar ve alemdar*” terimlerinin de açıklamaları hakkında bilgi verilmiştir.

Türk kültüründe bayrak hükümdarlığın ve bağımsızlığın bir simgesidir ve bayrak “*mukaddes ve kutlu*” bir varlık olarak kabul edilmiştir. İslamiyet’ten Önceki Türklerde bayrağın ilahi bir anlayışa sahip olduğuna inanılırdı. Eserde bu inanış yer, gök ve bayrak

üçlemesi olarak verilmiş ve bu anlayışa göre “*kökü, dibi yerde ve başı ise göklerde olan bir varlık*” gibi görülmüş ve bayrağın yer ile göğü birleştiren kutsal bir varlık olduğuna inanılmıştır. Bayraklar kullanım alanları renkleri ve kişiler göre değişiklik göstermektedir. Kağanlığın ve devletin sembolü olan bayraklar ile boyların beylerin ve savaşta askerlerin mızrakların ucuna taktıkları bayraklar birbirinden ayrılmaktadır.²⁵⁰

3. Bölümde: Türklerin savaş geleneğinde tuğ ve bayrak anlayışına yer verilmiştir. Tuğ, tepesine atkuyruğu bağlanmış ve ucunda çeşitli tasvirlerin bulunduğu mızrak şeklinde bir alettir. Askeri bir sembol olmasının yanı sıra hükümdarlık alametleri arasındadır. Eski Türklerde tuğlar bir savaş işareti ve alameti olarak görülmüştür. Sancaklar ise daha çok sembolik bir anlam ifade ediyorlardı. Tuğların orduda birçok kullanım alanları vardır. Savaşta “*birliklerin konumu, hareketi, sevk ve idaresi ile ilgili kontrol ve gözetmeler*” tuğlara göre yapılırdı. Tuğlar fetih ve zafer sembolü olarak da görülmüştür. Yazar ayrıca Topkapı Sarayındaki tuğ direklerinin büyüklüklerine de dikkat çekmektedir. Tuğların şekil bakımından farklılıkları olmamalarına rağmen rütbelere göre sayıları değişmektedir. Vesikalardan alınan bilgilere göre Osmanlılarda hakan tuğları (Tuğ- Hümayun)’ların sayısı yedi olarak verilmiştir.

Bölümde ayrıca Hakan tuğlarından da bahsedilir. Hakan tuğlarının çıkarılması bir savaş alameti olarak kabul edilirdi. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte daha çok görülen günümüzde de varlığını hala devam ettiren şehitlik ve şehadet konularına da yer verilmiştir. Türklerdeki bu anlayışa göre savaşa giden kişi atının kuyruğunu keseri bu bir daha geri dönmeyeceği ve şehitlik mertebesine ulaşma isteğinden gelmekteydi. Konuyla ilgili olarak Sultan Alparslan’ın Malazgirt Savaşından önce atının kuyruğunu kestirmesini örnek olarak sunmuştur. Ayrıca Türklerde ölen kişinin atının kuyruğu kesilmesiyle yapılan tuğlar dikilme geleneğine de yer verilmiştir. Ayrıca eski Türk geleneklerinde tuğlara kurban verme merasimlerinden da bahsedilmiştir. Türklerde tuğlar bir savaş belgesi olarak görülmüş ve savaşta askeri birliklerin konumları düzenleri bu tuğlara göre yapılırdı. Her birliğin komutanının rütbesi de bu tuğlara bağlı olarak düzenlenirdi. Bölüm sonunda işaret ve flamalara da yer vermiştir.²⁵¹

²⁵⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s.126

²⁵¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 126-186.

4. Bölümde: Türklerde din ve inanışlarında tuğ ve bayrak anlayışına yer verilmiştir. Büyük ordulara sahip Türk devletlerinde tuğ bir mevki ve rütbe sembolü olarak kabul edilmiştir. Rütbelerin Hakan tarafından verilmesiyle birlikte çeşitli merasimleri de beraberinde getirmiştir. Tuğların ayrıca savaşı yönlendirici meziyetlerine burada da değinilmiştir. Dini anlayışta ise tuğ, daha çok küçük Türk devletlerinin geleneklerinde görülmüştür. Ancak diğer tuğlardan farklı olarak “tüylü asa” şeklinde görülüp buna kanıt olarak Topkapı Sarayındaki görkemli tuğlardan bahsetmiştir.

Bu bölümde ilk olarak tuğların en eski din kökenleri hakkında bilgi verdikten sonra Göktürklerin kurt başlı tuğları hakkındaki mitolojik unsurlardan bu bölümde de bahsederek, içerisinde barındırdığı dini unsurlara dikkat çekmiştir. Türk toplumlarında tuğlar yak öküzünün kuyruğu ve atkuyruğu olmak üzere iki şekilde görülürdü. Ancak Türklerin atlı göçebe yaşam tarzlarının kendi atlarının bir sembolü olarak atkuyruğu hayatlarının her sahasında önemli yer işgal etmiştir. Atkuyruklarının kullanım alanlarına da yer verilmiştir. Türklerde bayrak ve din eskiden beri iç içe unsurlar olarak görülmüştür. Yazar konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Türklerin din ve inanışları Türk tuğları ile bayraklarının doğuş ve gelişmesinde ana temeli oluşturmuştur.”²⁵²

5. Bölümde: “Türklerde Bayrak Anlayışı” başlığı altında yazar, Türk bayrak anlayışının en eski köklerinden bahsedilmektedir. Bu bölümde yazar, ilk olarak Türklerde savaşlarda her asker ve sipahilerin mızraklarının ucuna taktıkları bayraklarla, ordu ve komutanların kullandıkları tuğları, bayrakları ve belgeleri arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Yazar, ayrıca mızrak uçlarındaki tuğ ve bayraklar konusunu, yine bölüm dâhilinde ayrı bir başlık altında incelemeye almıştır. Yazarın dikkat çektiği bir diğer konu ise sancak-bayrak ve bayrak-tuğ ayrımı olup bayrakla ilgili deyimlerin açıklamalarına yer vermesi olmuştur. Türklerde bayrak “yer ile göğü” birleştiren ilahi bir unsur olarak görülmüş ve eser içerisinde bu konu hakkında da eski Türk anlayışı hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Türklerde devlet anlayışında da değinilen bir anlayış olan Türk sembollerini ilahi unsurlarla açıklama anlayışı yine bu bölümde de görülmekte olup eserde “yer, gök ve bayrak” üçlemesi konusuna da yer verilmiştir. Bayrak –tuğ anlayışının ise Anadolu’da kesin çizgilerle birbirinden ayrı olarak kabul edildiğini belirtmiştir.

---

²⁵² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 187-228.

Ayrıca yazar, bayrak sözünün geçtiği deyimlere ve açıklamalara da yer vererek konunun daha iyi anlaşılması için akılda kalıcı örnekler sunmuştur.

Beçkem veya perçem kavramlarının açıklamalarına Türk devlet geleneğindeki yerleri hakkında bilgi verilmektedir. “*Ana kaynaklarımızda beçkem ile perçem başlangıçta, yiğitlere, Alplere veya düzenli askerlere ait belgeler olarak görülmüyordu.*” Beçkem ile perçem hakkında bilgi veren en eski kaynaklar, Kaşgarlı Mahmut’un 11. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış kitabı olduğundan yazar, bu kitaptan aldığı bilgiler vasıtasıyla berçem ve perçem sözlerinin açıklamalarına yer vermiştir. “*Beçkem; alamet, belge; savaş günlerinde belge olmak üzere takındıkları ipek parçası, ya da dağ sığırı kuyruğu. Oğuzlar buna perçem (berçem) demişlerdir.*” Bu sözün yine birçok farklı söyleyişlerine de yer verilmiş olup ve bölüm sonlarında Türklerde kullanılan diğer bayrak çeşitlerinin adlarına ve açıklamalarına yer verilmiştir. Yazar, “*Türk din ve inanışlarına göre tuğ ve bayrakların tanımları*” adı altında tuğ ve bayrakla ilgili çeşitli söylemler ve açıklamalarına yer verilmiş olup Türklerde bağımsızlığın sembolü olan bayrağın bölümleri hakkında elde ettiği bilgileri vesikalar yardımıyla bize sunmuştur.²⁵³

6. Bölümde: “*Türk Tuğlarının “At Kılı” Perçemleri*” başlığı altında, Türk geleneğinde tuğ anlayışı ve tuğ saçaklarının yapımında kullanılan malzemelere yer verilmiştir. Çin tarihleri ile Çingiz Han’ın Gizli Tarihine göre tuğ perçemlerinin nasıl olduklarını ve nelerden yapıldıkları ve İslam ve Osmanlı kaynaklarına göre Türklerde kuyruklu tuğ çeşitleri ve vesikalara göre eski Türklerin “*kutuz*”; İslam kaynaklarının ise “*kıstas*” adını verdikleri vahşi öküzlerin kuyrukları ile yapılan tuğların farklı kullanım sahalarına yer verilmiştir. Konu dâhilinde “*tuğ*” sözünün yerine kullanılan çeşitli deyimlere de yer verilmiştir.

Türklerde tuğ anlayışı yak ile başlayıp, Türklerin at kültürüyle devam etmektedir. Yak öküzünün ana vatanı Tibet olup aynı zamanda Tibetlilerin en önemli geçim kaynağını da oluşturmaktaydı. Yak öküzünün kuyruğundan yapılan bu tuğlara oldukça değer verilirdi. Fakat Türklerde ise bu hayvanın yetiştiriciliği pek fazla yoktur. Bu nedenle, Türklerdeki at kültürü Çin ve Tibet’teki yak öküzünden çok daha güçlü olduğundan, Türklerdeki tuğların büyük çoğunluğu atkuyruğundan yapılmaktaydı. Türklerde atkuyruğu bir savaş sembolü olarak görülmekteydi. Bundaki temel sebep

---

²⁵³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 229-314.

Türklerin atlarına çok değer vermeleri ve onları askerin ikinci bir eş ve karısı gibi görmelerinden kaynaklanıyordu. Ayrıca bu bölümde Türklerin ünlü bir savaş geleneğine de yer verilmiştir. Bu geleneğe göre asker ölünce, atının kuyruğu kesilerek yapılan at kuyruklu tuğ mezarının üzerine asılırdı. Bu gelenek sonucu yazar tuğların ayrıca “*şehit olma dileğinin bir sembolü*” olma düşüncesinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.²⁵⁴

7. Bölümde: “*Bayrakların Gönder ve Kumaşları*” başlığı altında yazar, “*Gönder-i Şerife*” diye adlandırılarak saygı gösterilen ve bayrak ve tuğların vazgeçilmez birer parçası olan “*gönderler*” hakkında bilgi vermiştir. “*Eski Türklerde bayrak ve tuğların direk kısımları için kullanılan bir tabir olup eski Türklerde oldukça değer verilen bayrakların birer parçasıdır. Osmanlılarda, özellikle Topkapı Sarayı il askeri müzede gördüğümüz gönderler, iyi bir ustalıkla yapılmış sıyrıklardır.*” Bu bölümde gönderlerin renklerine de yer verilerek “*gönder*” süsleme geleneğine de değinmiştir. Türklerde savaş bitince tuğ ve bayrakların gönderlerden çıkarıldığı ve yerlerine konulduğu bilgisi de yer verilmiştir.

Bu bölümde yer alan bir diğer konu ise bayrak kumaşları olup yazar, bayrak yapımında kullanılan kumaş çeşitlerine de yer vermiştir. Eski Türklerde Hakanların kullandığı bayrak kumaşları ile komutanlar ve askerlerin kullandığı bayrak kumaşları farklılık gösterirdi. Değerli kumaşlardan yapılan bayraklar, genellikle Hakanlar tarafından kullanılırdı. Hakanlara hediye olarak gönderilen kumaş çeşitlerine de yine burada yer verilmiş olup kumaş çeşitleri ve bunlar için kullanılan farklı deyimlere de burada yer verilmiştir.²⁵⁵

8. Bölümde: “*Altınlı Bayraklar*” başlığı altında yazar, eski Türk devletlerinde altın kültürü ve altının kullanım alanlarına yer vermiştir. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de Türkler arasında altın çok değerli bir maden olarak görülmüş olup yine farklı kullanım alanlarına burada yer verilmiştir. Altın maddi değerinin yanı sıra hükümdarlık alametlerinin genellikle altından yapıldığı veya altın süslemelerin kullanıldığı görülmektedir. Altın takı eşyası olarak da büyük değer görür sevilirdi. Altın eski

---

²⁵⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 315-342.

²⁵⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 343-358.

Türklerde de zenginliğin bir sembolü olarak görülmüş ve altın akçelerde yine kullanılmaktaydı.²⁵⁶

9. Bölümde: “*Renkler ve Türkler*” başlığı altında yazar, Türk topluluklarında renk kültürü, renklerin anlamları ve kullanım alanları hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, bu bölümde “*ak, kızıl, kara, ala, mavi, yeşil ve sarı*” gibi Türklerde en çok kullanılan renk skalasına yer vermektedir. Yazar ilk olarak günümüzde de ifade edildiği gibi Türklerde de saflık, duruluk, bilgelik temizlik ve arılık gibi anlamlar ifade eden “*aklık-beyazlık*” kavramları üzerinde durmuştur. Ak sözü Türklerde bilgelik, yaşlılık ve tecrübenin de sembolü olarak görülürdü. Eski Türklerde beyaz anlamı veren “*ak*” sözü için “*ürüng*” ifadesi kullanılırdı ve “*devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün bir sembolüdür.*” Eski Türkler “*ak*” sözünü daha çok manevi anlamında kullanılırken “*beyaz*” anlamında kullanılan “*ürüng*” sözü ise somut anlamalarda daha çok maddi anlamında kullanılmıştır. Aklık aynı zamanda “*soyun, özün ve ruhun aklığını*” ifade etmek için de kullanılmıştı. Eski Türklerde ak iyiliğin, kara ise kötülüğün sembolü olarak görülmüştür. Beyazın bir diğer kullanımı ise Türklerde yas elbisesi olarak da kullanımı görülmektedir. Bu konuda yazar, ünlü Malazgirt Savaşının kahramanı Alparslan’ın beyaz elbise giyerek atının kuyruğunu kestiğinden bahsetmiştik. Bu savaş esnasında Alparslan’ın beyaz giymesi ve atının kuyruğunu kesmesi şehadete hazırlanmasına yorulmaktadır. Türklerde aklık-beyazlık en temiz en saf olan için görüldüğünden hayatlarının birçok yerinde bu rengi kullanmışlardır. İkinci renk olan “*al*” renk ise Türklerde kırmızının açığı olarak bilinmektedir. Türklerde al ve turuncu renkleri kutsal olarak görülürdü. Çingiz Hanın al kaftanı, al renkli hakanlık kaftanları hakkında da bilgi verilmektedir. Ayrıca yazar, al rengiyle paralel olarak kullanılan renklere de yer vermiştir.

Türklerde kırmızı renk, kızıl olarak ifade edilir. Türkler Batı Türkistan’da yaşadıkları zamanlardan beri bu rengi tanıyorlardı. Kırmızının farklı tonlarına “*bağırca, bağırza, yağal yanal*” gibi farklı adlar kullanmışlardır. Eski Türk yazıtlarının büyük bir kısmında kırmızı “*kan*” şeklinde geçerdi. Kırmızı Türklerde “*ahlak ve duygu*” yönünden kötü anlamlarının yanı sıra mutluluk rengi olarak da kullanımı görülmektedir.

Türklerde siyah renk “*kara*” ile ifade edilirdi. Ve Abbasoğullarının sancağı siyah olması nedeniyle, Türklerde Abbasoğullarına olan saygılarından dolayı bazen bu rengi

---

²⁵⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 359-376.

kullanmışlardır. Kara rengi Türklerde yön ifade ederken de kullanılmakla birlikte Türklerde kara kuzey yönünün sembolü olarak görülürdü. Kuzeyden esen rüzgârlar, kara gece, kara yer, kara toprak gibi kara sözü ile ifade edilen deyimlere de yer verilmiştir. Türklerde yas rengi olarak da siyah kullanılmakla beraber Doğu Türkistan’da mezarlara asılan siyah bayraklardan da bahsedilmektedir.

“*Ala ve alaca*” sözüyle ilgili vesikalardan alıntılara yer vermiştir. Türklerde en önemli renklerden biride “*gök*” rengidir. Türklerde gök rengi, Tanrının rengi ve sembolü olarak görüldüğünden Türkler kendileri için önemli olan ve büyük saygı gösterdikleri şeylerden bahsederken başına gök ifadesini getirmişlerdir. Türklerde “*gök sakallı insan ve gök yeveli kurt Tanrının bir alameti meleği*” şeklinde görülürdü. Türklerde gök renk yeşil ve mavi arasında bütün tonlar için kullanılırdı. Gök rengi en çok tabiat tasvirinde, yas, resmi tören ve gelenek törenlerinde genel olarak gök rengi ile ifade edilirdi. Gök renginin bazı renklerle birlikte kullanımlarına da gene burada yer verilmiştir. Yeşil sözüne kaynaklarda daha az rastlanılmakla birlikte Anadolu’da yeşil sözü belirli şeylerde kullanılırdı ve gök sözüyle kullanılan sıfatlara daha çok yer verilmiştir. Yeşil sözüne din ve yaratılışla ilgili inanışlarda ve tabiat ile ilgili kavramlardaki kullanımlarına yer verilmiştir. Sarı renk ise Türklerde çiçekleri ifade etmenin dışında pekiyi anlamlarda kullanılmazdı. Sarı rengin kullanımı genellikle o zamanlar Çin’de yaygın olarak kullanılırdı. Eski Türklerde “*kötü ruhlar, bomboş çöller, uzun kış günleri, yokluklar hep sarı renkle sembolleştirilirdi. Bunun dışında tabiat, bahar ve çiçeklerin tasvirinde sarı renkler eski ve yeni Türk edebiyatında güzel düşmüş ve iyi bir renk olarak yerini almıştır.*”²⁵⁷

Bölüm sonunda Tuğ ve Bayrak bölümü için söz dizinine yer verilmiştir.

2.1.12. Türk Kültür Tarihine Giriş VII

Eserin başında önsöz ve içindekiler bölümü yer almakla birlikte kitap 10 bölümden ve 412 sayfadan oluşmaktadır. Eserin bu cildinde Türklerde devlet, ordu ve aile disiplininin temellerini, oluşturan Hunlardan-Osmanlılara Türklerde “*ordu, ordugâh*

---

²⁵⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, s. 377-491.

ve otağ” konusuna yer verilmiştir. Türklerde otağ ve çadır birer devlet sembolü olduğundan devlet idaresi buradan yürütülmektedir.

1. Bölümde: “*Büyük Hun İmparatorluğunda ve Daha Önceleri Hakanlık Otağı*” başlığı altında Türklerde ordu anlayışından ve otağ kültüründen bahsetmektedir. Türklerde ordu sözü ilk defa Mete Dönemini anlatan Çince vesikalarda “*ou-t’a*” şeklinde geçmektedir. Hunlarda ise ordu deyimini “*sınır garnizonları ile başlıyor; büyük iktâ sahibi bey ve komutanların, büyük garnizon ve karargâhlarına*” kadar geliyordu. Hıta devletinde ise hakanın ailesinin bulunduğu yer için ordu ifadesi kullanılırken Göktürk yazıtlarında da “*hakanların ilesinin bulunduğu karargâh*” için söylenmiştir. . Türklerde “*ordu-millet*” anlayışı vardı ve “*ordu halk, halk da ordu halinde idi.*”

“*Otağ*” ise Hükümdar çadırı manasına gelmekte olup Türklerde aile birliğinin sembolü olarak görülmüş ve bu nedenle “*mukaddes*” olarak kabul edilmiştir. Otağ eski Türklerde “*eb*” yani ev şeklinde kabul görmüştür. Türklerde daha öncede belirttiğimiz gibi halk ile devlet arasında büyük ayrılıklar yoktu ve çeşitli seremonilerde bulunmamaktaydı. Halk evleri ile saraylar arasında da çok fazla bir fark bulunmamaktaydı. Türklerde büyük savaşlar yaşanması dolayısıyla Hun başkentleri “*çadırli*” ordugâh halinde oluşturulmuştu. Hakan burada maiyetindeki aileleri, saray memurları ile bürokratlar ve muhafız birliği ile birlikte yaşamaktaydı.

Bu bölümde ayrıca otağla ilgili geleneklerden bahsettikten sonra Göktürklerde de büyük önem arz eden sınır garnizonları hakkında bilgi verilmiştir. Bu sınır garnizonlarına prensler yanlarındaki komutanlarla birlikte yerleştirilir ve hakana bir şey olduğu takdirde prenslerden biri yerine geçerdi. Çin vesikalarından elde edilen bilgilere göre Çinliler sınır garnizonlarını da saray gibi görmüşler ve buralar içinde “*ting*” deyimini kullanmışlardır, Türklerde kurultay konusuna da burada yine kısa da olsa yer verilmiştir. Kurultay ve genelkurmay merkezi de Büyük Hun İmparatorluğunda Hun başkenti olduğu belirtilmektedir.²⁵⁸

2. Bölümde: “*Göktürk ve Uygurlarda Kağanlık Otağı ve Karargâhı*” başlığı altında, Göktürk ve Uygur kağanlarının hakanlık otağları hakkında bilgi vermektedir. Yazar, konuya ilk olarak Çin vesikalarında Göktürk ve Uygurlarda hakanlık otağları için kullanılan “*ya veya ya-ch’ang*” sözünün manaları ile başlamış ve birçok vesika örneği

²⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1-24.

sunmuştur. Türklerde “*başkent, ordugâh ve karargâhın*” sembolü olarak sadece otağ kullanılmayıp “*sancak*” ifadesi de bu manada kullanılırdı. Çin vesikalarında sancak sözü anlamında kullanılan “*ya*” sözü Göktürk kağan otağları için kullanımı da buna delil olarak gösterilmiştir. Kırgız otağları için ise Çin vesikaları “*A-jo*” ifadesini kullanmışlardır. Yazar, Göktürk otağlarından bahsederken Göktürklerin önemli hakanlarından olan Bilge Kağan ve İstemi Kağan dönemindeki otağ ve ordu kültürüyle ilgili olarak Göktürk yazılı Uygur yazıtları, Hüseyin Namık Orkun tarafından “*ırk-bitig*” adı ile anılan Göktürk yazıtları ile Çin kaynaklarından bilgiler sunmuş ve alıntılara yer vermiştir. Göktürklerde ordu deyiimi sadece hakanın bulunduğu bir yer olmayıp ailesinin ordu komutanları ve hatta muhafız birliğinden oluşan maiyetiyle birlikte oturduğu yer gibi geniş bir anlam kapsamaktadır. Yazar, bölüm içerisinde Türklerdeki Sancaklı otağlardan da bahsederek Göktürkler ve Uygurların Sancaklı otağlarından örnekler sunmuştur. Son olarak Türk otağı için yazılan Çince şiirlere yer vermiştir.²⁵⁹

3. Bölümde: “*Hıtay ve Çingiz Han Devletinde Hakanlık Otağı, Konağı ve Karargâhı*” başlığı altında yazar, Göktürk ve Uygur Devletinin doğusunda yaşayan ve uzun süre bağlı kalan Proto-Moğol soyundan olan Kitan devleti tarafından kurulmuş olan Hıtaylar ile Çingiz Han Devletinde ordu kültürü ve otağ anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Hıtay Devletinin kuruluşunda savunmayı yürüten bir ordu adı verilen bir askeri teşkilat görülmekle birlikte bu ordu Çince “*wo-lu-to*” adı verilirdi. Bu ordu teşkilatı Göktürklerde olduğu gibi Hıtay Devletinde de başlangıçta ordu anlayışı muhafız birliğini içine alıyordu. Bu teşkilatı Hıtayların adeta bel kemiği olarak tabir etmiştir. Hıtay Devleti ilk olarak kurduğu birliğe “*karın ve kalp muhafızları*” adı verilip İmparatorluk muhafızları da akraba Kitan boylarından seçilirdi. Ayrıca Hıtay Devletinde seçme muhafız birlikleri de yer almakta olup çadırlar ve otağların korunmasında görevli olan muhafız birlikleri ve otağ şekli ve Çin tesirledir hakkında da bilgi verilmiştir.

Bu bölümde yer alan bir diğer konu Çingiz Han dönemi otağ geleneğidir. Çingiz Hanın gençliği döneminde bariz bir otağ ve ordu geleneği olmasa da Çingiz Hanın ve devletinin güçlendiği dönemde “*saray-ev*” anlayışının oluştuğu görülmektedir. Moğollarda ordu, “*saray*” karşılığı olarak kullanılıp Moğolca “*or-do-yin ger*” şeklinde geçmektedir. Bu bölümde yazar, Çingiz Han devletinin eski çadır ve otağ anlayışı

---

²⁵⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 25-63.

hakkında da bilgi vererek ayrıca Çingiz Hanın gece ve gündüz muhafızlarından da bahsedilmektedir.²⁶⁰

4. Bölümde: “*Otağdan Saraya Ordugâhtan Başkente*” başlığı altında yazar, Türklerde yerleşik yaşamın izlerinin görülmesiyle birlikte saray ve başkent anlayışının ortaya çıkması hakkında bilgi vermektedir. Yazarın çoğu yerde bahsettiği gibi Türkler yaşam alanları ve buldukları çevre ve koşullar nedeniyle her an savaşa hazır hareketli bir yaşam benimsemişlerdir. Ancak Göktürkler döneminde Tanrı Dağlarının eteklerindeki ziraatçı kavimlerle, Batı Türkistan’daki bazı Türk sınır kavimlerinde şehirleşme belirtileri görülmekle birlikte Uygur ve Kara hanlı Devletlerinde ise bu şehirleşme bariz bir şekilde görülmekteydi. Türklerde bu yerleşik yaşam bazı değişiklikleri de beraberinde getirerek Türklerin yaşamlarında bazı farklılıkları zorunlu kılmıştır. Bu değişiklikler arasına büyük önem arz edenlerden biri de Türklerde otağın yerini saray sözü karargâhın yerini ise başkent almasıdır. Ordu sözünün karargâhtan kente dönüştüğü dönemde yazar, Kutadgu Bilig’den derleme yoluyla Türklerde ordu sözü ile kullanılan ilk Türk başkentlerine yer vermiştir. Ayrıca Türkler hakkındaki kaynaklarda ordu ile aynı anlamda kullanılan “*sara, karşı*” gibi sözlerin ayrı ayrı açıklamalarına yer vermiştir. Saray sözü Türklerin hayatına Kara hanlı Devletiyle birlikte geçmiş olup yazar, İslamiyet’ten önceki saray anlayışına ve Çin kaynaklarında geçen otağ-saraylara da yer vermiştir. Yazar, bölüm sonunda Dede Korkut kitabından örnekler yoluyla kal, burç ve hisar anlayışı ve Dede Korkut’ta kalelerin destani özellikleri hakkında bilgi vererek Türk kale anlayışı, muhafız birliklerinden bahsetmiştir.²⁶¹

5. Bölümde: “*Konak Yeri ve Karargâh Anlayışı*” başlığı altında yazar, Türklerde konak sözü ve karargâh anlayışı hakkında bilgiler vermektedir. Konak sözü “*konmaktan*” gelirdi ve ordugâh ve karargâh ta konak olarak geçerdi. Ancak akınlarda ve savaşlarda konak genellikle sürekli olmayıp geçicidir. Eski Türklerde Orta Asya’da konaklama ve ordunun konaklama yeri önceden belirlenir ve burada ordunun ihtiyaçları da giderilirdi. Çingiz Han Devletinden sonra konak bir “*geceleme karargâhi*” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Konak için kullanılan farklı tabirlerde kullanılmaktadır. Karahanlı çağında

---

²⁶⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 64-84.

²⁶¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 85-139.

görülen ve batıya ve bize geçen “*konum, konut ve konutçu*” gibi anlayışların açıklamalarına yer verilmiştir.

Bölümde yer alan bir diğer konu Türk toplumlarında kuru anlayışı idi. “*Korug veya kuru,*” hakan ve çevresinin ordu ve konağı şeklinde ifade edilmektedir. Bu söz korugan şeklinde ifade edilirdi. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Türklerde kağanın ordusu içerisinde kağanın ailesi ile haremi de bulunur ve bu bölgeler yasak bölge olarak kabul edilip kuru sözüyle ifade edilirdi. Yazar, kuru sözünün menşei hakkında bilgi verip Türk toplumlarında kuru anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Türklerde ki bu kuru anlayışı Çin’de daha katı kuralları olan tabu şeklinde ifade edilmektedir. Bu konuda Çingiz Han’dan önceki Moğol ve Türklerin arabalar ile korugan yapma geleneği de dikkat çeken bir savaş taktiğidir. Arabaları çevreleyen korunma duvarı ve istihkâm yapma taktiği Avrupa’daki Avarlar ile diğer Türklerde de görülürdü. Moğollardaki kuru anlayışı da mülk ve toprak, saray ve harem ve han mezarları olmak üzere üç şekilde görülmekteydi. Özellikle Çingiz Hanın mezarı için bu söz kullanılırdı. Bu bölümde yazar, ordu ve askerlikle ilgili bazı terimlerin açıklamalarına da yer vermiştir. Bu bölümde anlaşıldığı üzere Türklerde orduda yer alan terimler diğer devletleri de etkilemiş ve farklı sözlerle ifade edilse de aynı anlamda yer almaktadır.²⁶²

6. Bölümde: “*Türklerde Ordu, Konak ve Karargâh*” başlığı altında yazar, daha önceki bölümlerde de bahsedilen ordu, konak ve karargâh anlayışını bu bölümde Dede Korkut’un eserinden alıntılara vermek yoluyla tekrar ele almıştır. Bu bölümde yazar, Dede Korkut’ta yer alan Oğuz beylerinin ordu geleneğinden, orduda kimlerin bulunduğundan, Oğuz beylerinin ordu ve kamplarını koruyan nöbetçilerden Dede Korkut ve Göktürk geleneğinde yer alan orduya ait motiflerden, savaş ve otağ anlayışından bahsedilmektedir. Bu bölümde yer alan bilgiler efsaneler ve destanlardan örnekler yoluyla verilmiştir. Son olarak yazar, Dede Korkut’a göre oğuzların otağları hakkında da bilgiler içerir.²⁶³

7. Bölümde: “*Türklerde Hakanlık Otağları*” başlığı altında yazar, otağın sembolik olarak önemi, Türk otağlarının savaş ve akınlarda faydaları, Türk otağ yapısı, bölümleri, aile birliğinde otağın önemi ve dış tesirlere karşı dayanıklılığı hakkında bilgi

²⁶² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 140-209.

²⁶³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 210-234.

vermektedir. Yazar, bölüme ilk olarak Göktürk ve Uygurların ünlü altın otağları hakkında bilgi vermekle işe başlamıştır. Uygur altın otağlarını anlatırken Arap ve Fars kaynaklarından yararlanmıştır. Ünlü altın otağların bir diğer özelliği de veraset yoluyla bir başkasına verilebilmesi olup Osmanlı Devletinde de “Otağ-ı Hümayun” padişah akına gittiği zaman otağını başkomutanı olan Serdar-ı Ekrem’e bırakırdı. “*Eski Türklerde altın otağ bir saray ve devletin sembolü idi.*” Bu altın otağ geleneği Dede Korkut destanında geçmekle birlikte ayrıca Çingiz Han Devletinde de görülürdü. Anadolu Selçuklularında otağ anlayışı için kullanılan “dehliz” sözü Mısır Memluk Sultanlarının Gece ordugâhı ve otağı ve Osmanlı ordugâhları ve otağ renkleri hakkında bilgi verir. Yazar, Dede Korkuta göre otağla ilgili örneklere de yer verilmiştir.²⁶⁴

8. Bölümde: “*Otağ ve Çadır Türkleri*” başlığı altında yazar, Türklerde otağ ve çadırların zaman içerisinde değişimi ve gelişimi ve çeşitleri hakkında bilgi vermektedir. Farklı bölgelere dağılan ve farklı yerlerde yaşayan Türkler Türk otağlarını kendi şartlarına göre farklı materyallerle oluşturmuşlardır. Anadolu derleme sözlüğünde geçen “*ev, çadır, kulübe, çardak*” ile ilgili deyimlerden örnekler sunmuştur.²⁶⁵

9. Bölümde: “*Otağ, Kabul ve Ordugâhlar Hakkında Bazı Vesikalar*” başlığı altında yazar, çeşitli vesikalardan örneklemeler sunma yoluyla hakanların otağları, elçi kabul gelenekleri ve hakanların konak yeri ordugâh ve karargâhları hakkında bilgiler sunmaktadır. Doğu Göktürkler, Çin tehlikesi ile her an karşı kaşıya olduklarından dolayı belirli bir yeri mesken tutamıyorlar ve sürekli hareket halindeydiler bu nedenle hakanlık otağları daha çok bir askeri kamp, ordugâh şeklinde idiler. Batı Göktürkleri ise Çin’e uzak bir yerde bulduklarından daha zengin diler. Batı Göktürkleri sürekli bir konak yeri bulma yolunda ilerliyorlardı.²⁶⁶

10. Bölümde: “*Türk Çadır Sözlüğü*” başlığı altında yazar, Türklerin devlet ve hakanlık otağları ile çadırlar hakkında vesikalardan elde edilen geriye kalan bölümleri derleme yoluyla bize sunmuştur. Bu bölümde Türk toplumlarındaki ev anlayışı için kullanılan farklı tabirlere otağ ve çadırların bölümlerine ve çadır türlerine yer verilmiştir.²⁶⁷

²⁶⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 235-287.

²⁶⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 288-322.

²⁶⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 323-373.

²⁶⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VII, s. 374-400.

Yazar, bölüm sonunda çadır sözü için son bölümde verilen çadır sözüyle ilgili deyimlere ek olarak bir söz dizisine ve kitaba ait indeks bölümüne yer verilmiştir.

2.1.13. Türk Kültür Tarihi VIII

Eser giriş bölümü ve kısaltmalar bölümü dâhil olmak üzere 516 sayfa ve 15 bölümden oluşmaktadır.

Yazar eserinde Türklerde mehterin önemi ve eseri yazma amacını şu şekilde dile getirmektedir:

“Mehteri bir müzik, şenlik ve eğlence aracı olarak düşünmek ve bu yolla incelemek, yanlış olur. Musiki tarihi de, Türk topluluklarının, Türk sosyal ve devlet hayatının, dolayısıyla Türk kültür tarihinin, ancak bir bölümüdür.

Türk halkının felsefesine, inmek gereklidir. Davul ve zurna, birer meydan sazı idiler. Meydan ise, halkın istekle ve koşarak geldiği, şen ve şenlik içinde yaşadığı bir yerdir. Böylece davul ve zurna, halkı birbirleriyle kaynaştıran; birlik, beraberlik ve dayanışma içinde, halkı müşterek istek ve dileklere yönelten, kutlu bir alet ve aracı rolünü yüklenmektedir. Halktan, hatta aileden devlete doğru gitmek, Türk tarihi araştırmalarında en doğru yoldur. Türk tarihine ve Türk devletlerine hayat ve dinamizm veren, Türk milletidir.

Mehter azamettir, ihtişamdır ve görkemdir: Devletin ululuğu ve kutluluğu, davulların gümbürtüsü ile yankılanır. Bundan dolayı kaynaklarımız, bir adam boyundaki hakanlık kösleri ile ilgili, bilgiler veriyorlardı.”²⁶⁸

Eserin bu cildinde yazarın amacı İslamiyet'ten önce eski Türk devlet anlayışının temelinde yer alan bütün yabancı unsurların etkisinden arındırılmış Türk geleneğine ulaşabilmek, Türklerdeki nevbet anlayışının kökenine inebilmek ve bu anlayışın gelişim aşamalarını gözler önüne sermek olmuştur. Yazar, Hunlar devrinden başlayarak Osmanlılara kadar gelen nevbet geleneği hakkında bilgi vererek bu geleneğin tarihinde

²⁶⁸ Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VIII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1-4.

yatan eski Türk geleneklerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Eserin bütün bölümlerinin sonunda konuyla ilgili sembollerin farklı Türk devletlerindeki anlayışlarının ifade edildiği minyatürlere yer vererek böylece eserini görsel malzeme ile daha doyurucu hale getirmiştir.

Eserin 1. Bölümünde: Türk hükümdarlık alametlerinden biri olan nevbet anlayışı ve devlet mehteri hakkında bilgiler içerir. Türklerde bu geleneğin kökleri çok eskilere dayanmakla birlikte, Türklerin İslamiyet’i kabulüyle varlığını sürdürmeye devam etmiş ve Osmanlı Devleti dönemi de dâhil olmak üzere Türklerin hayatında önemli bir yer edinmeyi başarmıştır. Türklerde nevbet çalma olayı farklı amaçlarla yapılması dolayısıyla çeşitlilik göstermektedir. Bu konuda dikkat çeken noktalardan biri de eski Türklerde nevbet çalma olayı, bulutlar ve gökyüzü güremleri ile ilişkilendirilerek mitolojik unsurlarla bağlantı kurma yoluyla ilahi bir özellik benimsenmiş olmasıdır. Selçuklular ve Osmanlı Devleti döneminde ise nevbet çalma anlayışı İslami unsurlarla harmanlanmış olmasına rağmen eski Türk geleneklerinden izler etkisini sürdürmüştür. Osmanlı nevbetleri hakkında da ayrıca bilgi verilmiştir. Osmanlı Devleti’nde “*sefere çıkışta, seferde ve barışta*” olmak üzere üç türlü nevbet anlayışı görülmektedir.

Türklerde tuğ ve sancak geleneğini içeren eserde de daha önce bahsettiğimiz gibi “*davul, kös ve nevbet*” anlayışı için tuğ ifadesi bazı kaynaklarda kullanılmıştır. Savaş sırasında uçlarına atkuyruğu bağlanmasıyla oluşan bu tuğlar, ordu birliklerinin yön ve hareket belirlemelerinde kullanılırken mehter ve davullar ise ordunun hareketine düzen verirlerdi. Bölüm sonunda yazar Hun dönemine ait nevbet anlayışı hakkında bilgiler veren Çin minyatürlerinden oluşan resimlere ve bu resimleri anlatan kısa bilgilerin yer aldığı ifadelere yer vererek eseri görsel açıdan da desteklemiştir.²⁶⁹

2. Bölümde: daha çok Türk devlet geleneğinde mehter anlayışı, nevbet geleneği üzerinde durmuş ve Türklerde mehter hiyerarşisi hakkında bilgiler vermiştir. Bu semboller devlet sembolleri olmanın yanı sıra aynı zamanda savaş sembolü ve savaş aleti özelliği göstermektedirler. Yazar, mehteri müzik aletlerinden oluşan bir orkestra olmaktan ziyade, Türk devlet ve askeri hayatındaki önemine dikkat çekmektedir.²⁷⁰

²⁶⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 15-32.

²⁷⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 33-95.

3. Bölümde özellikle Türk ordu düzeninde “*davul, kös ve mehter*” sembolleri üzerine dikkat çekmiştir. Mehter geleneği, Türk savaş hayatında gerek ordu düzeninin ve gerekse ordunun hareket kabiliyetinin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmesi bakımından önemli bir yer edinmiştir. Yazar, mehter anlayışının bu yönünü ortaya çıkarmak amacıyla geçmişten başlayıp günümüze kadarki Türk devletlerinde mehter geleneği hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermiş ve çok geniş bir kaynak yelpazesi önümüze sunmuştur. Yazar, eserde eski Türk geleneklerinin geçmişten günümüze kadar gelen uzantılarını ve bu geleneklerin Türk devletlerine ne şekilde yansıdığını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bunu yaparken İslamiyet öncesi Türk kültürünü dikkate almıştır. Ayrıca Türklerde savaş mehterinin din ve temelleri hakkında da bilgiler sunmuştur. Bölüm dâhilinde genel olarak davul, kös ve mehter gibi sembollerin başta savaş hayatı olmak üzere Türk devlet geleneğinin vazgeçilmez öğeleri olarak Türklerin hayatında vazgeçilmez unsurları oluşturmuşlardır.²⁷¹

4. Bölüm ve 5. Bölümde: hac mehterleri ve kösleri ile oyun ve yarışlarda kullanılan mehterlere yer verilmiştir. Türklerde atlı oyunlar ve yarışlar da dâhil davulsuz zurnasız olmayacağını belirtmiştir. Yine daha önceki bölümlerde de olduğu gibi bu bölümde minyatürler ve açıklamalarından oluşan kısa bilgilere yer vermiştir.²⁷²

6. Bölümde: hakanlık köslerinden bahsetmektedir. Köş, Türklerde bir çeşit kazanlı davul anlamına gelmekle birlikte devlet alameti olarak görülmüştür. Kitabın bu bölümden sonrası Türk devletlerinde kullanılan müzik aletlerinin ayrı ayrı açıklanmalarına yer vermiştir. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi yazar, bu aletlerin müzisyenlik yönünden çok Türk devlet ve savaş hayatında edindiği önemli rolleri üzerinde durmuştur. “*Kös*” adı verilen bu davullar, Türk hakan sembollerinden olmasının yanı sıra savaşta ordunun hareketini düzenleyip barışta ise “*nevbet, zafer ve müjde haberleri*” için kullanılmıştır. Bu köş geleneği Osmanlı Devleti döneminde de varlığını sürdürmüştür. Hakanlık kösleri, diğer davullardan daha büyük olmakla birlikte yazar, İlhanlılarda kullanılan dev köslerin varlığından da özellikle bahsetmektedir. Bu bölüm de yine görsel öğelerle zenginleştirilmiştir.²⁷³

²⁷¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 96-141.

²⁷² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 142-157.

²⁷³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 158-194.

7. Bölümde: Türklerde davul sözü ve davul geleneği hakkında bilgiler verilmektedir. Davul, Türklerde en yaygın olan müzik aletlerinden biri olup eserde büyüklü küçüklü pek çok davul çeşitlerinden bahsedilmektedir. Yazar, bu bölümde daha çok eski Türk geleneğinde davul anlayışı üzerinde durmuş ve savaş geleneğinde davulun yeri ve önemine yer vermiştir. “*Türklerde davul ve kös Arapça “kûs ve tabl” anlamına gelmekte olup 11. yy 'da tuğ sözünün karşılığı olarak verilmiştir.*” Davul geleneğinde dikkat çeken konulardan biri olan Şaman davullarından burada ayrıca bahsedilmektedir.²⁷⁴

8. Bölümde: Türklerde nakkare sözü ve anlayışı, İslam kültür çevresinde kullanımı hakkında bilgi verilmektedir. Türklerde nakkare deyimi ve anlayışı oldukça geç çağlarda başlamış olup çift tencereli davullar için kullanılmıştır. Nakkareler genel olarak Türk devletlerinde büyük kös ve davulların dışında tutularak hafif ritim aletlerinden görülüp mehterde en sonda gelmektedir. Nakkareler anlaşıldığına göre savaşlarda kullanımlarının yanı sıra oyun ve yarışlarda da kullanılmıştır. Nakkareler de Türk devletlerinde kullanım alanları ve şekilleri bakımından çeşitlilik göstermektedirler.²⁷⁵

9. Bölümde: Türk devletlerinde davulbaz geleneği hakkında bilgi verilmektedir. Davulun bir çeşidi olan davulbaz, kâse veya tencere şeklinde olup daha çok şahin ve doğan gibi av kuşlarını çağırmak amacıyla kullanırlardı. At sürülerine sahip Türklerin kullandıkları davulbazlar ise daha büyüktür. Osmanlı Devleti ile Anadolu’da “*ilan etme, haber verme veya askere yol göstermek*” için kullanılan davullara da davulbaz denmiştir.²⁷⁶

10., 11. ve 12. Bölümlerde: Türk mehterinde daha küçük çalgı çeşitlerinden olan Türklerde def sözü, def anlayışı ve def çeşitleri ile davulun başka bir çeşidi olan dümbelek sözü ve Türk devletlerinde dümbelek anlayışı ile Türk kültüründe çan, zil ve çingirak geleneğine yer verilmiştir. Bu sembollerin her biri Türk devletlerinde gerek kullanım tabiri olarak gerekse şekil bakımından farklılıklar göstermekte olup her birinin Türk kültür geleneğinde ayrı ayrı önemlerinden bahsedilmektedir. Bu sembollerden farklı olarak çan, zil ve çingirak daha çok hayvancılık ile uğraşan kesimler arasında yaygınlık

²⁷⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 195-237.

²⁷⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 238-266.

²⁷⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 267-276.

göstermiştir. Bölüm sonunda çan, çingirak ve zil kelimelerinin kökeni hakkında bilgilerin yer aldığı sözlük kısmına yer verilmiştir.²⁷⁷

13. Bölüm: Türklerde mehter anlayışına ayrılmıştır. Bu bölümde İslamiyet'ten önce ve İslamiyet'ten sonra Türk mehter boru geleneğinden ve Türk devletlerinde kullanılan boru çeşitlerinden bahsetmektedir. Türklerde av ve işaret borularının yanı sıra savaş ve müjde borularından da bahsedilmektedir. Boru geleneğini ayrıca devlet ve rütbe sembolü olarak tek başına düşünmenin yanlış olacağından “*davul, bayrak ve tuğ*” gibi sembollerin yanında mehter ve nevbetin bir parçası olarak değer taşımaktadır. Borular daha çok eski Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde görülmekte olup İslamiyet'e girerken bu söz “*burgu*” sözüyle ifade edilmiştir. Yazar Uygur, İlhanlı ve Timurlu devletlerindeki mehter boru geleneği için de ayrı bir başlık açmış ve bu devletlerdeki boru sözünün farklı söylemlerine de yer vermiştir.²⁷⁸

14. Bölümde: ise yine boru çeşitlerinde olan zurna ve mey geleneğinden bahsetmektedir. Zurna sipsili bir tür boru çeşidi olup yayılım alanı olarak Osmanlı Devleti sınırlarından başlayıp İç Asya'ya kadar yayılıp Kuzey Asya'ya kadar uzanmaktadır. Yazar, zurnanın menşei ve kökeni hakkında bilgi verdikten sonra benzer kültür unsurlarının aynı dili konuşan Türk kavimlerinde farklı telaffuzlarının bulunmasına dikkati çekmiştir. Bölüm dâhilinde zurnanın kültür çevreleri hakkında da bilgi verdikten sonra eski kaynaklardan günümüze kadar gelen zurna kelimesinin farklı söylenişlerine tek tek yer verilmiştir.²⁷⁹

Son bölüm olan 15. Bölümde: ise Türk mehterlerinin Nefesli sazları, kavalları ve düdüklere hakkında açıklamalarda bulunmuş ve bu terimlerin terminolojik açıklamalarını yapmıştır. Bölüm sonunda bu nefesli müzik aletlerinin tasvir edildiği minyatürlere yer verilmiştir.²⁸⁰

Kitabın sonunda yazar, “Türk Nefesli Sazları”²⁸¹ sözlüğünü okuyucuya sunmuş ve minyatürlerle eseri tamamlamıştır.

²⁷⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 277-330.

²⁷⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 331-396.

²⁷⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 396-444.

²⁸⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 445-463.

²⁸¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VIII, s. 464-516.

2.1.14. Türk Kültür Tarihi IX

Eser, bir önsöz ve kısaltmalar bölümü ile birlikte 486 sayfadan ve 15 bölümden oluşmaktadır. Yazarın bu eseri, Uygurlardan Osmanlı dönemine kadar geçen süreç içerisinde “*Türk Halk Musikisi*” hakkında bilgilerin yer aldığı değerli bir eserdir. Yazarın bu eseri yazarken en eski Türk devletlerinden itibaren saz geleneğinin kökeni üzerine araştırmalar yaparak Türk Kültüründe günümüzde dahi varlığını ve değerini hala korumakta olan Türk Halk Musikisi ve Türk saz anlayışının gelişim aşamalarını ayrıntılı olarak bize sunmuştur.

Bahaeddin Ögel eseri yazarken amacı ve kullandığı metodu şöyle anlatmaktadır:

“Türk sazını ele alırken, tarihin en derinliklerine inmemiz; Türkçe konuşan geniş bir dünya içinde gezinmemiz, böylece eşlikleri arayıp, bulmamız gerekmektedir. Bu kitapta böyle bir metod uygulanmıştır. Hayale ve ütopyaya yer verilmemiştir. Zaten resimlerin şöyle bir gözden geçirilmesi, bu konularda derinlikleri olmayan okuyuculara bile, kesin bir fikir vermeye yetecektir. Sazlar ile ilgili olarak sunduğumuz vesikalar ise, daha sağlam ve daha güven vericidirler. Türk milletinin özden gelen birlik ve bütünlüğünü, çok eski ve derin çağlardan nasıl gelişip, geldiğini; böyle bir ‘sazın tarihi’ bile bize açık olarak göstermektedir.

Türklerin yabancı komşuları ile ilişkileri, bu konudaki benzerlik ve ayrılıklar, nelerdi? Bu soruyu cevaplamadan, güvenilebilir bir sonuca varma, mümkün değildir. Sonuç ve yorumlarımız, elbette ki kalıcı olmalıdır. Resimlere şöyle bir göz atılrsa, yabancı ve komşu sazların, karşılaştırmalı olarak konduğu, kolaylıkla görülebilir. Çağ çağ ve yer yer Türk sazlarının resimlerini sunarken, onların yanına bir sahife ile Türklerin komşularından da bazı yerli resimler koyduk: Okuyucularımız lütfen, bir kez bir Türklerinkine, Türkçe konuşanlarinkine; bir kez de bizden olmayan komşularımızın, yerli ve eski sazlarına, şöyle bir göz atsınlar. Aramızdaki büyük ayrılığı, jenerik tarih metodunun yardımı ile, kolaylıkla görebileceklerdir. Belgeleri de okuyabilirlerse, bu konuda kendilerine, daha kesin ve güvenilir bir destek bulabilirler.”²⁸²

²⁸² Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, IX, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. XV-XVI.

1. Bölümde: “*Türk Sazlarının En Eski Köklerine ve İlk Tiplerine Doğru*” başlığı altında Türklerde saz anlayışı ve geleneği hakkında bilgiler içermektedir. Yazar, konu hakkında en kapsamlı bilgiyi elde edebilmek amacıyla, ilk olarak Türk saz anlayışının en eski köklerine inme yolunu deneyerek, bu Türk sazlarının ilk proto-tipini incelemeye almıştır. Yazar bunu yaparken sazların bir müzik aleti olarak kullanılmasından çok Türk gelenek anlayışı bakımından büyük önem arz eden farklı kullanım sahalarına dikkati çekmiştir. Türk sazlarının ve kopuzlarının en eski örneklerine Göktürk yazıtlarının, Yenisey yazıtları adlı bölümde görülmektedir. “*Kopuz ve saz Türk kültür ve geleneklerinin en başta gelen sembollerinden biri*” olup, sazların yay ile çalınan çeşitlerine kopuz adı verilmektedir. Kopuz ile saz arasında çok bir fark olmayıp Türk sazları ile Anadolu’daki sazlar şekil bakımından birbirine benzemektedir. Yazarın bölüm sonunda verdiği vesika niteliği taşıyan minyatürlere de bu açıkça görülmektedir. Türklerde, Anadolu’ya göç etmelerinin üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen Türk dünyasında saz ve çalgı kültüründe kayda değer bir değişiklik görülmemektedir. Hepsinin köklerinde de Türk atlı kültüründen derin izler taşımaktaydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi yazar, müzikal yönünden ziyade saz geleneğinin kullanım alanlarının sınırlarını geniş tutmuş ve insan ruhunu ve sosyalleşmeyi sağlayan manevi yönlerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Kopuzun ilahi haberleşme yoluyla kullanımlarına da yer vermiştir. Son olarak yazar, Türk sazları ve kopuzlarının yapı malzemeleri hakkında okuyucuyu bilgilendirmenin yanı sıra Türk devletlerinin kullandıkları saz ve kopuzların tasvir edildiği minyatürlere ve açıklamalarına yer verilmiştir.²⁸³

2. Bölümde: “*Saz Toplulukları ve Saz Eşlikleri*” başlığı altında Türk saz topluluklarını, sazların çeşitleri ve çalınış sebeplerine göre belirli bir sistem dâhilinde açıklamıştır. Anadolu’da kullanılan kopuz ve eşlikleri hakkında bilgi verildikten sonra Eski Uygur Türk toplulukları, İlhanlılar ve Timurlularda son olarak ise Osmanlı Devletinde sazların eşliği hakkında bilgi verilmiştir. Bölüm sonunda yine Türklerde bazı saz örnekleri ve çalgıcılarını içeren minyatür örneklerine yer verilmiştir.²⁸⁴

3. Bölümde: “*Türk Sazları*” başlığı altında Anadolu’dan Kuzey Asya’ya uzanan, Türk kültürünün önemli bir parçası olan Türk saz geleneği hakkında bilgi verilmiştir. Yazar bu bölümde Türk saz geleneğinin özlerine doğru inerek böylece saz anlayışının

²⁸³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 1-38.

²⁸⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 39-61.

kökü ve amacı hakkında önemli bilgiler sunmayı amaçlamıştır. Yazarın bir diğer amacı da görsel ve yazılı belgeler vasıtasıyla Anadolu halk müziğinin kaynağının nereye dayandığı, yayılım alanı ve gelişmişlik düzeyi hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktır. . “Anadolu’daki sazların en ilkel proto-tiplerini Kuzey Asya’nın tundralarına yakın bölgelerinde yaşayan ve Türkçe konuşan kavimlerde görülmektedir.” Yazar, Türk dünyası içerisinde Anadolu sazlarının yeri ve önemi üzerinde araştırmalar yapmış ve bu sazların benzerleri ile karşılaştırmalarını bize sunmuştur. Türk sazları yalnızca kopuz adı ile anılmamış ve ilk Türk yazılı kaynaklarından beri Türk sazlı telleri hakkında çok geniş bir adlandırma ve terminoloji zenginliği görülmektedir. Bu bölümde Anadolu’daki en ilkel saz çeşitlerinden olan “*Tobşur, tobşugur, tobşulurum*” gibi Altay bölgelerinde bulunan saz çeşitlerine değinilmiştir. Yazar, Türk telli sazları sözlüğü ekleyip Türk saz telleri, Türk sazlarının bölümleri yapı malzemesi hakkında bilgiler verilmiştir. Özbek ve Tacik sazlarında kolay kırılmaması için naylon teller kullanılmakla birlikte madenden yapılan teller Türk sazlarında geç olarak kullanılmaya başlanmış olsa da elbette ki en eski çağlardan günümüze gelen orijinal saz tellerinin at kılından yapıldığı özellikle belirtilmektedir. Ve yine bu bölüm sonunda da yine minyatürlere yer verilmiştir.²⁸⁵

4. Bölümde: “*Dutar*” başlığı altında saz çeşitlerinden biri olan dutar anlayışının Türk geleneğinde rolü ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Dutar, iki telli bir saz çeşidi olup Farsça bir sözdür. Türk dutarları Farslarda görülmemekle birlikte çalması da bir o kadar ustalık isteyen aletlerdir. Dutar ile çalınmak için bestelenmiş eser örneklerine ve bu eserlerin söyleniş biçimlerine yer verilmiştir. “*Türkmen bahşı’ları, dutar musikisinin en önde gelen unsurlarıdır.*” Türkmen âşıklarına “*dutarçı*” addı verilmekle birlikte günümüzde olduğu gibi o dönemde de âşık atışmaları ve yarışları görülmektedir. Ayrıca bu bölümde Güney Türkmen Dutarları, Özbek Dutarları, Doğu Türkistan, Uygur Türklerinin Dutarları ile Kara-Kalpak Dutarlarına da yine yer verilmektedir. Bölüm sonunda Türkmen âşıkları ve Türk devletlerine ait çeşitli dutar minyatürlere yer verilmiştir.²⁸⁶

5. Bölümde: “*Tanbur*” başlığı altında Tanbur sözü ve Türk tanburaları ve tanbur sözünün gelişim aşamalarına yer verilmiştir. Yine tanburda bir çeşit saz olup daha çok kaynaklarda kopuz ile birlikte anılmaktadır. “*Tanbur adından köklerini alarak, Türkler*

²⁸⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 62-129.

²⁸⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 130-148.

arasında dambıra, dombra şeklinde gelişen ve yayılan bu çalgının adı ve kendisi Türklere ait bir çalgı olduğu için önemlidir.” Bu bölümde Türk tanburlarından ve özelliklerinden, Türklerin kullandıkları tanburalardan ve tanbur sözünün bazı bölgelerde dambura ve dombra şeklini almasından bahsetmektedir. Ve yine bu bölümde görsel malzeme ile desteklenmiştir.²⁸⁷

6. ve 7. Bölümlerde: “tanbura, dambura, dombra”, “Rebab”, “Ud ve Tar” adı verilen Türklere kullanılan saz çeşitlerine yer verilmiştir. Dombura ve dombra, Orta Asya Türklerinde en yaygın olan söyleyişler olup eserde çeşitli Türk devletlerinde yer alan “tanbura, dambura, dombra” anlayışı hakkında bilgiler verilmektedir. Dombra özellikle Kazak Türkleri arasında büyük rağbet görmüş olup “Kazak domburası Türk kavimlerinin en orijinal ve en yaygın çalgı tipidir.” Ayrıca Kazak domburacılarına da bu bölümde yer verilmiştir. Türk toplulukları arasında tanbur denince standart bir tip yoktur. Rebab daha çok bir kemençe adı olarak bilinir. Türkçe bir söz olmayıp İran ve Arap kültüründe görülmektedir. Türkler kendi telli çalgıları ifade etmek için bu tabiri kullanmışlardır. Yine rebab çeşitleri ve Orta Asya Türklerinde rebab anlayışına da yer verilmiştir. Yazar, yine sazın başka bir çeşidi olan ud geleneği hakkında bilgiler sunmuş ve Orta Doğu ve İslam dünyasında ud anlayışı ve Uygur ve Osmanlı udlarına da burda yer vermiştir. “Tar” ise çift taraflı ve yuvarlak rezorans tekneli sazlar için kullanılan bir söyleyiş olup Hazar Denizi’nin doğu ve batısındaki Türk kavimleri arasında yayılmıştır. Bölüm sonlarında ise bu saz çeşitlerinin çeşitli Türk toplumlarındaki şekillerinin tasvir edildiği minyatürler yer almaktadır.²⁸⁸

8. Bölümde: “Türklere Kopuz Denen Sazlar” başlığı altında Türk kültüründe kopuz anlayışına yer verilmiştir. Daha önceki bölümlerde de kopuz anlayışı hakkında bilgi verilmiş olup bu bölüm Kopuz sözü ve Türklere kopuz geleneği hakkında bilgiler içerir. Kopuz, bağlamanın atası olup Türk geleneğinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Türk ağızlarında “kobuz, kobız-kobıs, komuz-komus, komız-komıs” gibi farklı deyişlerle ifade edilmiş olup Türklere ilkel kemençe ile sazlar ve ud ve barbat adlı saz için de kopuz tabirini kullanmışlardır. Anlaşıldığı üzere kopuz sözü farklı toplumlarda farklı çalgı aletlerin adlarını da karşılamak için kullanılıyordu. Türk devletlerinde kopuz anlayışının açıklamalarına yer verilmiştir. İç ve Kuzey Asya’da kopuz adını taşıyan örneklerle yer

²⁸⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 149-196.

²⁸⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 197-236.

verilmiş Türk tarihinde ve Türk dünyasında kopuzun yeri ve önemi hakkında bilgiler içermektedir. Kopuz, eski Anadolu'da, Osmanlı devletinde ve belki de Selçuklular çağında sazlarımızın tek ve köklü adı kopuzdur. Yazar bu anlayıştan yola çıkarak gerek Anadolu'da ve gerek se İç Asya ve Kuzey Anadolu Türklerinde, musiki alanında ana deyim ve her şeye hükmeden tek çalgı kopuz olduğu görüşüne varmıştır. Ayrıca bölümde Kırgız Türkleri ve Kazak Türkleri olmak üzere birçok Türk devletinde kopuz anlayışına yer verilmiştir. Altay-Türk kültür çevresi kopuz geleneğinin ana çıkış noktası olup kopuz sözüyle kullanılan çeşitli deyimlere de yer verilmiştir. Bölümün sonunda kopuz çeşitlerine yer verilmiş ve eski kopuz şekillerinin yer aldığı minyatürlere yer verilmiştir.²⁸⁹

9. Bölümde: “*Türk Yaylı Sazları*” başlığı altında Anadolu'da ve Türkiye dışındaki Türklerde kemençe geleneği ve kemençelerin özellikleri ile sesleri hakkında bilgiler içerir. Türk yaylı sazları içinde ilk sırayı kemençe almaktadır. Kemençe yayla çalınan ve parmakla çalınan kemençeler olmak üzere ikiye ayrılır. Yazar bu bölümde, yayla çalınan kemençeler üzerinde durmuştur. Yayla çalınan kemençeler daha çok tedavi, fal ve sihir amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bazı yörelerde kemençe sözü “*ıklık*” şeklinde tabir edilirdi. İklık adlı Türk kemençesinin asıl yurdu Anadolu olarak belirlenmiş ve ıklık sözünün kökeni hakkında bilgi verilmiştir. İklık sözü her yörede farklı şekillerde tabir edilmiş olup bu yörelerde ıklık sözü şekil bakımından da ufak ta olsa farklılıklar göze çarpmaktadır.

Altaylar ile Yenisey Türklerinde kemençeler başlığı altında Hakas-Yenisey Türk kemençeleri (Iyık, uk), Altay Türk kemençeleri (İkili) ve Tuva Türklerinin kemençeleri (İgil) ve çalınma şekilleri ve özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Kemençe için kullanılan kıyak ve Gıçak adlı kemençe türlerine ve Türk kültüründeki önemine yer verilmiştir. Gıçak sözü daha çok Orta Asya Türkleri tarafından kullanılan kemençeler için kullanılırdı.²⁹⁰

10. Bölümde: “*Türklerde Yatık Sazlar*” başlığı altında Türk kültüründe bir saz çeşidi olan yatık sazlardan bahsedilmektedir. Yatık, bir ağaç veya tekne üzerine teller takılıp kucakta yatık olarak çalınan Türk sazlarını ifade etmek için kullanılır. Türk

---

²⁸⁹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 237-268.

²⁹⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 269-346.

toplumlarında bu çalgı çeşidi için “*yatik, yatuk, yatuğan, yatağan, çatağan, çadıgan*” gibi farklı kavramlar, bu kavramların kullanıldığı çevre ve özelliklerine yer verilmiştir. Ayrıca eserde yatik Türk sazları hakkında bazı önemli notlar, tenkitlere ve belgelere yer verilmiştir. “*Yatik*” sözü için Türk dünyasında, ağızların özelliklerine göre, “*yatuğan-çadıgan*” söyleyişleri yaygın olup, Çağatay Türk kültür çevresinde, Batı Asya ve Batı Sibirya’da daha çok “*yatuğan, yadıgan*” söyleyişleriyle görülür. Yine bu bölümde Çeng sözünün çeşitli manalarına yer verilmiştir. Çeng ve çang sözü çeşitli Türk kültür çevrelerinde birkaç müzik aletinin manalarını içlerinde toplamıştır. Ayrıca İç Asya’dan kanun ve santur cinsinden aletlere yer verilmiştir. Bölüm sonunda ise Türklerin kucakta çalınan yatik sazların gelişimlerin açık bir şekilde gösteren minyatürlere yer verilmiştir.²⁹¹

11. Bölümde: “*Türklerin Arp ve Harp Hakkındaki Bilgileri*” başlığı altında, Türk harp geleneği hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Harp adı verilen çalgı çeşidi Türk kavimleri arasında pek yaygın olmayıp yani Türk halk çalgısı olmamakla birlikte daha çok Türk saraylarında örneklerine rastlanır. Yazar, Uygur-Türk kültür çevresinde görülmesini Çin’de yaygın olarak kullanılan bir alet olmasından ve Çin vasıtasıyla Uygur kültürüne yansımaya bağlamaktadır. Harp, Türklerde daha ziyade Çingiz Han, İlhanlı ve Osmanlı saraylarında yer aldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bu bölümde Harp’in farklı kültür çevrelerinde gelişimleri, yayılım alanları ve örneklerine yer verilmiştir. Daha önceki bölümde de bahsedildiği gibi “*Türkgeng ve Çeng*” ifadeleri de harp sözünü ifade etmek için kullanılan sözcükler arasında verilmektedir. Ayrıca dünyadaki bütün harp türündeki çalgılar arasında bir yakınlık olduğundan yazar, bu farklılıkları okuyucuya göstermek amacıyla görsel belgeleri kullanmıştır böylece harp toplumlardaki harp geleneği farkları daha iyi şekilde anlaşılmaktadır.²⁹²

12. ve 13. Bölümler: Ağız tanburası ve ağız orkları gibi çalgı aletleri hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Ağız tanburası ilk kez Evliya Çelebi’nin borularla ilgili bölümünde görülür ve İç Asya Türklerinde bu alete demir kopuz adı verilirdi. Çalınışı çok karışık ve kompleksli bir yapıdır. Çok yaygın bir alet olmayıp genellikle saraylarda kullanılırdı. Ağız orguda Türkler arasında pek yaygın olmayan bir çalgı aletidir. Bu aletin adı da Evliya Çelebini eserinde geçmesinden dolayı yazar kaleme almış olup bu çalgılar

²⁹¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 347-372.

²⁹² Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 373-387.

Uygur şehir çevrelerinden Osmanlı devletine kadar gelebilmiştir. Bu bölümlerin sonlarında yer alan minyatür belgeler sayesinde Bu çalgı aletlerini daha iyi tanımamızda büyük rolleri vardır.²⁹³

14. Bölümde: “*Kopuzlu ve Sazlı Türk Ozanları*” başlığı altında Türk ozanları ve Türklerde ozan anlayışına yer verilmiştir. Yazar, “*kopuzsuz ozan, ozansız kopuz olmaz*” sözünden yola çıkarak bu bölümde ozan ile kopuz arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Yazar, ilk olarak Anadolu’da kopuz geleneğinin piri kabul edilen Dede Korkut hakkında bilgiler sunmakla işe başlamıştır. Eski bir Türk geleneği olan Dede Korkut’tan medet uman, yardım dileyen baksılar hakkında bilgilere de yer verilir. Baksılar, yarı Müslüman ve yarı şaman hastalıkları kopuz ile iyileştirmeye çalışan kimseler olup Türk halk musikisinde önemli yerleri vardır. Kopuzlar Dede Korkut ile ilişkilendirilerek Baksılar tarafından bu kopuzlar Dede Korkut kopuzu olarak görülüp saygı duyulurdu. Çok değer vermiş ve Yazar, kopuz-ozan ilişkilerine büyük değer verdiği için bu bölümde Türk ozanlarla ilgili bazı deyişlere ve Türk ozanlarının özelliklerine yer vermiştir. Eski Anadolu’daki ozan anlayışına da değinmiş ve bölüm sonunda bir de ozanlar sözlüğüne yer vermiştir.²⁹⁴

15. Bölümde: “*Destanlar ve Türküler*” başlığı altında eski Türk destan anlayışı hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar ilk olarak Türkmenistan Türkmenleri bizim Anadolu’muza ve Anadolu Türklüğüne, gerek akrabalık gerekse tarih bakımından en yakın olan bir Türk kültür çevresidir. Yazar, bu bölümde Türkmenistan ve Anadolu musikisi arasındaki ilişkilerin yakınlığı, benzerlikler ve ayrılıklar konusuna yer vermiştir. Ayrıca bu bölümde Türkmen halk musikisi üzerine ileri sürülen bazı görüşlere yer vermiştir. Bölüm içerisinde Türk tarihi ve Türk destanları üzerine bir bilgisi olmadığı halde siyasi, ideolojik amaçlı yapılan çelişkili yorumlara da yer vermiştir. İslamiyet’le birlikte Türk destanlarındaki değişimlere ve destanlara tesir eden İslami motiflerden de bahsedilmiştir.

Eski Türklerde “*yır veya ır*” denilen şarkı, türkü ve koşmalar “*akınlar*” ve “*yırcı veya ırcı*” adı verilen saz şairlerinden de bahsedilmektedir. Şarkılar her yörenin kendi

²⁹³ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 388-398.

²⁹⁴ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 399-419.

geleneklerine ve kültürlerine bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte Kazak Türklerinin şarkı ve destanlarına da yer verilmiştir.²⁹⁵

Kitabın sonunda “Türk Ses, Melodi ve Musiki Sözlüğü”²⁹⁶ ne yer verilmiştir.

2.1.15. Türk Mitolojisi I

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Eser iki cilt halinde yayınlanmış olup eserin birinci cildinde ilk olarak Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in hayatı ve eserleri hakkında özet bir bilgi verildikten sonra, kısaltmalar ve önsöz bölümlerine de yer verilmiştir. Eser, 745 sayfa olup 13 bölümden oluşmaktadır. Bahaeddin Ögel, iki ciltlik mitoloji eserini yazma amacını şu şekilde dile getirmektedir:

“Eserimizin I. Cildinde efsanelere ayırdık. Çünkü efsaneler (Mythes), bir milletin mitolojisinin canlı ve yaşayan varlıkları gibidirler. Türk efsaneleri için, başlıca iki türlü kaynağımız vardır.

1. Tarihlerde geçen ve özel olarak eskiden yazılmış Türk efsaneleri
2. Halk ağzından derlenmiş olan efsaneler.

Hun, Göktürk ve Uygurlarla ilgili efsaneleri toplama ve inceleme, Çin kaynaklarını yakından tanıyan biri olmamız sebebi ile zor bir mesele teşkil etmedi. Böyle bir eser, ilim adamlarımız için olduğu kadar; Türk aydınları için de faydalı olmalı idi. Ayrıca bugünkü dilimize çevrilmesi gereken metinlerin, hem Türk aydınları tarafından zevkle okunması ve hem de asıllarına uygun olması gerekiyordu. Bir yazar için d, bütün bu şartları yerine getirme maalesef kolay bir iş değildi. Kitabımızın II. Cildi bir nevi Türk düşünce tarihi olacaktır. Bu ciltte toplanan çoğu kaba şiirler halindeki metinler ise asıl manalarını II. Ciltteki açıklamalarla bulacaklardır.”²⁹⁷

“Türk mitolojisini öğrenenler için Bahaeddin Ögel’in araştırması artık özlü bir kaynak değeri kazanmıştır. Araştırma Türk halkının türeyiş (geneoljik) efsanelerinde ana kurt” un yeri, Gök Türkler ‘in kurttan doğma efsanesinin metinleri, Türk totemcilik görüşlerinde “ata kurt” ile ilgili

²⁹⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 420-444.

²⁹⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, IX, s. 445-486.

²⁹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. XVII-XVIII.

*inançlar, bu görüşlerde kurdun kozmogonik bir remze çevrilmesi ve bu gibi bütün bir sıra meseleler geniş tarihi filolojik zeminde öğretilmiştir. Dikkat çeken bir mesele de mit ve efsanelerin tarihi coğrafyasıdır.”*²⁹⁸

Bir millete ait bütün mitsel unsurları içinde toplayan, önemli bir bilim dalı olan mitolojiyi, Bahaeddin Ögel şu şekilde tanımlamaktadır: “*Bir tarih belgesi değildir, fakat milletlerin komşuları hakkında düşüncelerini aydınlatması bakımından önemlidir.*”²⁹⁹ Yazar bu eserde Türklerin devlet görüşleri, yaşam biçimleri ve inanışlarının dayandığı ilkeleri mitolojik ve efsanevi unsurları kullanmak yoluyla açıklama yolunu tercih etmiştir. Yazar böylece Türk kültüründe değerli görülen ve zamanla kendi toplum anlayışlarında bir sembol haline gelen köklü Türk kültürünün oluşumlarını ve temel prensiplerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Yazar bu eserde tüm bu Türk inanışlarının temeline dayanarak oluşan efsaneler ve destanları vermiştir. Yazar bu efsanelere etki eden dini inanışlar ve gerekse bu efsanelerin Türklerin yaşam biçimlerine etkilerine yer vermiştir. Ancak bunu yaparken eserin özünden köklerinden uzaklaşmayarak kendi orijinaline sadık kalmıştır. Yazarın burada yapmak istediği de budur. Yazarın amacı bu destanlara tesir eden etkileri vermenin yanı sıra esas gayeden uzaklaşılmarak dış tesirlerden arındırılarak temele ulaşmaktır.

Eserin 1. Bölümünde: “*Büyük Hun Devleti ve Türk Mitolojisi*” adlı eserinde, Büyük Hun İmparatoru Mete’nin gençlik dönemi ve Oğuz Kağan destanı hakkında bazı düşüncelere yer vermiştir. Bildiğimiz gibi Büyük Hun Devleti hakkındaki başlıca kaynakları Çin kaynakları oluşturmaktadır. Çinliler, kendileri için büyük bir tehlike arz etmeyen devletlere önem vermedikleri için Hunların ilk dönemleri hakkındaki bilgilere Çin kaynaklarında yer verilmemiş olup, Mete’nin Çin’e savaşları sonucu Hunlar dikkatlerini çekmeye başlamış, Çin tarih yazıcılığı bu safhada kendini göstermeye başlamıştır. Mete’nin biyografisini tamamlamak için gerekli olan gençlik dönemi bilgileri ise duyduklarına dayalı olarak oluşturmuşlardır. Yani Mete’nin gençliğini anlatan Çin kaynakları daha çok bir efsanevi özellik göstermekteydi. İşte tam da bu noktada yazar Mete’nin gençlik dönemi bilinmezleri hakkında araştırmaları ve kaynakları tahlil edip bize sunmayı amaçlamıştır. Yazarın yer verdiği bir diğer konu olan Oğuz destanını ise

²⁹⁸ Süleyman Eliyarov, “Kurttan Türeyiş Efsanesinin Tarihi Coğrafyasına Dair”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 65, İstanbul 1990, s. 83.

²⁹⁹ Sema Yozgat, “Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ordu 2019, s. 6.

bize karşılaştırmalı olarak sunmuş ve en doğru ve akla yatkın sonuca ulaşmaya çalışmıştır.³⁰⁰

2. Bölümde: “*Türklerin Kurttan Türeyişi İle İlgili Efsaneler*” başlığı altında, Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerinin menşei ve kurt figürünün eski toplumlardaki yeri ve önemi hakkında bilgiler içerir. Yazar ilk olarak Çin’in batısındaki Kansu eyaletinde bulunan Wusunlar ve Çinlilere göre Kao-çı adıyla adlandırılan toplumlarında kurttan türeyiş efsanelerine yer verilmiştir. Daha sonra Göktürklerin “*kurttan türeyiş efsanelerinin*” aşamalı olarak gelişimleri hakkında bilgi verip Türklerin kutlu ata mağaraları hakkında bilgi verilmiştir. Bölüm içerisinde yazar, Türk mitolojisinde Totemizm etkilerine de dikkat çekmiştir. Bu inanca göre şamanlar kendi atası olarak gördüğü herhangi bir hayvanın kılığına girebilirlerdi. İslamiyet’i kabul eden Türklerde ise Şamanizm’in etkileri dervişlerde göze çarpmaktadır. Bu “*dervişler, istedikleri zaman bir hayvan veya kuşun şekline girebilirlerdi.*” Totemizme göre Türk toplumlarında her kabile kendi kutsal hayvanını benimser ve ona saygı duyardı. Şamanlar ise bu kuş ve hayvanları taklit etme yoluyla bu hayvan-atayı sembolleştirildi. Türklerde totemizmin en gerçek izlerini şaman elbiselerinde görülmektedir.³⁰¹

3. Bölümde: “*Ergenekon Efsanesi*” başlığı altında, Türk mitolojisinde demir dağ motifi ve bu motifin farklı toplumlarda kendilerine özgü işleniş biçimlerine yer verilmiştir. Ergenekon Destanı, Türklerin en tanınmış, en yaygın destanlarından biridir. İslamiyet öncesi Türk edebiyatı sözlü bir edebiyat olup Ergenekon Destanı o dönemlerin en önemli örneklerinden biridir.³⁰² Yazar bu bölümde ilk olarak Orta Asya kavimleri arasında yüksek ve sarp dağlar ve kayalar arasında kalarak yaşamak zorunda olan ve nesli çoğaldıkça yaşam zorluğu sebebiyle dağları eriterek dışarı çıkmalarını anlatan efsanelere yer vermiştir. Türklerde dağ motifinin ifade ettiği anlamlar ve eski Türk kültüründe dağ motifinin kökeni hakkında bilgilere yer vermiştir. Daha sonra yazar, bu bölümde Ergenekon Destanının en önemli kaynağı sayılan “*Reşideddin’in bu efsaneyi tamamen*

---

³⁰⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, TTK, Ankara 2014, s. 3-13; “*Oğuz Kağan Destanı, gerek Oğuz Kağan’ın şahsiyeti gerekse bu destan hakkında değişik görüş ve yorumlar bulunmaktadır. Bahaeddin Ögel destanın aslını teşkil eden efsanenin, Oğuz Kağan olduğu sanılan Hun Hükümdarı Mete’den önce Orta Asya’da yaşadığını belirtirken, Mehmet Fuat Köprülü destanın Alp Er Tunga’ninkinden sonra en eski Türk destanı olduğu görüşündedir. Bugün bilinen, aslında Oğuz Name’de denilen çok geniş bir destanın veya destan dairesinin parçalarıdır.*” BKZ. Kazım Yetiş, “Destan”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. IX, İstanbul 1994, s. 203.

³⁰¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 17-61.

³⁰² Timur Bilgiç, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2012, s. 142.

Moğollaştırmasından” yakınmıştır. Bu nedenle yazar ilk olarak efsanenin tercümesini vererek daha sonra bu metnin tenkidini yapıp okuyucuya en objektif ve en orijinal şekilde sunmaya çalışmıştır. Son olarak Türklerde demircilik mesleğinin kökeninin ne kadar eskilere dayandığı ile ilgili bilgiler sunup ve Moğollarda demirciliğin sonradan bir kavimden etkilenme yoluyla geçtiğini vesikalar yoluyla kanıtlayarak yanlış düşüncelerin önüne geçmeye çalışmıştır. Yazar Orta Doğu kavimlerinde de Ergenekon Efsanesinin Türk toplumlarına ait olduğu kanısını, vesikalar yoluyla ispatlama yoluna giderek en objektif şekilde vermeye çalışmıştır.³⁰³

4. Bölümde: “*Uygurların Türeyiş Efsanesi*” başlığı altında, Türeyiş efsanesinin kökeni, Çin ve İran kaynaklarında geçen kısımlarını, okuyucuya en orijinal ve tarafsız bir gözle değerlendirerek yaptığı tercümeleri ve bu tercümelerin açıklamalarını sunmuştur. Yazar bu bölümde Uygur Türeyiş efsaneleri ile ilgili iki önemli kaynaktan bahsetmektedir. Bu kaynaklardan ilki “*İran tarihçisi Cüveyni tarafından yazılmış olan eserdir. İkinci önemli kaynaktan son Uygur hükümdarlarından Temür-Buka adına dikilmiş olan mezar taşı yazıtıdır.*” Yazar, ilk olarak Cüveyni’nin kaleminden Uygur Türeyiş efsanesinin bazı kısımlarının tercümesine yer vermiştir. Bu tercüme içerisinde Uygurların yurtları, türeyişi, Böğü Han’ın akınları ve Uygurların benimsediği dinler hakkında bilgiler sunmuştur. Efsanede ağaçtan doğan beş çocuğun en küçüğü olan Böğü Han’ın Uygur Hakanı olması ve Uygurların onun neslinden türemeleri hakkında bilgiler içerir.

Bir diğer önemli kaynak olan Temür-Buka yazıtı “*metni sonradan özet olarak Çin tarihlerine geçmiş ve Avrupalı yazarlarda ikinci elden kaynaklardan bu bilgileri özet olarak almışlardı. Çince orijinal mezar taşı yazıtının ilk tercümesi ise tarafımızdan yapılmıştır. Böylece yazar, Uygurların türeyişleri ile ilgili kaynaklara burada üçüncü bir Çince kaynaktan yeniden eklemiştir bulunuyoruz. Batı ilim âleminin habersiz olduğu bu kaynaktan bir mezar yazıtıdır ve tam tercümesi tarafımızdan yapılmıştır.*”

Bu efsanede Uygurların mani dinini benimseyip kabul eden Böğü Kağan’ın doğumuyla ilgili bir efsanenin temeline dayanır. Bu bölümde Uygurların Türeyiş efsanesinden bahseden kaynaklar, kökleri ve efsanede yer alan kutsal motiflerden

³⁰³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 67-79. Şecere-i Türkiyye’ye göre Oğuzlar ve Moğollar, Ergenekon’dan çıkılan günü ve onun saatini bellediler. Her sene o günde ve o saatte bayram yaparlar. Bir parça demiri ateşe sokup kızdırdılar. İptida Han, bir aletle demiri tutup örse koyup çekiçle vuru. Ol günü gayet aziz tutarlar. Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 104-105.

bahseder. Ayrıca Mani dini ile Türk Şamanizm'inin ne derece anlaşmış ve bağdaşmış olduğunu da açık olarak görüyoruz. Yazar, Uygur Türeyiş efsanesinin “*Oğuz Destanı*” ile benzer olan taraflarına değinmiş ve Uygurların elinde Oğuz destanına benzer bir destanın olduğu ve Böğü Han'ın bu destanın üzerine oturtulduğu görüşüne varmıştır. Yazar, bu bölümde Türk destanlarında sıkça kullanılan ağaç motifinin Türklerdeki önemi Manihaizm ve Şamanizm dinlerinde ağaç motifi ve hayat ağacı gibi konulara da yer verilmiştir.³⁰⁴

5. Bölümde: “*Oğuz Destanı*” başlığı altında, Oğuz destanının Uygurca ve Farsça tercümelerine yer vermiş ve bu tercümelerin açıklamalarını yapmıştır. Yazar, ilk olarak Uygurca bu metnin Türkçemize tercümesini bize sunmuş ve tercümesini yaptığı metnin açıklamalarına da yer vermiştir. Ancak yazar, bunu yaparken kendisinin de belirttiği gibi destanın açıklamalarını yaparken destanın ruhuna girmeyi başarmış ve metni yaşamayı başarmıştır. Metni anlamadan okuyup teoriler üreten kişileri de eleştirmiştir. Uygurca yazılmış olan bu efsanede İslam dinini etkisine pek rastlanılmamakla beraber mani dinini etkileri ve İran kültürünün etkileri göze çarpmaktadır. Uygurca yazılmış olan bu Oğuz efsanelerinde farklı din ve inanışların etkilerinin görülmesine rağmen Türkler kendi kültür ve geleneklerinden ödün vermemiş, bu etkilenme sadece yabancı birkaç sözün efsanede yer almasıyla sınırlı kalmıştır. Yazarın da bu konuyu işlerken yapmak istediği Türk mitolojisi ve Türk tarihinin önemli kaynaklarını oluşturan bu efsanelerin en öz haliyle tercüme edilip en doğru şekilde o dönemin şartlarına göre değerlendirilmesidir. Bu bölümde Türk efsanelerinde sık sık rastlanılan Türk motiflerine de yer verilmiştir.³⁰⁵

6. Bölümde: “*Türkmenlerin Şeceresi (Şecere-i Terakkime)*” başlığı altında Ebulgazi Bahadır Han'ın eseri olan Şecere-i Terakkime adlı eserine göre Oğuz Han'ın soyundan gelen Türkmenlerin nesilleri ve Türk damgaları, sembolik kuşları (ongun) hakkında bilgi vermektedir. Yazar bu eserin gözüyle Oğuz Han'ın soyu ve kendisinden sonra gelen hükümdarların yönetimleri devlet düzenleri hakkında bilgi verir. Bu bölümde Oğuz Han'ın oğulları ve torunları isimlerine ayrı ayrı yer vermiş ve oğuz boylarını gösteren küçük bir şemaya da yer vermiştir.³⁰⁶

³⁰⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 89-121.

³⁰⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 131-227.

³⁰⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 231.

7. Bölümde: “*Oğuz Destanları Hakkında Bazı Notlar*” başlığı altında Türk içtimai düzeninde mitolojinin izleri hakkında bilgi vermektedir. Bazı devletler kendi sınırları içerisinde kendi kalıplarında küçük bir devlet olarak yaşayıp yıkılır. Ancak Orta Asya, Çin ve Roma gibi devletler “*ilk oluşumu ve şeklini aile, inanış ve kuruluşlarından*” aldıklarında dolayı sağlam temeller üzerine oturtularak zamanla büyük bir imparatorluk şeklini almış ve her yıkılan devletin yerine daha deneyimli devletler kurularak böylece küllerinden yeniden doğmuştur. Köklü devletlerin böyle sağlam temeller üzerine oturtulmasında gerek devlet fikri gerek örf, adet, gelenekler ve dini inanışların etkisi büyük ölçüde etkili olmuştur. Mitoloji de bu noktada böyle geçmişi görkemli ve eski olan devletlerin fikri anlayışlarının anlatılmasında ve devlete ait unsurların kültürlerin sembolleştirilmesinde büyük bir rol edinmiştir. Yazar, bu bölümde Türk içtimai ve devlet teşkilatından ziyade Türk devlet fikri ve içtimai düzeninde Türk mitolojisindeki yeri ve önemi üzerinde durmuştur. Bu konu içerisinde Dünya devleti düşüncesi ve Türklerde zaman ve mekân kavramları üzerinde de durmuştur. Bu bölümde ayrıca Oğuz Destanlarına benzer bir Kırgız destanına, Oğuz boylarının boy adları açıklamalarıyla birlikte sunulmuş etimolojik bir denemeye ve oğuz ongunları ile İslamiyet’i kabul eden Türklerin yeni dinin etkisiyle oluşturmuş oldukları Türk şeceresinden örnekler de sunulmuştur. Bunu yaparken yazar, Oğuz-name ve Han-Name’nin etkileri temel almıştır.³⁰⁷

8. Bölümde: “*Han-Name*” başlığı altında yazar, “*İmami’nin Han-Name*” adlı eserinin Türk mitolojisindeki yeri ve önemi hakkında bilgi vererek bu eserden bazı bölümleri alıp açıklamalarda bulunarak bir özet şeklinde vermektedir. Yazar bunu yaparken kitabın ana hatlarının ve özünün bozulmamasına da dikkat etmiştir. Ögel, bu eseri ele alırken yer ve kişi adlarına da yer dikkat çekerek metinde yer alan konuları en iyi şekilde açıklama yolunu seçmiştir. Yazar bu eseri değerlendirirken Ebulgazi Bahadır Han’ın “*Şecere-i Terakkime*” eseriyle karşılaştırma yoluna giderek iki eser arasındaki farklılıklar ve konuyu ele alış tarzları hakkında bilgiler sunmuştur. İmami Han-Name adlı eserinde “*Özbek ve Türkmen kabilelerini efsaneye konu etmiştir.*” Ayrıca bu eserde Tacik etkisi büyük tesir etmiştir. Ayrıca yazar bu bölümde Han-Name’ye göre efsanevi Özbek ve Hazar Hanlarının İran mitolojisi ile karışmış soy kütüklerine yer vermiştir.³⁰⁸

³⁰⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 293-409.

³⁰⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 423-441.

9. Bölümde: “*Yaratılış Destanı*” başlığı altında yazar, Türk Yaratılış efsanelerinde ikili düşünce sistemi hakkında bize açıklamalarda bulunmuştur. Bu ikili sistem, yaratılıştan beri hep var olan iyi ve kötü kavramı üzerine kurulmuş ve tam bir denge içerisinde devam etmiştir. Yazar, bu bölümde bu ikili düşünce sisteminin Altay yaratılış efsanesinde ne şekilde algılandığı ve işlendiği konusuna yer vermiştir.

Yazar, bu bölümde Altay Türklerine ait olan Yaratılış efsanesi üzerinde durmuştur. Yazar bu efsaneyi ele almasındaki Orta Asya ve Avrupa’da söylenen “*Yaratılış efsaneleri içerisinde en büyük ve en doğru olanı*” olarak belirtmiş ve böylece ele almasındaki amacını dile getirmiştir. W. Radlof tarafından derlenmiş olan Altay efsanesini ele alırken İran tesirleri ile Budizm ve Maniheizmin etkileri olmak üzere iki temel prensibi dikkate alarak eseri değerlendirmiştir. Ayrıca bu eserde Türk ve Sibirya mitolojisinin etkileri destanın temeli ve kökenine dayanması bakımından da önemlidir.

Bu eserde yer alan bir diğer yaratılış efsanesi de Yakut Türklerine ait olan yaratılış efsanesidir. Bu efsanede de yine “*ikili düşünce sistemi (düalizm)*” farklı şekillerde aynı düşünce ile yine kendini göstermektedir. Yazar, bu bölümde yaratılış konusunda yer vererek Türk toplumlarının gözünde “*yaratılış (kozmogoni)*” meselesini algılayış biçimleri ve inanışları hakkında fikirler sunmuştur. Bu nedenle yazar, yaratılış destanlarını işlerken “*dünyanın yaratılışı ve insanının yaratılışı*” olarak iki kısma ayırarak işlemiştir. Yazar, bu bölümde yer yer Altay Yaratılış destanı ve Yakut Türklerinin destanı gibi destanları karşılaştırma yoluyla bilgi vermeyi tercih etmiştir.³⁰⁹

10. Bölümde: “*Manas Destanı*” başlığı altında yazar, Orta Asya’da yaşayan ve geniş topraklara sahip Türk boylarından biri olan “*Kırgızların Manas Destanı*” hakkında bilgiler verilmektedir. Kırgızların milli destanı olan Manas Destanı oldukça hacimli bir yapıya sahip olup dünyanın en uzun destanı özelliği gösterir. Yazar bu bölümde Manas Destanının bazı bölümlerinden alıntılar yapmış ve açıklamalara yer vermiştir. Yazar, bu değerlendirmeyi yaparken destanın dış yapısıyla değil içeriğiyle ilgilenmiş olup yani destanın içeriğine girerek bu destana etki eden unsurlar üzerinde durmuştur. Yazarın esas yapmak istediği destan üzerinde etkili olan Türk devletlerinin tesirleri ve Manas destanında Türk mitolojisinin izleri hakkında bir incelemede bulunmaktadır. Bu destanda dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de Oğuz Destanı ile olan benzerlikleridir.

---

³⁰⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 451-531.

Yazar bu konuya da bir açıklık getirmeye çalışmıştır. Her ne kadar bir dünya devleti kurma gibi büyük bir ideali olan ve bu yolda bütün Orta Asya topluluklarını bir bayrak altında toparlamayı başarmış olan Oğuz Han gibi bir kişilik ile kendi dar dünyasında kendi sınırlarının dışına çıkmadan yaşayan ve dünya devleti kurma gibi bir ideali olmayan Manas gibi bir kişilikle karşılaştırmanın yanlış olacağından bahsetse de yine de Manas destanının, Oğuz Han Destanının bir devamı niteliğinde gösterilmesi konusuna da değinmiştir. Yazar, Türk mitoloji içerisinde yer alan sembollerin Manas Destanında kullanılan motiflerle karşılaştırmasını yaparak aradaki benzerlik ve farklılıklara yer vermiştir. Bölüm içerisinde Manas destanlarında çok geçen önemli bölgelerin yer aldığı haritalara verilmiştir.³¹⁰

11. Bölümde: “*Türkler ve Moğol Mitolojisi (Benzer ve Ayrı Tarafları)*” başlığı altında yazar, Moğol efsanelerine yer vererek bu efsanelerdeki Türk gelenekleri ve Türk mitolojisinin izleri hakkında bilgi verilmektedir. “*Moğolların esas kısmı Kadırgan Dağlarının kuzey bölgelerinde, batıya ve doğuya doğru yayılmışlardır. Moğolların güney bölgeleri ise aynı dağların güney uçlarından yayılarak Çin’in kuzey sınırlarına kadar da sokulmuşlardı. Zamanla aralarında farklar meydana gelmişse de, çok eski müşterek ve dil bağlarının kaybetmedikleri için bu kavimlerin kültürüne toptan Proto-Moğol kültürü diyoruz.*” Yazar, bu bölümde Proto-Moğol kabul edilen Moğolların güney kısmını oluşturan güçlü bir devlet olan Hitay Devleti efsanelerine yer verilmiştir. Kitan kabileleri gerek Uygur döneminde Uygurların çobanları olarak çalışmaları ve gerekse Kitan devletinin kurucusu olan kişinin eşinin de bir Uygur prensi olması dolayısıyla Kitanların efsanelerinde Uygur tesirleri bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Uygur tesirlerinin etkisi bu efsanelerde Mani dininin motiflerinin de tesir etmesinde kendisini göstermektedir. Ayrıca bu efsanelerde Orta Asya Şamanizm’inin yanı sıra Budist etkileri de görülmektedir. Hitay devletinin güçlü bir devlet kökleri oluşturmasında etkili olan en önemli unsur Göktürkler olup Uygurlar döneminde de adeta yükselişleri dönemini görmekteyiz. Bu devlet zamanla Çin’in kuzeyini ele geçirmenin etkisiyle kendilerinin Çin sülalesine bağlamak isteklerinden ötürü Çin’de o dönem etkili olan Budist dinini benimseme yolunu tercih ettikleri için Hitay efsanelerinin sonuna Budist hikâyeleri de eklemişlerdir.³¹¹

³¹⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 535-583.

³¹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s.595-613.

12. Bölümde: “*Türk Mitolojisinde Geyik*” başlığı altında yazar, “*geyik*” motifinin Türk efsaneleri ve mitolojisindeki yeri, geyiğin Türklerce önemi hakkında bilgi verilmektedir. Geyik, Türkler tarafından kutsal olarak görülen hayvanlardan biri olup geyiğin geçtiği birçok efsaneye yer verilmektedir. Türkler geyiği bir ilahi güç olarak kabul edip daha çok dişi geyik, Türklerce kutsal olarak addedilmiştir. Yine Moğolların gizli tarihinde de Moğollar menşeleri “gök-kurt” ve “ak-geyiğe” dayandırılmıştır. Türk efsanelerinde geyik genellikle avcılarını peşinden getirerek yeni bir yurt elde etmeleri konusunu içermektedir. Ayrıca Türk devletlerinde genel olarak beyaz geyiği kutsallığına inanmışlardır.³¹²

13. Bölümde: “*Türk Mitolojisinde Kartal*” başlığı altında yazar, Türk mitolojisinde kuş motifi ve kartalın önemi üzerinde durmuştur. Kuştan türeme eski Türk kavimlerinde kutsal olarak görülür ve genellikle rüya âlemi ile ilişkilendirilip anlatımlarına rastlanır. Türk toplumlarının kuş ongunlarından daha öncede bahsetmiştik. Bu bölümde de ayrıca yer verilmiştir. Bu bölümde Türk topluluklarının kendi kutsal kuş sembolü ile türeyiş efsanelerine de yer verilmektedir. “*Oğuz boylarının ongunları, kutsal sembolleri de doğan türlerinden meydana geliyordu.*” Eski Türlerde kutsal sembollerini genellikle kartallar ve doğan motifleri oluşturur. Yazar bu bölüm içerisinde Türk toplumlarında kullanılan kutsal olarak kabul gören kuş figürlerinin yer aldığı görsellere de yer vermiştir.³¹³

2.1.16. Türk Mitolojisi II

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Eser, içindekiler bölümü, kısaltmalar ve önsöz bölümü dâhil olmak üzere 41 bölümden ve 778 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserde yazar, birinci ciltte yer verilen Türk mitolojisinde yer alan ve Türklerde kutsal olarak görülüp saygı duyulan hatta Türklerin birer simgesi haline gelen mitolojik efsanelere ve bu efsanelerdeki önemli motiflere yer vermişlerdir.

Yazar, en eski Türk tarihi ve geleneklerinden yola çıkarak mitolojik bu motiflerin Türklerin hayatına ne kadar yansıdığı, günümüze kadar geçen süre içerisinde Türk

³¹² Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 620-632.

³¹³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, s. 637-667.

gelenekleri, devlet hayatı ve Türk inanışları hakkında bilgi verir. İslamiyet'in bu mitolojik efsaneler üzerindeki etkileri, İslami motiflerle oluşturulan destanlar ve efsanelere de yer verilmiştir. Yazarın bu eserde yapmak istediği mitolojik unsurların, en eski Türk kökenlerinden başlamak üzere nasıl ortaya çıktığı ve günümüze ne şekilde geldiği konusuna açıklık getirmiştir.

Yazar, eserin bu cildini yama amacını şu şekilde ifade etmektedir:

“Türk Mitolojisi adlı eserimizin birinci cildi 1971’de yayınlanmıştı. Türk mitolojisinin motiflerini içinde toplayacak olan ikinci cildi için ise, geniş bir metin taraması yapmak gerekiyordu. Bunun için ikinci cildin hazırlanması gecikmiştir.

1- Kitabımızın birinci cildinde daha çok eski Türk efsaneleri ile destanlarının, metin halinde tercümesi ile değerlendirme ve karşılaştırılmalarına ağırlık verilmişti. Bütün vesikalar, bir araya getirilmek istenmişti. İkinci cildimizde de bu metinlere, yeni katkılar yapılmıştır.

2- Birinci cildimizde sunulan metinler, daha çok “devlet destanları”dır. Bu destanlar, “Büyük Türk devletlerinin, hiç olmazsa koruculuğu altında yazılmış veya anlatılma yolu ile günümüze kadar gelmişlerdir.

İkinci cildimizde ise, bu devlet destanlarının, halk arasındaki kalıntıları ile izleri ve kökleri üzerinde durulmuştur. Halktan gelmeyen veya halka dayanmayan devlet destanlarının değerleri, daha azalmış olur. Eğer devlet mitolojisinin motifleri, halk destanlar ile masalları içinde yaşamış ise, konunun boyutları, çok daha büyük ve görkemli olacaktır. Milli destanlarımızı, birkaç metin içinde sıkışıp kalmaktan kurtarıp, halka indirmeye çalıştık. Bunun için de, çok geniş bir metin taraması gerekti.

3- Dünya mitolojileri üzerinde yazılmış klasik kitaplarda “kozmogoni”, yani Gök ile Yeryüzü varlıkları üzerindeki inanış ve ve düşünceler de, söz konusu edilmiştir. Geniş ve derin bir tarih temeline dayanan Türk düşüncesinde, bu konuda da bol bol bilgi vardır. Türk tarihinin içinden, halka inilerek, bu konular üzerinde de durulmuştur.

4- Büyük devlet hayatı yaşamış Türkler ile dağlar, vadiler, hatta tundralar arasında sıkışıp kalmış Türkler arasında, bazı gelişme ve değişmeler olmuştur. Bunları, önemle göz önünde tutmak gerekmiştir.

Ancak her konuda Anadolu, başlıca çıkış ve dönüş noktamız olmuştur. Proto-Türk düşüncesinin derinliklerine inip en eski izlerini arama, başlıca amacımız haline gelmiştir. Bunun için de, dış kültür tesirlerini ayıklamak gerekmiştir. Bunun yanında, Altaylar gibi soyutlanmış Türk bölgelerinde, sonradan girmiş hurafeler de ayıklanmıştır. Çünkü Türk düşüncesi, gerçekçi çizgiden, pek ayrılmamıştır. ³¹⁴

Yazar, “*Türk Gelenekleri ile Destanlarında Oğuz Destanı*” başlığı altında Oğuz destanı ile ilgili olarak kısa bir değerlendirme yaparak, Oğuz Destanının Türk töresinin kuruluşunu ana konu olarak içermesi ve Türk devlet düzeninin ve disiplininin anlatması bakımından Oğuz destanının önemi üzerinde durulmuştur. “Doğum” motifi ile Türk hakanlarına gelen Tanrı vergisi hükümdarlık yetkisinin verilmesi ile ilgili mitolojik efsaneler üzerinde durulmuştur. Bu çok eski dönemlerden beri Türklerde hükümdarlığın Tanrı tarafından verildiği inancı mitolojik efsanelerde de yer alır ve bu özellik hakanın karizmatik bir kişilik ve karakter kazanmasında etkili olurdu. Bu nedenle tarih boyunca Türk devlet hükümdarları kendi soylarını ilahi unsurlarla açıklama yoluna gitmiştir.

Türk destanlarında doğumu esas alan hikâyelerin yer aldığı mitolojik efsanelere ait belgelerden bilgiler sunulmuştur. Yazar, bu motiflerden bahsederken Türklerin en önemli destanlarından biri olan Oğuz Han Destanını temel alarak yola çıkmıştır. Bu bölümde Türk destanlarında sürekli olarak kullanılarak bir gelenek halini almış olan bazı mitolojik motiflerden bahsedilir.

Yazar, eserde Oğuz Destanının bir sentezini yapmış bu nedenle Topkapı Sarayındaki “*Oğuz Destanı*” parçası ile Dede Korkut’ta ele alınan Oğuz Destanının bölümlerini karşılaştırma yoluyla bir incelemede bulunarak Oğuz Destanı hakkında eksik bilgileri tamamlama yolunu seçmiştir.

“*Alp Er Tonga Efsanesi*” başlığı altında yazar, Türklerin Batı Türkistan ile temasları ve İran kültürünün Türklerin hayatına girişi ve Türk mitolojisi içerisine tesir eden İran mitoloji unsurları ve Alp Er Tunga Destanı ile İran Mitolojisindeki “*Efrasiyab*”ın karakterlerinin birbirine olan benzerlikleri hakkında bilgi verir. Türklerin destanı ile İranlıların Efrasiyab destanının birbirine olan benzerliği konusuna yer vermiştir.

---

³¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. XXI-XXII.

Yazar, eser içerisinde eski Türk devletlerinden gelen ve Türk mitolojisinin ana motiflerini oluşturan ve günümüzde Türk masal ve hikâyelerinin başkahramanlarını da oluşturan önemli motiflerin kısa açıklamalarının yer aldığı kısa bölümlere yer verilmiştir. Bu bölümlerde Türk mitolojisinde “*Tepegöz, Deli Dumrul, Keloğlan, Türklerde Hızır anlayışı*” gibi sembolik ve olağanüstü kişilikler üzerinde durmuştur. Anadolu’da Orta Asya’da “*Tepegöz*” motifinin kullanıldığı efsanevi hikâyelerden bahsetmektedir. Tepegöz motifi, Anadolu ve Orta Asya destanlarında farklı adlandırmalarla yer aldığını bize göstermiştir. “*Deli Dumrul Hakkında*” başlığı altında yazar, bu konuyu açıklarken daha öncede bahsettiğimiz gibi Topkapı Sarayında yer alan “Oğuz destanı parçası” ile Dede Korkut’ta yer alan Oğuz Destanının karşılaştırma yoluyla yazar, destan hakkında bilgi vermiştir. Dede Korkut’ta yer alan Deli Dumrul karakterinin Topkapı Sarayındaki “*Oğuz destanından bir parça*” ‘da yer alan Tuğrul Sultan ile karşılaştırılmasına yer vermiştir. Türk masallarının sevilen karakterlerinden biri olan Türklerde keloğlan motifinin kökeni mitolojideki yeri ve önemi üzerinde durmuştur. Anadolu’da en uzak bölgelere kadar uzanan en çok kullanılan Hızır motifi Türklerin hayatında geçmişten günümüze kadar ayrı bir öneme sahiptir. Eski Türk devletlerinde “gök sakallı, aksakallı, kocalar” diye adlandırılan ve İslamiyet’teki Hızır anlayışı ile devam eden bazı özelliklere sahip saygın kişilerin Türk mitolojisindeki kökeni ve yeri üzerinde durmuştur. “*Türk Hızır motifinin en orijinal proto-tipini kayın ağacından çıkan ilahi kocalar*” oluşturur.

Türklerin birer değerli simgesi haline gelen ve öyle ki kendi yaratılış ve türeyiş efsanelerinde yer alan Türklerin kutsal ve ilahi bir sembolü haline gelen bazı hayvan motiflerinin üzerinde durmuştur. Bu eserde “*geyik, kurt, doğan ve kartal*” gibi Türklerde birer sembol haline gelen unsurlar ve Türk ongunları hakkında bilgi verir. Eserin birinci cildinde de bu konulara genişçe yer vermiş olup burada bu Türk sembollerinin “*dış kültür tesirlerinin girmediği ve Proto-Türk mitolojisinin izlerini taşıyan, Kuzey- Türk halk edebiyatından örnekler*” sunmuştur.

Yazar, eserde yer verdiği konulardan biride daha önceki eserlerinde de bahsettiği “*gök, yer ve insan*” üçlüsüne bu eserinde de yer vermiştir. Göktürk yazıtlarında da yer verilen bu anlayışa göre gök ve yer insanoğlunu korumak için yaratılmış olup insanoğlu bu ikisinin arasında yaratılmıştır. Yazar, eserde ilk olarak sonsuzluğu yani uçsuz bucaksızlığı ile bilinen özelliği nedeniyle Tanrı ile bağdaştırılan gök ve gökyüzünde bulunan gezegenler ve gökle ilgili inanışlara yer vermiş ve Türk kültüründe gök anlayışı

üzerinde durmuştur. Gök ile ilgili olarak, “*göğün direği, kutup yıldızı, güneş, ay, yıldızlar, samanyolu serap, ebekuşağı ve dünya*” gibi gökle ilgili evrensel konuların eski Türklerden günümüze kadar süregelen inanışlar ve Türk geleneklerine de yer verilmiştir. Eski Türklerde gök için kullanılan en eski söz “*üze*” olarak geçer ve Türkler gök ile kullanılan her sözü kutlu olarak görürlerdi Türklerde gök ve yer ayrılmaz bir bütün olarak görülür ve gök “*yıldız ile arşı, ay ile güneşi*” içine alan kapsamlı bir kavramı içine alırdı. İslamiyet ile birlikte gökler deyimi için kullanılan “*semavat*” anlayışı da Türklerin hayatına girmiştir. Bu konu dâhilinde yazar, Türklerde şamanların ve Türk hakanlarının göğe çıkma törenleri şeklinde gerçekleşen seremonilere yer vermiştir. Türk yaratılış efsaneleri ve mitolojik destanlarında da il olarak göğün yaratıldığı daha sonra ise yerin yaratıldığı anlayışına yer verilerek gök ile yeri birbirine bağlayan göğün direği ile ilgili inanışlara da yer verilmiş olup eski ve temel Türk düşüncesine göre göğün direği olarak bilinen “*kutup yıldızı*” inanışından da bahsedilmektedir. Kutup yıldızı için “*demir kazık, altın kazık*” deyimleri de kullanılmıştır. Türk inanışlarında madde ile manevi alan bir diğer ifadeyle yer ile göğü ayıran ve göğe açılan kutlu bir kapı olarak görülen bu kutup yıldızı ile gelen bazı sembolik inanışlara da yer verilmiştir. Gökle ilgili olarak değerli, görülen güneş, ay ve yıldızlarda gökyüzünün birer parçasını oluşturuyorlardı. Türk düşüncesinde güneş her zaman ilk sırayı almakla birlikte güneş Türklerde dişi olarak tabir edilirken ay ise erkek olduğu inanışı görülürdü. Güneş ve ay konusyla ilgili olarak yazar, bu sembollere eski Türk inanışları ve deyimlerinde de yer vermiştir. Türkler ay, güneş ve yıldızların sembolik anlayışlarına değer vermişler ve çeşitli inanışlarında yer almalarına rağmen onları birer yaratıcı olarak düşünmemişlerdi çünkü Türklerde ay ve güneş, yıldızlarda dâhil olmak üzere her şeyin tek bir yaratıcısı vardı. Dünya ise Türklerde “*acun*” sözü ile ifade edilmekle birlikte Türklerin yaşadığı dünya ile ilgili olarak da birçok farklı inanışları ve dünya görüşleri yer almaktadır. Yazar, bu bölümde Türklerin “*cihan imparatorluğu*” anlayışını da bu konu dâhilinde ele alınmış olup “*dünyanın şekli*” ve “*dünyanın göbeği*” ile ilgili Türk düşüncesinde yer alan konuları mitolojik açıdan da bir yaklaşımda bulunmuştur.

Kitapta yer verilen bir diğer konu ise tabiat olayları içerisine giren “*bulutlar, yağmur, kar, yıldırım ve şimşek ile rüzgârlar*” gibi doğal unsurların Türk mitoloji hayatındaki ve Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi olmuştur. Bu semboller başta insan hayal gücünden yola çıkarak çeşitli anlamlar yüklenilmiştir. Yazar, bu gibi inanışların

Türk mitolojisinde yer almasının özlerini, Türklerin dinine dayanan mistik inançlara dayalı olduğunu belirtmiştir. Ancak Türklerin büyük devletler kurarak teşkilatlarını ve düşünce hayatlarının gelişmesi sonucu daha gerçekçi görüşler üzerine oluşturulmuşlardır. Gök gürültüsü ve yıldırımlar eski Türklerde devletle ilgili deyimlerde kullanımı yaygın olup yazar, bunu bu tabiat olaylarının güçlülüğüne ve göz alıcılığına bağlamıştır. Türkler bu tabiat olaylarını tanrının bir vergisi olarak görmüş ve bu olayların korkutucu yanlarının yanı sıra bu olayların ululuğuna da inanmışlardır. Yazar, tabiat olaylarıyla ilgili çeşitli deyimlere de yer vermişlerdir.

Daha öncede Türklerde susuz toprak önemli olmayıp yer ve su birbirinden ayrılmayan bir bütün olarak kabul görmüş olup yazar, eserin bir kısmını da yeryüzü suları konusuna ayırmış ve *“Türklerin kutlu ve mukaddes pınarlar ve kaynakları, Türklerin ve dünyanın ulu ırmakları, deniz ve okyanuslar ile göller ve sazlıklar”* konusuna da ayırmıştır. Su tarihin her döneminde oldukça değerli ve insanlığın olmazsa olmazları arasında yerini almıştır. Gerek içme suyu olarak gere tarımda sulama ve gerekse temizlik için olsun su Türklerin hayatlarının her alanlarında gerekli bir ihtiyaçtır. *“Su, Türk geleneklerinin köklerini tutan, en büyük temeldir.”* Su, Türklerin gerek devlet anlayışları ve gerek se inanışlarında da önemli bir yere sahip olmasına rağmen yazar, bu eserde mitolojik açıdan önemi üzerinde durduğunu özellikle belirtmektedir. Yazar, burada yer verdiği konuları başta Dede Korkut olmak üzere birçok kaynaktan yaralanma yoluna giderek Türklerde su kültürü ve Türk mitolojik efsanelerine yer vermiştir. Yazar, konuyu eski Türklerdeki en eski manasından başlamak üzere suyun etimolojik özellikleri başta olmak üzere Türklerde suyun kullanım alanları Türklerin *“mukaddes yer ver suları”*, kutlu pınarları, Göktürk yazıtlarında su ve sular başta olmak üzere dünyanın büyük ulu ırmaklarına kadar konuyla ilgili her türlü detayı bu eserde bulmak mümkündür.

Yeryüzü dendiği zaman akla gelen konulardan birini de dağlar ve ağaçlar konusu oluşturur. Yazar, bu bölümde Türk düşünce ve geleneğinde dağ anlayışı hakkında bilgi vermiştir. Göktürk Yazıtları ve 11. Yüzyıl Kaşgarlı Mahmut tarafından vesikalarda dönemde, dağın mitolojik özelliği ise gerçekçi bir anlayışa büründüğünden dağ ile ilgili mitolojik motifler bulmanın zorluğundan bahsedilmektedir. Dağ ile ilgili kullanılan deyimlere ve açıklamalara yer vermiştir. Konu içerisinde Türklerin kutlu Ötüken ormanında yer alan Ötüken dağı ve Uygurların Ergenekon destanında geçen demir dağ motifine yer vermiştir. Vesikalarda Kutadgu Bilig’den ve Göktürk yazıtlarından alıntılar

yapmış ve bu vesikaların ayrıntılı şekilde açıklamalarına yer verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut'un Türk halk geleneklerinin bir araştırmacısı olması dolayısıyla yazar, dağ sözünün Türk halk düşüncesinde edindiği rolü anlatmak için en iyi kaynak olarak Kutadgu Bilig'den yararlanma yolunu seçmiştir. Bu bölümde yazar, dağlarla ilgili olarak inanışları ve incelemelerine yer vermiştir.

Türk kültüründe “*ağaç motifi*” Türk mitoloji eserin birinci cildinde yer verilmiş olmasına rağmen yazar, ikinci cildinde de kısa bir özet şeklinde ve vesikalardan aktarılan destan ve efsanelerin açıklamaları şeklinde de bu eserde de yer verilmiştir. Yazar, bu bölümde Türklerde ağaç kültü ve çeşitli inanışlar ve araştırmalara yer vermiştir. Türk mitolojisinde genellikle kullanılan ağaç çeşitleri ve ağaçlarla ilgili kullanılan deyimler kutlu inanç kültlerine yer vermiştir.

Eserde yer verilen bir diğer önemli sembolü de ateş oluşturmaktadır. “*Ateş, hayatın temeli ve bütün insanlığın en önemli varlığıdır.*” Ateş yakıcı gücü nedeniyle de ateş ile ilgili bazı inanışların doğmasına neden olmuştur. Yazar, Türk ailesinde ve Türk topluluklarında ateşin birleştirici gücünü ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Ateşin, Türk tarihinde ve aile hayatındaki yeri ve önemi hakkında bilgi verir. Ateş kültürünün en yoğun olduğu kültür çevresi İndo-İran kültür çevresi ile Türk mitolojisi arasındaki ateş anlayışı arasındaki ayrılıklara yer verilmiştir. Türklerde ateş, bir Tanrı olarak görülmemiş sembolik anlayışı üzerinde durmuştur. Türk topluluklarında ateşin keşfi konusuna yer vererek ateş, daha çok Şaman dini inanışları doğrultusunda Tanrı sallaştırılmış olup Türklerde realist temeller üzerine oturtulmuştur.³¹⁵ “*Şamanlığı diğer dinlerden ayıran özellik şimdi yaşayan insanla onun çoktan ölmüş ataları arasında sıkı bir bağlantısının var olduğuna inanıştır. Bu bağın kuvvetine olan inanç, atalara ardi arası kesilmeden saygı göstermeyi gerekli kılmaktadır.*”³¹⁶ Ateş, Türklerde gerek yemek pişirme ve gerekli bazı işlerin yapımında gerekli olan bir araçtır. Aile ocağı sözünden yola çıkarak ateş sözünün anlamı üzerinde durulmuştur.

³¹⁵ Ögel, Türk Mitolojisi, II, s. 1-651.

³¹⁶ Şaman inancına göre, ancak kendi atalarıyla sıkı bir bağlantı kurabilen bir kimse rahip ya da şaman olabilir demektir, diğer bir deyişle burada ancak, irsi, yani ailelere özgü bir şamanlık olasıdır. Böylece şaman, şamanlık için gerekli güç ve bilgiyi atalarından alır; o, atalarından aldığı kuvvetle şaman davulunu kullanmayı, şarkılar söyleyerek ataları ve ruhları çağırması ve onların yardımıyla kendi ruhunu bedeninden ayırarak ışık dünyasına ya da büyük karanlığa göndermeyi öğrenir. Detaylı bilgi için bkz. Wilhelm Radloff, Türklük ve Şamanlık, Örgün Yayınevi, İstanbul 2012, s. 34. (çvr. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu)

Eserin son bölümlerinde yazar, “*Türk Mitolojisinde ve Destanlarında Bazı Hayvanlar*” başlığı altında Türk inanışlarında ve geleneklerinde Türk toplumlarında bazı hayvan türleri üzerinden incelemelere ve destan ve efsanelerden alıntılara yer vermiştir. Yazar, Türklerde geyik, kurt ve doğan ve şahin gibi Türkler için kutlu olan hayvanlar hakkında bu eserin birinci cildinde yer vermiş olup bu cildinde ise yazar Türk mitolojisinde yer edinen diğer hayvanların bir özetlemesini yapmıştır. Bölüm içerisinde “*ayı, balık, kaplan, boğa ve inek, deve, domuz, eşek, fil, koyun, koç ve sığan*” gibi hayvanların Türk kültüründeki rolleri hakkında bilgi vermektedir. Eski Türk toplulukları her toplum kendi coğrafi bölgedeki güçlü gördükleri hayvanları kendileri için kutlu olarak benimseyip kendi sembolleri haline getirmişlerdir. Ancak Türklerin tarih boyunca hiçbir zaman domuzu kutlu olarak görüp etini yedikleri hakkında herhangi bir bilgi görülmemiştir. Yalnızca yaban domuzunun Türklerde kötü ruhu temsil ettiği bilgisini yer verilmiştir.

Eserin son bölümlerinde daha önceki bölümde ve eserin ilk cildinde de yer verilen destan ve efsanelerde geçen Türk mitolojisinde yer alan kuş adlarına yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan kuşlar hakkında destanlar ve efsanelere yer verilerek konuyla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Yine eserde Türk masalları ve Türk destanlarında sıkça rastlanan dev ve ejderha motiflerine ve eski Türklerde rüya anlayışına, Göktürklerde, Dede Korkut’ta, Kutadgu Bilig ve Türk destanlarında rüya bilgisi ve rüya yorumları ile Türk mitolojisinde sıkça olarak kullanılan bazı motiflere de yine bu eserde yer verilmiştir.

Eserin son bölümünde bibliyografya ve dizin bölümlerine yer verilmiştir.

2.1.17. Erzurum Anıtlarında Altay Türk Sanatının İzleri

Bahaeddin Ögel, Erzurum Anıtlarında Altay Türk Sanatının İzleri, Erzurum Halkevleri Yay., Erzurum 1947.

Eser, Bahaeddin Ögel’in Erzurum Lisesinde görevli olduğu yıllarda yazmış olduğu bir çalışmadır. Eserin, hacmi küçük olsa da içeriği bakımından oldukça kapsamlıdır. Eserin içerisinde yer verilen görsel açıdan destekleyici bu öğeler eserin kıymetini artırmaktadır.

Erzurum, Selçuklu ve Beylikler döneminde ara ara beylik merkezi olarak kullanılmış olması o dönemde şehrin kıymetini anlamak bakımından önemlidir. Yazar,

eserinde Erzurum'daki tarihi Türk anıtlarındaki motiflerin Orta Asya Türk sanatı ile olan bağları arasında ilişkiler üzerinde durmaktadır. Anadolu'nun maddi kültür kalıntılarının Bizans, Yunan gibi yabancı unsurlarla bağdaştırma görüşlerine karşı yapılmış en iyi çalışmalardan biridir. Eserde Erzurum anıtlarında yer alan Türk kültür motiflerine yer vermiştir.

Bahaeddin Ögel, eserinin önemi ve içerdiği konu hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Türk, sanatı nedir? Yayıldığı, etkilerde bulunduğu ve etkiler aldığı sahalar nerelerdir? Türk sanatının Anadolu'daki durumu, eskiye nazaran gösterdiği değişmeler, yeni aldığı unsurlar nelerdir? En eski Türk sanatından kalan unsurlar hangileridir? Gösterdiği tekâmül merhaleleri nasıldır? Bu soruların hepsi şimdilik cevapsız kalmaktadır. Türk öğüncünün en büyük dayanağı ve modern Türk sanatının bitmez, ilham kaynağı olan Anadolu Türk Anıtları hakkında birkaç Avrupalı seyyah ve antikacının hislerine dayanarak karaladıkları birkaç satırdan başka bir şey yoktu. Son senelerde bu yöndeki etütlerin çoğaldığını görüyoruz. Fakat menşe meselesinde hiçbir ilmi sonuca varılamamaktadır. Çünkü Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki sanatları hakkında sistemli bir bilgiye sahip olmadan, bir sonuca varmanın imkânsızlığı açıktır. Bu sebeple Türk mimarlığını, şu veya bu bilginin Arap, Fars, Bizans ve hatta Ermeni ve Gürcülere mal ettiğini sık sık görüyoruz. Benim saham İslam'dan önceki Altay ve Orta Asya Türk tarihidir. İhtisas itibari ile Anadolu ile hiçbir ilgim yoktur. Yalnız dil bakımından ilgilenirim. Bununla beraber Anadolu'da görülen motifleri hangilerinin eski Türk motifi ve hangilerinin olmadığını anlayabilirim. Bilhassa son zamanlarda Türk mimarisinin menşei üzerindeki yanlış fikirler ve bu fikirlerin Erzurum'da şümulünün olması bu yöndeki etütlerimden birinin acele yayınlanmasını icap ettirdi. Orta Asya'dan Erzurum'a gelen Türk boyları Erzurum Anıtlarını yapmış ve milli damgalarını vurmuşlardır. Davamız budur. Konumuz

anıtlardaki hayvan şekillerini Orta Asya “Hayvanlı Türk sanatı” bakımından incelemektir Bazı geometrik Selçuk motiflerini de karşılaştıracamız”³¹⁷

2.1.18. Türklerde Devlet Anlayışı

Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Eserin başında takdim bölümü, önsöz ve kısaltmalar bölümü başta olmak üzere on bir bölümden oluşmaktadır. Türklerin en önemli özelliklerinden birisi de güçlü bir güçlü bir teşkilatçılık anlayışına sahip olmasıdır. Türklerin gerek buldukları coğrafi şartlar gerekse var olan yaşam koşulları ile bağımsızlık ve hürriyetlerine olan düşkünlükleri, tarih boyunca Türkleri sürekli bir devlet kurma politikasına yönlendirmiştir. Türklerin devlet kurma geleneği bir döngü halini almış ve yıkılan Türk devletinin yerini yenisini almıştır. Türkler bu devlet kurma geleneği sürecinde en büyük desteği Tanrı tarafından aldıkları gibi Türk milletini diğer devletler üzerine egemenlik kurmak için Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir millet olarak görmüştür. Bu düşünce tarzı onları güçlü bir devlet kurma politikası benimsemelerinde başlıca faktörü oluşturmaktadır.³¹⁸ Bahaeddin Ögel, bu eserinde Türk devlet anlayışı hakkında bilgiler verirken devlet anlatışlarına etki eden unsurlar, devletin önemi ve hakanın halkına karşı görevleri, devletin halkına karşı görevleri ve devlet-halk ilişkileri gibi bir çok konuya bu eserinde yer verilerek Türk devlet yapısı ve devlet anlayışını en iyi şekilde aydınlatma yolunda okuyucuya doyurucu bilgiler sunulmuştur.

1. Bölümde: “*Türklerde Kâinat Devleti Anlayışı*” başlığı altında yazar, Türk devlet anlayışında kâinat düşüncesi hakkında bilgi vermektedir. Türkler gerek Oğuz destanında gerekse Göktürk yazıtlarında belirtildiği gibi insan ile gök arasında yaratılmıştı. İnsanoğlunun üzerinde de Türk hakanları bulunurdu ve yönetme yetkisi Tanrı tarafından verilirdi. Türklerde gökyüzüne çok değer verilmiş ve buna bağlı olarak bir Gök kültü ve tek Tanrı inancını benimsemiştir. Bu doğrultuda hareket eden Türkler devlet anlayışı

---

³¹⁷ Yuvalı, *Bahaeddin Ögel*, s.81-83; Eski Türklerde Gök-Tanrı dini hâkimdi. Gök-Tanrı bozkır kavimleri inancında tek yaratıcı olarak görünmekte ve din sisteminin merkezinde yer almış bulunmaktadır. Hunlar, Tabgaçlar, Gök-Türkler ve Uygurlar gibi tarihi Türk topluluklarında, kurbanlar sunulan kutsal başında ve hepsinin üstünde geliyordu. Tanrı tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda “semavi” mahiyeti haizdi. Bundan dolayıdır ki, eski Türk vesikalarında çok kere “Gök-Tanrı” adı ile zikredilmiştir. Detaylı bilgi bkz. Kafesoğlu, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 55.

³¹⁸ Şafi Tekin, *Türklerde Devlet-Kimlik İlişkisi: Devlet Kimliği, Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, I/2, Ekim 2019, s. 82.

olarak, gökyüzündeki cisimleri (güneş, ay, yıldızlar) belirli bir sistem dâhilinde, kanunlar çerçevesinde olan düzeni ve işleyişini örnek alarak, kendi devlet düzenine uygulamaya çalışmıştı. Burada Türklerde evren-devlet fikrinin dayandığı temeller üzerinde durularak yer, gök ve insan kavramlarının önemi üzerinde durulmuştur.

Bölüm içerisinde ayrıca “*acun*” kavramının Türklerde ifade ettiği farklı anlamlara ve yeryüzünde uygulanmaya çalışan devlet düzenine, Türklerde mukaddes olarak kabul edilen devlet toprağı ve Türk milletinin mukaddes “*yer ve su*” kavramlarına yer verilmiştir.³¹⁹

2. Bölümde: “*Türk Devleti ve Kâinat*” başlığı altında yazar, birinci bölümde Türklerde gökyüzünün önemi anlatıldıktan sonra bu bölümde de yeryüzü ve dünyanın eski Türklerdeki önemi üzerinde durulmuştur. Türklere göre dünyanın bulunduğu konum ve şekil anlatılmaya çalışılmıştır. Bu konuda ortaya çıkan iki görüşe yer verilmiştir. Birinci görüşte dünya otağ gibi daire şeklinde olduğu görüşünü savunmaktadır. Hayvancı Türklerin düşüncesine ve inancına göre “*otağ gök kubbesi gibi, otağın tabanı ise dünya*” gibi olması gerektiğine inanmışlardır. Ayrıca Türklerin anlayışına göre “yeryüzü gök kubbesine demir kazık ile “kutup yıldızına” bağlı idi. Bu nedenle yeryüzünün de gök gibi daire şeklinde olması gerektiğini düşünmüşlerdir. İkinci bir görüş ise dünyanın Türk devleti gibi dört köşe olduğu inancıydı. Bu görüşten yola çıkarak dünya ve Türk devletlerinin yönlerinden ve yönlere göre devlet teşkilatından bahsediyor. Büyük Türk İmparatorlukları dünya görüşlerini bu yönleme usulüne göre oluşturmuşlardır. Türklerin yönleme esası da iki temel üzerine kurulmuştur:

---

³¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, Ankara 2016, s. 32-46; Eski Türklerde kainat, üç alemler muhtevidir.: 1) Orta Dünya, 2)Yukarı ki Sema, 3)Aşağıdaki Sema. Orta Dünya; Bidayette, budun devrinde, yalnız Orta Dünya telakkisi vardı. Yer ve sular, yeryüzünde idiler. Bunların babası olan Ugan, arzın göbeğinde otururdu.; bunun Oğuzlarda müradifi olan Gök Han’dan murat, küre-i havaiye idi, asıl sema değildi. Ortaya mensup ruhlar bidayette, dört tasnifteki mukaddes nevilere ayrılmıştı. Bilahare bunlar da, ak ve kara cinslerine ayrıldılar. O zamanlar ak olanlar Yukarı Gök’ün, kara olanlar da Aşağıdaki Gök’ün hükmüne tabi oldular. İnsanlar hal-i hayatlarında Orta Dünya’da yaşarlar. Orta Dünya’nın eski ismi Jun (Acun)’dur. Orta Dünya’nın mntakaları iptida dört lekn, sonra sekiz, daha sonra on yedi oldu. Yukarıdaki Sema; İl dini, yukarı ki semayı iptida., üç kat olarak tasavvur etti. Oğuz’un Sağ-Kolu Üç-Ok’tan mürekkep olduğu için, Yukarı ki Sema’nın da üç kat olması tabii idi. O halde Oğuzların Yedi Tanrı’sıdır ki Yedi Kuday namıyla Altay Türklerinin üçüncü kat göğünde kalmıştır. Sonradan, Yukarı ki Sema, dokuz, dah sonra on yedi kat olarak tasavvur edildi. Aşağı ki Sema; Aşağı ki Sema, İlhanlık dini teşekkül ettikten sonra tasavvur edildi. Altay Türklerinde bunun katları yedi yahut dokuzdur. Aşağıdaki Sema’nın da kendine mahsus güneşi vardır. Fakat bunun rengi kara olup, siyah nurlar neşreder. bak. Gökalp, *Türk Töresi*, s. 112-113.

1. Yüzü güneye doğru çevirerek yönleme ve yönlendirme: Bu büyük Hun İmparatorluklarından başlar ve Oğuz destanı ile İslamiyet'ten sonraki Türk devletlerine kadar devam eder.
2. Yüzü doğuya doğru çevirerek yönleme ve yönlendirme: Bu Göktürk devletinin yönlendirmedeki öz anlayışıdır. Türk inanışlarına göre doğu güneşin doğduğu yöndür. Bu nedenle doğunun kutsallığına inanmışlardır. Genel olarak bu bölümde de “*yer, gök ve insan*” üçlemesi üzerinde durulmuştur. Bu üçlemenin oluşturduğu anlayış hakkında de ayrıntılarıyla açıklamalar yapmıştır.³²⁰

3. bölümde: “*Türk Devletinin İlahi Temelleri*” başlığı altında yazar, Türk devlet anlayışını oluşması ve gelişmesinde etkili bir diğer faktör olan mitolojik olaylar üzerinde durmuştur. Bölümde Göktürk devlet anlayışının dayandığı mitolojik olaylardan bahsedip destanları üç grup halinde vermiştir.

1. İmparatorlukta imparatorluğa: Bu anlayışta Göktürk devletinin kökleri Büyük Hun İmparatorluğuna bağlanmış ve Göktürkleri Hunların Orta Asya’da bulunan soyları olarak vermiştir.
2. Aileden İmparatorluğa: Türklerin kurttan türeyişleri ve Ergenekon destanı anlatılmıştır.
3. Âdem’den İmparatorluğa: Bu inanışta ise Türklerle Tevrat’ın Türeyiş bölümünün tesiriyle girmiştir. Türklerin Hz. Nuh’un üç oğlundan biri olan Türk’ün soyundan türediği şeklinde anlatılan efsaneye dayanıyordu.

Ayrıca bu bölümde Türklerde “*yeryüzünün hakanı olma*” ile ilgili sembollere yer verilmiştir. Genelde hakanın karizmatik bir karaktere bürünmesini sağlayan rüyalardan, ok ve yay, kılıç gibi kavramlara yer verilmiştir. Hakanın ilahi özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Bu bölümde Hakanların sahip olduğu ilahi söyleyişlerin kökeni ve zamanla edindiği farklı anlamlar üzerinde durmuştur. Ünlü tarihçilerin görüşlerine yer verilmiş ve Göktürk yazıtlarından yola çıkarak Türk hakanlarının edindiği ilahi özellikleri, doğuş ve yaratılış, genişlik, büyüklük kavramları üzerinde durulmuştur.³²¹

³²⁰ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 49-59.

³²¹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 63-84.

4. Bölümde: “*Hakan Seçimi ve Hakanın Sorumluluğu*” başlığı altında yazar, devletin ve Hakanlık anlayışının kökeni, Hakanlık seçiminde dikkate alınan kıstaslar ve Hakanın halkına karşı sorumlulukları hakkında bilgi vermiştir. “İdare etme yetkisi Tanrı tarafından verilen eski Türk hükümdarlarının ülke ve milletini koruyup, huzura kavuşturması için yerine getirmesi zaruri vazifeleri yanında, bir takım üstün vasıflara da sahip olması gerekmektedir. Bu vazife ve vasıflar, ülke bütünlüğünün korunmasına, töre hükümlerine göre adaletle hükmedebilmesine, halkı koruyup fakirliği kaldırmasına vb. yardımcı olmaktadır. Bu vasıflara sahip olmadıklarından vazifelerini yapamayan devlet başkanları iktidardan uzaklaştırıldıkları gibi, sıradan bir kişi olarak da unutulup gitmişlerdir. Türk topluluklarında en küçük birimi aile oluşturur ve bu ailelerin gerek savaş ve gerekse savunma amaçlı olarak bir araya gelmeleri askeri birliklerin temelini oluşturmuş ve bunun sonucu olarak Türklere en küçük Türk birliklerinin başlarını çeken “*baş veya bey*” kavramı ortaya çıkmıştır. Bu beylerin buldukları konum itibarıyla toplum içerisindeki anlaşmazlıkları çözme ve barışa kavuşturmanın dışında hâkim, yargıç, kara verme ve hüküm hakları vardı. Hakan her ne kadar geniş haklara sahip olsa da bütün sosyal meseleler töre ve geleneklere bağlı olarak çözüldü. Açıkçası bir Hakanlık seçimi bir beyin seçiminin geniş bir seremonisi şeklinde görülmüştür. Türk devletleri genişleyip büyüdükçe beylik ve hakanlık anlayışları arasında geniş ayrımlar meydana gelmiştir. Hakanlık seçimlerinde benimsenen anlayışlar iki şekilde kategorize edilmiştir. Türk tarihi ve devlet düşüncesinin temelini teşkil eden “*beylikten- ulu beyliğe geçiş*” aşaması diğeri ise ilk defa Japon bilgini Shiratori tarafından kullanılan deyim olan “*Festival Kurultay*” tipinde yapılan törenler olmuştur. Bu Festival-Kurultay törenlerinde halk ile devlet bir araya gelip kaynaşma ortamı oluşurdu. Elde edilen bilgilere göre Hunlarda yapılan bu kurultaylarda hem Hakan seçimi yapılır hem de din ve devlet toplantıları yapılırdı. Türklere Bey ve Hakanın mesuliyetleri, Türklerin dinlerinde ve düşüncelerinde dahi yer almıştır.

Bu bölümde ayrıca Türklere Hakanın tahta çıkma törenlerinde yapılan çeşitli törenler, tahta çıkışta yapılan çeşitli ant ve yemin törenleri hakkında bilgi verilir. Bu gelenekler Türk devletlerinin büyüklüklerine göre de farklılık gösterirdi.³²² İdare etme yetkisi Tanrı tarafından verilen eski Türk hükümdarlarının ülke ve milletini koruyup,

---

³²² Ögel, *Türklere Devlet Anlayışı*, s. 87-95

huzura kavuşturması için yerine getirmesi bazı mecburi vazifelerinin yanı sıra bir takım üstün vasıflara da sahip olması gerekmektedir. Bu vasıflar ve birtakım görevler, ülke bütünlüğünün korunmasına, töre hükümlerine göre adaletle yönetebilmesi, halkı koruyup fakirliği kaldırmasına vb. yardımcı olmaktadır. Bu vasıflara sahip olmadıklarından vazifelerini yapamayan devlet başkanları iktidardan uzaklaştırıldıkları gibi, sıradan bir kişi olarak da unutulup gitmişlerdir.³²³ Türklerde Hakan seçimlerinde bazı kıstaslar aranırdı. Bunlar arasında “bilgelik, yetenek ve soyluluk” gibi meziyetler yer almıştır. Ayrıca bölüm sonunda tahta çıkma sözünün Türklerde kullanım farklılıklarından bahsedilir. Devletin imparatorluğun bir sembolü olarak görülen tuğ dikme hakkında da bilgi verilmiştir.³²⁴

5. Bölümde: “Devlet Meclisi ve Kurultay” başlığı altında yazar, Türklerde meclis anlayışı hakkında bilgi vermektedir.

Bahaeddin Ögel devlet meclisi ve kurultayla ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Kurultay sözü Türkçe kurul ve Moğolca toy ekiyle oluşmuş bir sözdür. Bugünkü Türkçemize bu deyim, Çingiz Han Devleti’nden girmiştir. Kurultay “danışma meclisidir.” Oğuz Türkçesindeki asıl karşılığı kengeş demektir. Ancak kurultayın bir toplantı olması sebebiyle Oğuz Türkleri onu yığınak, dernek, deyim gibi birçok sözlerle de adlandırmışlardır. Kurultay, devlet idaresinin temelini oluşturur. Bun dan dolayı bu konu üzerinde derin olarak durmak gereklidir. Çünkü bunun üzerinde, şimdiye kadar doğru dürüst bir araştırma da yapılmamıştır. Yapısını ve ayrıntılarını bilmediğimiz temel bir devlet müessesesi hakkında birkaç bilgi ve hüküm vermek ve sonuca varmak doğru değildir. Türk tarihinin kaderi budur. Her konuya derin olarak girmek gerekmektedir.”

³²³ Abdulkadir Donuk, Türk Hükümdarı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990, s.7.

³²⁴ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 87-95; Eski Türk Devletlerinde yönetim gökten aşağı inen karizmatik ve hiyerarşik bir düzen içerisinde işlemekteydi. Kök Türk ve Uygur kağanlıklarında, devletin başındaki kişi kağan unvanıyla anılmaktadır. Çin kaynaklarında K’o-han şeklinde transkripsiyon edilen bu unvanın Türkçe olmadığı ve bir takım yabancı menşelere dayandırıldığı görülmektedir. Kökü ne olursa olsun, hükümdar manasına gelen bu terim Türkleşmiş ve Türk kültürünün bir unsuru olmuştur. Detaylı bilgi bkz. Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 55.

Bu bölümde kurultay anlayışının temelleri kurultay ve divan çeşitleri, Hakan ve kurultay ve kurultayın yararları gibi birçok konuda bilgi verilir.³²⁵

6. Bölümde: “*Halk ve Devlet*” başlığı altında yazar, halk ve devlet arasındaki ilişki hakkında bilgi vermektedir. Türk kağanı devletin temsilcisi ve sahibiydi ancak devleti oluşturan unsur ise insanoğluydu. Daha öncede belirttiğimiz gibi Göktürk yazıtlarında “*yer ve gök yaratıldığında, yer ile gök arasında da insanoğlu yaratıldığında, Türk hakanı insanoğlunun üzerine hakan olarak oturmuştu.*” Ancak eski Türklerin inancına göre Tanrı’nın yarattığı insanoğlunun, Türk hakanının malı olduğuna dair en küçük bir vesika yoktur. Türk Hakanı Tanrı’nın emri ve yardımıyla insanoğlunu yalnızca idare etmesi için görevlendirmişti. Türklerdeki evren devlet anlayışı hâkimdi ve kabile gelenekleriyle işler yürümüyordu. Türklerde sınıf ayrımı da olmayıp, köle kabileleri de bulunmamaktaydı. Türk inançlarına göre Tanrı’nın buyruğu doğrultusunda hakan hizmet ve adaletini bütün insanoğlu arasında paylaşmak zorunda idi.

Bu bölümde Hakan ile millet arasındaki ilişkiler, Hakanın halka karşı sorumlulukları ve Türklerde devlet işleyişi üzerinde durulmuştur. Türk devletlerinde Hakanın halka karşı sorumlulukları konusunda en güzel vesikalardan biri olan Mete’nin Çin İmparatoruna yazdığı vesikayı öne sürmüştür. Bu konu başlığı altında Hakanın halkı devlet felsefesi gereği koruyup kollama gibi sorumluluklarından bahsedilmiştir. Türklerde Çin’deki gibi halk ile devlet arasında belirli seremoniler ve protokoller yoktu ve bir bütün devletin idaresi adeta tek bir vücut gibidir. Halk acımasız ve meşru olmayan Hakanları başlarında tutmuyorlardı. Bu konu dâhilinde Han seçimlerinde de Türk devletlerinin güçlü olduğu çağlarda, hakan olacak şehzadenin kişiliğine büyük önem verilirdi ve halkın rahatını ve devletin geleceği düşünülerek taht kavgalarının yaşanmamasına dikkat ediliyordu. Hun saray bürokrasisinde devlet ile vezirler ve bürokrasi hep birlikte yürüyebiliyorlardı. Hakanların dikkat etmesi gereken bir diğer mesele ise Hakan halkının milli gururunun ve itibarının zedelenmesine mahal verecek olayların yaşanmaması için elinden geleni yapmalıydı. Son olarak ise halk idareciler ve hakanın birbirleriyle kaynaşması için Türklerde düzenlenen kurultay törenlerine değinir. Bu konuya daha yer verilmiş olmasına rağmen yazar bu bölümde de değinme ihtiyacı duymuştur. Hakan halkının gücünü ölçmek amaçlı olarak çeşitli süreklilik avları da

---

³²⁵ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, S. 99-123.

düzenlerdi ve böylece herhangi bir savaş halinde gerekli güce sahip olup olmadığı hakkında bilgi edinirdi.³²⁶

7. Bölümde: “*Devletin Halka Karşı Vazifeleri*” başlığı altında yazar, bu bölümde ise devletin halkına karşı olan görev ve sorumlulukları hakkında ayrıntılı olarak oldukça açık ve aydınlatıcı bilgi vermiştir. Türklerde hakan devletin yöneticisi aynı zamanda ordunun da başkomutanıydı. Bu nedenle hakanların devlet içerisinde teşkilat bütünlüğü ve halkın refahını sağlayarak güçlü devletler kurması için halkı ile ilişkilerinin iyi olması ve halka karşı görevlerini yerine getirmesi gerekir. Yazarın bu bölümde yapmak istediği devlet halk ve hakan devlet ilişkisi hakkında bilgi vermektir. Günümüzde de olduğu gibi güçlü bir birlik oluşturmak beraberinde bir takım zorluklarda getirmekteydi. Türkler gibi güçlü devletler kuran ve uzun yıllar varlıklarını korumayı başarabilen devletler hakanın halkı ile bütünleşmesi de önemli bir yer tutmaktaydı. Çünkü millet olmadan devlet olmazdı ve hakanın halkını hoş görmesi ve halkı ile bütünleşmesi gerekirdi. Hakanın halkına karşı görev ve sorumluluklarını dile getiren en önemli vesikalardan biri olan Göktürk yazıtlarında halkı eğitmek, töreyi düzene sokmak, devleti ve milleti toplama, halkı ve nüfusu çoğaltma, açığı doyurma, çıplağı giydirme, millete değerli şeyler kazandırma, devlete yurt sağlama, devlette asayiş sağlama gibi bir takım görevler ile ilgili alıntılar ve örnekler kullanma yoluyla açıklamalarına yer vermiştir.³²⁷

8. Bölümde: “*Türk Devletlerinin Dayandıkları Ana Prensipler ve Düşünceler*” başlığı altında yazar, Türk devletinin başlangıçtan beri dayandığı belli başlı değerler olan ve gerek devletin gerekse Türk hakanının yöneticiliği sırasında sahip olması gereken “*Kut, Kutluluk, Yarlıg, Ülüg, Alplik, bilgi, bilgelik, külüg*” gibi belli başlı özellikler üzerinde durmaktadır. “*Kut ve kutluluk Türk düşünce hayatının temellerinden biridir.*” Bu inanış eski dönemlerden beri devlet hayatında önemli bir yer tutmuş olup günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Zamanla halk inanışından sıyrılarak gelişme göstermiş ve büyük Türk devletlerinin hayatlarının her alanında kendini göstermiştir. Kut, yönetme yetkisinin tanrı tarafından verilme anlayışı olup İslamiyet’le birlikte kut anlayışı daha da gelişmiştir. Yazar, kutun kişiye kutluluk getirdiği anlayışından yola çıkarak kutluluk

³²⁶ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 131-138.

³²⁷ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 143-175.

üzerine araştırmalarından elde edindiği bilgileri dile getirmiştir. Kutluluk ile mukaddeslik anlayışındaki farklara da yine bu bölüm dâhilinde yer verilmiştir.

Hakanların yönetme yetkisinin ilahi unsurlarla açıklanması “*kut, ülüg, yarlıg, bilgelik*” gibi vasıflar, Tanrı tarafından bahşedilen özellikler olarak göölüp Türklerin hayatında büyük önemi vardı. Bu vasıflara sahip olan kişilerin hükümdar olabileceği anlayışı vardı. Yazar, bu bölümde de yine Göktürk yazıtlarından alıntılar sunma yoluyla konuyla ilgili ayrıntılara yer vermiştir.³²⁸

9. Bölümde: “*Vasal Devlet ve Halk ile İlişkiler*” başlığı altında yazar, büyük Türk devletlerine bağlı vassal devletlerin Türk devlet teşkilatındaki yeri Orta Asya’daki bazı vassal devletlerden bahsetmektedir. Eserde daha öncede bahsettiğimiz vassal anlayış bu bölümde de değerlendirilmiştir. Vassal, bağlı devlet anlamına gelir ve Türk tarihlerinde geniş bir dönemi kapsamaktadır. Bölüm içerisinde büyük devletlere bağlı vassal Türk boyları ve bu boyların nasıl idare altına alındığı konusunda bilgiler içerir. Bu vassal Türk boylarının varlıkları kabul edildikten sonra “*şad, yabgu*” adı verilen devletin prensleri de bu boyların başına kontrol amaçlı olarak gönderilirdi.³²⁹

10. Bölümde: “*Türk Töresi*” başlığı altında yazar, eski Türk devlet düzeninin temel taşı olan Türk töre anlayışı hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, ilk olarak Türk töresi ile ilgili en iyi kaynaklardan biri olan Göktürk yazıtlarında töre ile ilgili bölümleri incelemekle işe başlamıştır. Göktürk yazıtlarını, bir devletin nasıl idare edilmesi gerektiği ve devleti yıkıma götürecekle şeylerin neler olduğunu en iyi şekilde anlatan kaynaklardan biridir. Töre, İslamiyet önceki Türklerde oluşturulan yazısız hukuk kurallarına verilen addır. Daha öncede belirttiğimiz gibi töre Türklerde her şeyin üstünde gelirdi. Yazıtlarda Bilge Kağan’ın devleti idare ettiği sırada aynı zamanda “*ağır töreler*” dediği bir anayasa özelliği gösteren amacı ilk anda devleti düzene sokmak olan töreleri düzene koyduğundan bahsetmektedir. Türk töresinin “devletin oturduğu temel düzen” anlayışından yola çıkarak yazar, törenin halk ile bütünleşiği görüşünü ortaya koyar çünkü devletin düzeninin kurulmasında törenin halk tarafından benimsenmesi zorunluluğunu da vardır. Töre Türklerin hayatının her alanında etkili olup Göktürk yazıtlarından elde edilen bilgiler yoluyla da bu görölmektedir. Töre, gerek tahta çıkma usulü, devlet gücü, asayış

³²⁸ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 179-267.

³²⁹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 272-276.

ve adaletin sağlanmasında edindiği önemli sorumluluklar hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bu bölümde Göktürk yazıtlarının bir analizini yaparak töre ile ilgili bölümlerin tarayarak ve elde ettiği bilgileri yorumlayıp açıklayarak bize sunmuştur. Türklerde töre anlayışı zamanla Türklerin değişen dinlerine istinaden töre ile ilgili anlayışların yeni din ve düşüncelere uygulandığı görüşüne varmıştır. İslamiyet’le birlikte ise töre İslamiyet’le kaynaşmış olarak uygulanmıştır. Son olarak yazar, Türklerin buda dinini kabul etmek ve karşı koyma düşüncelerinden yola çıkarak Türklerde gelenek değişikliklerinin zararlarını anlatmasının altında yatan gerçek ve realist nedenlerin üzerinde durmuştur.³³⁰

11. Bölümde: “*Türklerde Halk ve Ordu*” başlığı altında yazar, eski Türklerde halk ve ordu anlayışı, Türklerin devlet ve ordu teşkilatında rol oynayan faktörler ve kişiler hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, bu bölümde en eski Türk teşkilatından başlamak üzere askeri teşkilatı üzerinde bir araştırma yapmış ve vesikalardan elde ettiği bilgileri açıklama yoluyla sunmuştur. Yazarın, bu araştırma sonucu elde ettiği Türk askeri teşkilatının geçmişten günümüze fazla bir değişim geçirmeyerek en iyi haliyle günümüze kadar gelmiş ve eski askeri teşkilat ve günümüz askeri sistemi arasında pek fazla bir fark görülmemektedir. Türklerde devlet teşkilatında olduğu gibi askeri teşkilatında, ordu komutanlığında bilgelik önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca bu bölümde Türk askeri teşkilatından etkilenmek suretiyle ordunun yanı sıra devlet teşkilatında da bu sistemi uygulayan devletler ve Türk askeri sisteminin geçen uzun dönem içerisinde yaşadığı gelişimler üzerinde de durulmaktadır.³³¹

---

³³⁰ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 281-308.

³³¹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 313-333.

2.2. MAKALELER

2.2.1. Sekellerin Ataları Hakkında (Sikil, Eskill Boylar)

“*Sekellerin Ataları Hakkında (Sikil, Eskill Boylar)*”³³² adlı makalede, Çin kaynaklarında Kaoc’ler olarak adlandırılan ve geniş bir sahaya yayılarak dağınık birçok kabileden meydana gelen Töleslerin bir kolunu oluşturan Sekel boylarının ataları hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bu makalede Tölesleri Tula grubuna mensup olan “*Szu-chieh*” Sikil boyları, Batı Göktürklerinin sağ kolunu oluşturan “*Nu-shih-pi*”ler, Göktürk yazıtlarında adları “*Ezgil veya İzgil*” olarak geçen boylar ve Bulgarlara bağlı “*Esgil veya Asgil*” olarak adlandırılan boyların tarihleri, yaşadıkları coğrafya ve etnik grupları hakkında bilgi vermenin yanı sıra bu boyların birbirleri ile olan ilişkileri üzerine bir değerlendirme yapmıştır. Son olarak Erdel’de bulunan Sekellerin menşeleri hakkında bilgi verilmektedir.

2.2.2. Göktürk Yazıtlarının (Apurım) ları ve (Fulin) Problemi

“*Göktürk Yazıtlarının (Apurım) ları ve (Fulin) Problemi*”³³³ adlı makalede, Göktürk Yazıtlarında adına sadece bir kez rastlanan “*Apurım ve Fu-lin adı Problemi*” hakkında bilgi verilmektedir. Bu adın kime ait olduğu bilinmemekle birlikte 1814 yılına kadar her hangi bir izahı yapılamamıştır. Yazar, ilk olarak “*Li-kan, Ta-ch’in ve Fu-lin*” sözleri hakkında bilgi vererek çok önceden beri bu sözlerin “*Hazar Denizi’nin güneyi, yani İran yolu*” ile gidilen sahaları kapsadığı görüşüne varmıştır. Makalede yazar, Apurım ve Fulin’in menşelerinin aynı olduğu görüşünde yoğunlaşarak bu iki topluluk arasındaki benzerlik ve farklılıklar hakkında bilgi verilmektedir. Fu-lin’in yer aldığı ve yayıldığı coğrafyayı tespitinin Apurımlara ait coğrafya hakkında da bilgi vereceğini düşündüğünden, Fu-lin sahası üzerine yoğunlaşmıştır. Fulin bölgesinin tespiti ile ilgili farklı kaynaklardan bilgiler sunmuştur. Bu kaynaklarda yer alan genel yargı Fu-lin ile Ta-ch’in aynı sahayı ihtiva ettiği Fu-lin’in bir halk ismi olarak “*Nasturiler*” şeklinde kabul edilmektedir. Yazar, araştırmaları sonucu Fu-lin ile Apurım’ın aynı menşeden gelerek Fulin’in

³³² Bahaeddin Ögel, “Sekellerin Ataları hakkında (Sikil, Eskill Boylar)”, *Bellekten*, IX/36, TTK, Ankara 1945, s. 469-484.

³³³ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtlarının ‘Apurım’ları ve ‘Fulin’ Problemi”, *Bellekten*, IX/33, TTK, Ankara 1945, s. 63-87.

bulunduğu yerin aynı zamanda Apurımlara da ait olduğu görüşüne varmıştır. Göktürk Yazıtlarına göre ise Apurım ve Fu-lin sözünün Soğdlular vasıtasıyla Türklere geçtiği görüşüne varılmıştır.

2.2.3. Erzurum Evleri

“*Erzurum Evleri*”³³⁴ adlı makalede, eski Erzurum evlerinin yapıları, planı, yapım malzemeleri hakkında bilgi vermektedir. Yazar, konuyu eski Erzurum evlerine ait iki resim sunarak bu görsellerden örnekler sunarak bu evlerin mimari yapıları, biçimleri ve süslemeleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca yazar, bir eski Erzurum evinin planının çizimine yer vermiştir.

2.2.4. Erzurum Tavan İşleri

“*Erzurum Tavan İşleri*”³³⁵ adlı makalede, Erzurum’un tavan işleme geleneği hakkında kısa bir bilgi verip Erzurum evlerinin tavan süsleme örneklerinden oluşan resimlere de yer verilmiştir.

2.2.5. İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-Ch’e’ler

“*İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-Ch’e’ler*”³³⁶ adlı makalede, Orta Asya’da dağınık birçok kabilenin bir araya gelmesinden oluşan Töles adlı kabilelerin tarihi seyirleri, coğrafyaları ve yayıldığı bölgeler hakkında bilgi verir. Bu kabileler ilk olarak Ting-ling adıyla anılmışlardır ve makalede ilk olarak Ting-ling’leri inceleyip bu boyların tarihi, maiyetleri hakkında dönem bilgi verilmiştir. Bu kavimlerin adları Çin kavimlerinde sonraları Kao-ch’e olarak görülmüştür. Son olarak ise bu kavimler Töles adı ile anılmaya başlanmıştır. Makalede Kao-ch’e’lerin iktisadi ve içtimai hayatları hakkında bilgiler sunulmuştur. Yazar, makaleyi Çin vesikalarını sunma yoluyla Töles kabilelerinin tarihi gelişimleri hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde Kao-ch’e vesikalarında geçen ve bu dönemde birbirleri ile mücadele halinde olan Eftalit, Avar ve

³³⁴ Bahaeddin Ögel, “Erzurum Evleri”, *Ülkü Dergisi*, II/12, Ankara 1947, s. 32-33.

³³⁵ Bahaeddin Ögel, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü Dergisi*, I/7, Ankara 1947, s. 26-27.

³³⁶ Bahaeddin Ögel, “İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-ling ve Kao-Chh’e’ler”, *Belleten*, XII/48, Ankara 1948, TTK, s. 795-833.

Çin(Toba) devletleri hakkında da bilgi vererek bu devletlerin Tölesler ile olan ilişkileri hakkında da bilgi verilmektedir.

2.2.6. Uygurların Menşe Efsaneleri Üzerine İncelemeler

“*Uygurların Menşe Efsanesi-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler*”³³⁷ adlı makalede, Uygur Devletinin menşe efsanesi üzerine bir değerlendirme yaparak, efsanede yer alan mitolojik motiflere yer vermiştir. Yazar, bu makalede Uygurların ilk yerleşim yerlerine ilişkin bazı açıklamalar ve tartışmalara yer verip Tula ve Selenga arasında kalan bölge ile ilişkilendirilmek suretiyle kendi yorumlarını dile getirmiştir. Yazar, Uygur destanlarından alıntılar vermek suretiyle destanda yer alan bazı Türk motiflerinin Şamanizm unsurlarıyla ve Çin kaynaklarıyla karşılaştırmalarına yer vermiştir.

2.2.7. Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun’lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler

“*Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun’lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler*”³³⁸ adlı makalede yazar, Mao-tun’un Çin İmparatoruna hususi olarak gönderdiği meşhur mektubunda “*ok ve yay tutabilen Türk kavimlerin hepsi bir aile halinde birleştiler. Kuzey memleketleri benim hâkimiyetimde asayiş içindedir...*” diye bahsettiği kavimlerden biri olan ve Yüceğilerin doğusunda yer alan Wu-sun adı verilen devletin Çin kaynaklarına göre ilk yerleri hakkında bilgi verilmektedir. Yazarın, üzerinde durduğu bir ikinci konu da Wu-sun’ların Hun devletinin kontrolüne girmesinin savaş yoluyla mı yoksa kendi istekleriyle mi girdikleri meselesi olmuştur. Yazar, kaynaklardan elde ettiği bilgiler dâhilinde Wu-sun’ların Yüceğiler tarafından yenilgileri sonucu Hunlara sığınmışlar ve böylece Hunların kontrolüne kendi istekleri dâhilinde girdikleri sonucuna varmıştır. Ayrıca yazar, Wu-sunların siyasi sınırları ve Hun Devletinin hâkimiyetinden çıktıktan sonra Wu-sunların hareketlerine de yine yer vermiştir.

³³⁷ Bahaeddin Ögel, “Uygurların Menşe Efsaneleri (Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler)”, *A. Ü. DTCF Dergisi*, VI/1-2, (Ocak-Şubat) 1948, s. 17-26.

³³⁸ Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun’lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *A. Ü. DTCF Dergisi*, VI/4, 1948, s. 259-278.

2.2.8. Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında

“*Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*”³³⁹ adlı makalede yazar, Türkler gibi birçok akınlar yapmış, savaşçı bir milletin vazgeçilmez savaş aletlerinden biri olan Türk kılıçları, bu kılıçların yapım malzemeleri ve süsleme sanatları hakkında bilgi vermektedir. Türklerin geniş coğrafyalarına yayılmaları ve geniş kültür çevreleri ile etkileşime girmeleri, Türk kılıç sanatının diğer topluluklar üzerinde de tesirini göstermiştir. Makalede yazarın yer verdiği bir diğer önemli husus da bu konudur. Yazar, ayrıca Türk kılıcının geçirdiği evreler ve gelişimi hakkında da bilgiler sunmaktadır.

2.2.9. Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında

“*Büyük Hun Devleti’nin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında*”³⁴⁰ adlı makalede yazar, Han Sülalesinin önce Türkler ve Çin’in kuzeyinde bulunan kavimler hakkında bilgi vermektedir. Makalede “*Yü*” kavimlerine de yer vererek konuyla ilgili vesikalara başvurmuş ve oldukça doyurucu bilgiler sunmuştur. Çin’in etnolojisi hakkında bilgiler sunarak, Çin’in kuzeyindeki kavimlerin adları ve açıklamalarına ayrı ayrı yer vermiştir. Makale içerisinde Büyük Hun Devletinden önceki Kuzey Çin’in etnolojik haritasına da yer vermiştir.

2.2.10. Avarlar

“*Avarlar*”³⁴¹ adlı makalede yazar, (III. Ve IX. yüzyıl) dünya tarihinde büyük bir rol oynamış, büyük bir Türk devleti kurmuş olan Avarlar hakkında bilgi vermektedir. Yazar, Çin kaynaklarında Juan Juanlar olarak anılan Avarları, Asya dönemi ve Avrupa dönemi olmak üzere iki başlık altında sunmuştur. Orta Asya’da güçlü bir imparatorluk kurmuş olan Avar Devleti, Hunların yıkılması üzerine İrtiş Irmağından Kora yarımadasına kadar uzanan Hunların yayıldığı alanlarda devlet kurmuşlardır. Bu dönemde Avar-Çin savaşları sonucu Avarların kuzeye gitmeleri ve o zamana kadar

³³⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında*, A. Ü. DTCF Dergisi, VI/5, 1948, s. 431-460.

³⁴⁰ Bahaeddin Ögel, “*Büyük Hun Devleti’nin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında*”, A. Ü. DTCF Dergisi, VII/4, 1949, s. 663-679.

³⁴¹ Bahaeddin Ögel, “*Avarlar*”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 241-248.

Avarlara tabi olan Göktürklerin bağımsızlıklarını kazanıp güçlü bir devlet oluşturarak Avarları bozguna uğratmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca makalede batıya giden Avarların Juan Juanlar ile aynı kavim olup olmadığı ve Avrupa Avarlarının Türk olup olmadığı konusu üzerinde durarak aksi ispat edilmediği takdirde bu bölgede yaşayan toplulukların Türk olabileceği sonucuna varmıştır. Son olarak yazar, uzun yıllar süren Avar-Bizans mücadelelerine yer verilmiştir.

2.2.11. At

“*At*”³⁴² adlı makalede yazar, “*at*” hakkında bilgiler sunmakla beraber Türklerde at geleneği hakkında bilgiler vermektedir. Yazar, ilk olarak at cinslerinden, bazı at ırklarından Türklerde at yetiştiriciliği ve atın beslenmesi, iskelet sistemi hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Türklerde at, binek hayvanı ve taşımacılıkta kullanılmaktadır. Tarımda kullanımı seyrek olarak görülüp spor hayvanı olarak kullanımı da önceden beri vardır. Yazar, daha sonra eski Türklerde ve Orta Asya’da at geleneği konusuna yer vermiştir. Atı ilk evcilleştiren topluluklar Türkler olmakla beraber at üzerinde nişan alma ve hareket kabiliyetinin fazlaşması atı, Türklerin hayatında vazgeçilmez kılmıştır. Türklerde ata o kadar değer verilirdi ki, kutsal olarak addedilir ve Gök Tanrı’ya kurban olarak sunulacak kadar kıymetli kabul edilirdi. Türklerde at daha çok harplerde kullanılır ve ölen kişilerin çok sevdiği atları da beraberinde gömülürdü. Bu bile Türklerin ata ne kadar değer verdiklerini anlamak için yeterlidir. At motifiyle ilgili bazı mitolojik efsanelere de yine makalede yer verilmiştir.

2.2.12. Atilla

“*Atilla*”³⁴³ adlı makalede yazar, Hun Türklerinin ünlü hükümdarı olan ve Avrupa Hun Devleti hükümdarı Atilla’nın hayatı, Bizans ile olan mücadeleleri, ünlü savaşları ve son olarak Atilla ile ilgili farklı milletlerin efsanelerine yer vermiştir. Atilla, devleti ilk olarak bir süreliğine abisi Bleda ile birlikte kendisinin sorumlu bulunduğu Bizans sınırındaki bölgeleri yönetmekle meşgul olup daha sonra ise abisini öldürerek devletin tek hâkimi olmuştur. Atilla gençliğinde bir süre Aşağı-Tuna kıyılarındaki Novae’ye esir

³⁴² Bahaeddin Ögel, “At”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 64-79.

³⁴³ Bahaeddin Ögel, “Atilla”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 191-201.

düşmesi, Roma İmparatorluğunun zayıf yönlerini keşfetmesi, kendisinin Bizans ile olan münasebetlerinde büyük kolaylık sağlamıştır. Bu makalede Hun-Roma barış anlaşması olan Margus Barışı, Attila'nın Galya Seferi, Batı Roma ve Doğu Roma'ya yaptığı akınlar hakkında bilgiler verir. Yazar, Attila'nın kişiliği, sade hayatı hakkında da bilgiler sunmuştur. Yazara göre “*Attila dünya tarihinde tanınan en büyük ordu komutanlarından ve devlet teşkilatçılarından biri ve Çingiz Han'dan önce dünya egemenliği fikrinin en seçkin temsilcisidir.*” Attila gerek Doğu Roma (Bizans) olsun gerekse Batı Roma ve birçok devletin korkulu rüyası olmuştur. Bunu da Atilla için Avrupalıların kullandığı “*Tanrı'nın Kırbacı*” deyiminden de anlamaktayız. Avrupalılar Attila'yı kedilerini cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderildiğine inanmışlardır. Yazar, makalenin sonunda Attila'nın defnesi, kılıcı, soy kütüğü ve başkenti konusuna da ayrıca yer verip Atilla'nın nerede olduğu hala bilinmeyen mezarı konusuna da yer verilmiştir.

2.2.13. Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyunçur

“*Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyunçur*”³⁴⁴ adlı makalede yazar, Moyunçur Kağan tarafından dikilmiş olup Uygur Devleti'nin kurucusu Kutluk Bilge Kül Kağan ve oğlu Moyunçur Kağan'ın dönemini anlatan önemli Uygur yazıtlarından biri olan Şine Usu yazıtının tarihi önemi hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıtlar, Prof. Ramstedt tarafından ortaya çıkarılmıştır. Yazar bu yazıtın Çince vesikalari ve Karabalsagun yazıtında da örneklerine yer vererek bir karşılaştırma yoluyla konunun analizini yapmıştır. Uygur döneminde Uygurların Kutluk Bilge Kağan ve Moyunçur Kağan dönemindeki savaşlarına ve devlet idarelerine, yayıldıkları coğrafya hakkında bilgilere yer vermiştir. Bu dönemlerde yapılan batı, kuzey ve Oğuz seferlerine de yer vermiştir. “*Şine Usu Yazıtı Göktürk harfleriyle yazılmış Türkçe bir yazıttır.*”

2.2.14. Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler

“*Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler*”³⁴⁵ adlı makalede Bahaeddin Ögel, Topkapı Sarayındaki Şeyhi imzalı minyatürlerin İslami ve Uzak Şark unsurları dikkate alınarak karşılaştırma yoluyla bir inceleme yazısı şeklindedir. Bu makaledeki

³⁴⁴ Bahaeddin Ögel, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyunçur”, *Belleten*, XV/59, Ankara 1951, s. 361-379.

³⁴⁵ Bahaeddin Ögel, “Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler”, *Vakıflar Dergisi*, IV,1958, s. 209-239.

karşılaştırmada minyatürlerde yer alan figürlerin en küçük ayrıntıları dahi göz önüne alınmak suretiyle mukayeseye tutulmuştur. Makalenin birinci kısmında İslami olamayan motiflere, ikinci kısım Uzak Şark üslubu ile İslami motiflerin bir arada kullanılıp harmanlandığı eserlere, Üçüncü kısım ise İslami üslupta oluşturulan eserlerde yer alan figürlerin değerlendirilmelerine ayrılmıştır. Makalenin sonunda birçok minyatür resimlerinin yer aldığı albümden örnekler sunulmuştur.

2.2.15. İslamiyet'ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi

*“İslamiyet'ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”*³⁴⁶ adlı makalede yazar, İslamiyet'ten önceki Türklerde *“ikta sistemi”* hakkında bilgi vermektedir. İkta sistemi Türklerde İslam'dan önce, İslam'dan sonra Selçuklularda ve Osmanlılarda, devlet teşkilatının esasını teşkil etmektedir. Yazar, Türk devletlerinde ikta sistemi ve feodalite anlayışının daha iyi anlayabilmek için kabile anlayışının öğrenilmesine bağlamış olup bu kabile anlayışının köklerinin İslam'dan önceki Türk devletlerinde aramak gerektiği inancındadır. Yazar, Türk İslam feodalizminin esaslarının bilinmesini de bu kabile anlayışının bilinmesine bağladığından, bu yazısında da ana konu olarak İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde ikta sistemi üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmıştır.

2.2.16. Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Albüm Hakkında Notlar

*“Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Albüm Hakkında Notlar”*³⁴⁷ adlı makalede yazar, B. Tahsin Öz'ün Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Yakın Şark kültürüne ait bazı albümler hakkındaki görüşlere yer vermiştir. Eser içerisinde albümde yer alan minyatürlerin kıyaslama yoluyla benzer ve farklı yönleri açıklanmaya çalışılmıştır.

³⁴⁶ Bahaeddin Ögel, “İslamiyet'ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”, *IV, Türk Tarih Kongresi, (10-14.11.1948 Ankara), Tebliğler*, Ankara 1952, s. 242-250.

³⁴⁷ Bahaeddin Ögel, “Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Albüm Hakkında Notlar”, *Tarih Vesikaları*, I/16, 1955, s. 135-140.

2.2.17. Bozkurt

“*Bozkurt*”³⁴⁸ adlı makalede Bahaeddin Ögel, Türk devletlerinden biri olan Uygurların menşeleri ile ilgili efsanelerde bozkurt motifinin önemi ile ilgili efsanelere yer vermiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Bozkurt, Göktürk menşei efsanelerinde en önemli semboller arasında yer almakla birlikte Göktürklerin günlük hayatlarında da bu sembol kurt başlı tuğları ile kendini göstermiştir. Makalede, posta idaresinin 1922’de çıkardığı bozkurt resimli pulun yer aldığı görsellere de yer verilmiştir.

2.2.18. Böğü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin

“*Böğü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin*”³⁴⁹ adlı makalede yazar, Uygur Hakan sülalesine dair biri Cüveyni’nin kaynağına diğeri Çin kaynaklarına dayalı iki mitolojik efsaneden bahsetmektedir. Bu efsanenin başkahramanı ise Uygur Hakanı 760-780 yıllarında Uygur Hakanlığı yapmış olan ve Mani dinin benimsemesi ile tanınan Uygur Hakanı Böğü Han’dır. Yazar, iki efsanenin karşılaştırılmasını yaparak bir analiz yapmıştır. Yazar, bu efsanelerin açıklamalarına yer verdikten sonra efsanelerin Şamanizm, Manihaizm ve Budizm unsurlarının karışması sonucu Böğü Han’ın tarihi şahsiyetini sarstığı sonucuna varmıştır.

2.2.19. Börte Çine

“*Börte Çine*”³⁵⁰ adlı makalede yazar, “*Börteçine*” adı verilen kavramın farklı kaynaklarda geçen kullanım ve anlamı hakkında bilgi verir. “*Reşideddin (Cam’üt-tevarih) ile Ebulgazi (Şecere-i Türk)’ye göre Türkleri Ergenekon esaretinden bir kahramanın adı olarak geçer.*” Bazı kaynaklarda ise “*Bozkurt*” şeklinde geçmektedir.

³⁴⁸ Bahaeddin Ögel, “Bozkurt”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 9.

³⁴⁹ Bahaeddin Ögel, “Böğü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 27.

³⁵⁰ Bahaeddin Ögel, “Börte Çine”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 40.

2.2.20. Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler

“*Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler*”³⁵¹ adlı makalede yazar, Türk tarihinin önemli meselelerinden biri olan eski Orta Asya kavimlerinden Yüeciler konusu hakkında bilgi vermektedir. Yazar, ilk olarak Yüecilerin Hun döneminde mevcut durumları ve güçleri, Hun-Yüeci münasebetleri hakkında bazı bilgiler sunmuş ve Hun-Yüeci savaşları sonucu, Yüecilerin batıya akınları hakkında kaynaklardan bilgiler sunma yoluyla açıklamalarda bulunmuştur. Yüecilerin batıya akınları sonucu Sakaların ikamet ettiği Isıg Göl civarını ele geçirmeleri ve Sakaların güneye inmesi, Sakaların yerleri, Batı Türkistan’ın o dönemdeki ehemmiyeti hakkında bilgi verilmektedir.

2.2.21. Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar

“*Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar*”³⁵² adlı makalede yazar, bu makaleyi iki başlık altında oluşturmuş olup ilk kısımda Göktürklerin etnik menşeleri hakkında bilgi verirken ikinci kısımda Göktürk Devleti döneminde Orta Asya’nın etnik durumu hakkında bilgi vermektedir. Her iki kısımda da vesikalara genişçe yer verilmiş olup bu vesikaların tenkidini yaparak bu dönemde yaşamış olan Göktürklerin menşei irdelenmiştir. Yazar, bu makalede çoğunlukla Göktürk Devleti’nin esas kısmını oluşturan Doğu veya Kuzey Göktürkleri hakkında vesikalar ve notlara yer vererek açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca birinci bölümde yazarın “Türk Mitolojisi” adlı eserinde değer verdiği Türk topluluklarında kurt efsanelerine de yer vermiştir. Genel olarak bu makale Türk devletlerinin siyasi ve etnik sınırları, Göktürklerin yaşadıkları ve yayıldıkları coğrafya ve gelenekleri hakkında bilgi verir. Eserde vesikalarda yer alan Türk motifleri ve efsanelerde yer alan şahıs adlarına da yer verilmiştir. Yazar, ikinci bölümde ise Göktürklerin Altay bölgesinde ikamet edip yayıldıkları coğrafya hakkında bilgi vermektedir. Yazar, Göktürklerin etnik menşelerini iyice anlayabilmek için Tanrı dağlarının kuzeyinde ve Altay Dağlarının eteklerinde yaşayan iki göçebe kavim olan batı bölgesinde yaşayan Tölesler ile doğu bölgelerinde yaşayan Juan Juan’ların karşılıklı ilişkilerinin, yer aldıkları coğrafyanın sınırlarının tespit ederek incelenmesinin gerekliliği

³⁵¹ Bahaeddin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, XV/1-3, 1957, S. 247-278.

³⁵² Bahaeddin Ögel, “Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar”, *Bellekten*, XX/81, TTK, Ankara 1957, s. 81-137.

sonucuna varmıştır. Bu nedenle ikinci kısımda Töles ve Juan Juan kavimleri hakkında da bilgiler sunmaktadır.

2.2.22. Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi

“Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”³⁵³ adlı makalede yazar, Orta Asya Türk devletlerinin tarihi, menşeler ile ilgili olarak son dönemde yapılan araştırmaların ana kaynaklarla karşılaştırma yoluyla tenkidine yer vermiştir. Böylece bu araştırmaların gerçeklerle örtüşmeyen kısımlarını okuyucuya sunarak en doğru bilgiye ulaşma yolunu tercih etmiştir.

2.2.23. Dr. Muhaddere N. ÖZERDİM

“Dr. Muhaddere N. ÖZERDİM”, adlı makalede yazar, bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan “Kırgızların Örf ve Adetleri”³⁵⁴ başlığı altında, Dr. Muhaddere N. Özerdim ’in Doğu Dilleri Dergisi’nde 1964 yılında yayınlanan “Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan Kırgızların Örf ve Adetleri” başlığı altında yayınlamış olduğu makale hakkında bazı eleştirilerinin yer aldığı bir yazı dizisidir. Bahaeddin Ögel, Türk topluluklarının ortak tarihi üzerinde oldukça kıymetli araştırmalarda bulunan değerli bir ilim adamı olup özellikle Türk halkının kültür zenginliği ve çok iyi bilen bir ilim adamıdır. “Ögel’in Kırgızların tarihi, efsaneleri, şecereleri, eposları, tarihi coğrafyası ve arkeolojisi üzerine yazıp söyledikleri, Türk dili Kırgız bilim adamları için değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Ögel, çalışmalarında Kırgızlar ile Anadolu Türklerinin kültürlerindeki benzerlikleri vurgulayıp yazmıştır.”³⁵⁵ Yazar, ilk olarak bugün dünyanın önemli iki gücü arasında yer alan Rusya ve Kızıl Çin gibi devletlerin mücadele sahasını oluşturan Orta Asya ve Doğu Türkistan’daki emellerine yönelik politikaları hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra ise yazar, “Bugün Çin Türkistan’ında yaşayan halklardan Kırgızların Örf ve Adetleri” adlı yazıda Çin Türkistan’ındaki Kırgızlar bahsedildiği halde verilen örf ve adetlerin Tanrı Dağları

³⁵³ Bahaeddin Ögel, “Orta Asya Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, *A. Ü. DTCF Dergisi*, XXII/1-2, 1959, s. 261-273.

³⁵⁴ Bahaeddin Ögel, “Dr. Muhaddere N. Özerdim, Bugün Çin Türkistanında Yaşayan Halklardan “Kırgızların Örf ve Adetleri”, *Türk Kültürü*, IV/42, 1966, s. 565-566.

³⁵⁵ Üçler Bulduk, Abdrasul İsakov, “Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri(Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar)”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı)*, IV/1, Ankara 2019, s. 124.

ve kuzeyindeki Kırgızlara ve Burat kavimlerine ait olması konusunda yapılan büyük hataya ve Kırgızlara ait bazı bilgilerin kendi buluşlarıymış gibi orijinal olarak gösterilmesini konusunda tenkitte bulunmuştur. Yazar, bir tarihinin bir konuyu ele alırken kaynakların doğru şekilde incelenip kavimlerin yaşadıkları bölgelerin yer tespiti konusunda daha titiz olunup incelediği konu hakkında kendisinden daha önce ilim âlemine sunulan kaynaklardan haberdar olmanın önemi üzerinde durmuştur.

2.2.24. Ergenekon ve Ergenekon Efsanesi

“*Ergenekon veya Ergenekon Efsanesi*”³⁵⁶ adlı makalede yazar, Göktürlere ait menşei efsanelerinden biri olan Ergenekon Efsanesi hakkında bilgi vermektedir. “*Göktürklerin kendi soylarına ait inanışlarıyla, devlet kurmadan önceki tarihlerini aydınlatıcı hususiyetler taşıyan iki destan bulunur. Biri “Bozkurt”, diğeri “Ergenekon” destanıdır.*”³⁵⁷ Ergenekon eski bir Türk efsanesi olup kökleri en eski Orta Asya çağlarından beri kendini göstermekte ve bu efsane zamanla Türk kültürünün farklı coğrafyalarında yayılmasıyla bu efsanenin farklı örnekleri de kendini zamanla göstermiş ve en eski şeklini tamamen koruyamamıştır. Ergenekon Efsanesi Hunlar çağında ayrı motiflerle kendini göstermiş olsa da bir bütün olarak Göktürkler çağında kendini bulmuştur. Ergenekon Efsanesi düşman tarafından katledilen Türklerden kalan son erkek çocuğunun dişi bir kurt tarafından kurtarılıp bir mağaraya götürülmesi ve bu mağarada on boyun türeyip demir dağı eriterek dışarı çıkıp Göktürk milletini oluşturmasından bahsetmektedir. Yazar, makalede bu efsanenin biri erken ve diğeri geç çağlarda olmak üzere Çin kaynağından iki örnek sunarak bu kaynaklar arasında benzer ve farklı yönleri ortaya koymuştur. Bunun sonucunda daha geç çağdaki Çin kaynaklarından “*Türklerin menşei Orta Asya’nın doğusunda değil, batı kısmında meydana geldiğini açıkça söylemektedir*” sonucuna varmıştır.

---

³⁵⁶Bahaeddin Ögel, “Ergenekon ve Ergenekon Efsanesi”, *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara 1968, s. 299-301.

³⁵⁷ Samet Azap, “Kurtlar ve Mankurtlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sa: 2/1, 2013, s. 280

2.2.25. Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla

“*Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla*”³⁵⁸ adlı makalede yazar, çok sevdiği ve değer verdiği, ilmi metot bakımından da kendisine örnek olarak aldığı Türk kültür tarihçiliğinin öncülerinden biri olan Prof. Abdulkadir İnan’ın eserlerinin, yazılarının bir araya getirilerek yayınlanması sonucu yazarın Abdulkadir İnan ile ilgili bilgilerini ve düşüncelerini içermektedir. Bunu yaparken Prof. Abdulkadir İnan’ın Türk kültürünü ele alış şekli, bakış açısı, eserlerini oluştururken takip ettiği ilmi metotlar hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bu makalede Abdulkadir İnan’ın eserleriyle ilgili olarak da bazı açıklamalarda bulunmuş olup eserini yazarken Türk kültürünü yaşayarak onu ruhuna, iliklerine kadar benimsemesinin onu başarıya götüren en önemli özelliklerinden biri olduğu yönünde bir sonuca varmıştır.

2.2.26. Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar

“*Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar*”³⁵⁹ adlı makalede yazar, Prof. Dr. Ahmet Temur’un “Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur el-Din” adlı eserinden yola çıkarak Türk tarihi ve dilinin yabancı unsurların tesirlerinin arttığı bir dönemde Türkçe sözlülüklerin yerini yabancı kelimelerin istila etmesi tehlikesi hakkında bilgi vermektedir. Bu eserde özellikle Moğolca-Türkçe bazı unvan ve kişi adlarının yanlış kullanımları hakkında bilgi vererek eserin bir tahlilini yapmıştır.

2.2.27. Toğrul Bey’in Adı Hakkında

“*Toğrul Bey’in Adı Hakkında*”³⁶⁰ adlı makalede yazar, bazı eski Türk adlarının günümüzde yazım ve telaffuzlarındaki bazı yanlışlıklara dikkat çekmektedir. Bu konu kapsamında yazar, Büyük Selçuklu Sultanı Toğrul Bey’in adının Altay dillerindeki yeri

---

³⁵⁸ Bahaeddin Ögel, “Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla”, *Türk Kültürü*, VI/71, (Eylül) 1968, (37-41), s.861-865.

³⁵⁹ Bahaeddin Ögel, “Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, TTK, Yayınları, Ankara 1971, s. 67-74.

³⁶⁰ Bahaeddin Ögel, “Toğrul Bey’in Adı Hakkında”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 201-207.

ve önemi ve geçmişten günümüze geçirdiği bazı değişimler sonuncu bugünkü “*Tuğrul*” şeklini almasına kadar geçen süreç hakkında bilgi verir. Bu adım en eski Türkçe’deki kullanımı “*Toğrul*” şeklinde olup zamanla daha batıda eski Türk lehçelerinin bir özelliğinin sonucu olarak “*Toğrul*” şeklini alıp günümüzde bugünkü Anadolu’da ise “*Tuğrul*” şeklini alır. Türklerde “*Toğrul*” bir kuş adı olup yazar, “*Toğrul*” ve “*Kongrul*” kuşları ile ilgili efsanelere de bu makalede yer vermiştir.

2.2.28. Tatar

“*Tatar*”³⁶¹ adlı makalede yazar, Tatar kavim adının kökleri ve bu adım eskiden beri Türk ve Moğol kabilelerini belirme amaçlı olarak kullanımları ve Tatar kavminin yayıldığı coğrafya hakkında bilgi vermektedir. Yazar, Göktürk ve Uygur devirlerinde yaşayan Tatarlar hakkında Göktürk devletine ait Kül-Tegin Devrindeki “Otuz Tatarlar” ile Bilge Kağan yazıtında geçen “*Dokuz Tatarlardan*” bahsetmektedir. Uygur Döneminde ise Uygur kağanı Bayan-Çur Kağan ‘ın Göktürk harfleriyle yazılmış Şine-Usu adlı bir yerde bulunmuş Türkçe bir kitabesinde Uygur-Tatar savaşlarına yer verilmiştir. Çin kaynaklarında ise “*Tatar*” adına ilk olarak “*Ta-ta*” şeklinde geçmektedir. Yazar, şimal Tatarları ile Cenuptaki Tatarlar hakkında da bilgi veren yazar, Şimal Tatarlarını Orhun Tatarları, Kara Tatarlar ve Buyır-Nor Tatarlar olmak üzere üç gruba ayırarak incelemiştir. Bu kavimlerden Orhun Tatarlarının X. Yüzyılda yaşadığı ve Türk olmaları ihtimalinin fazla olduğuna da değinmiştir. Cenuptaki Tatarlar ise “*Ak-Tatarlar*” olarak bilinmekle birlikte bu Çin kaynaklarında bütün Türk kavimlerine Ak-Tatar anlamında-a gelen “*Pai-ta*” adı ile anılmıştır. Çin’in şimal ve garbında da Moğol olmayan halklara Ak-Tatar adı verilerek Çin’in şimalde adlandırdığı bu Ak-Tatarların yaşadığı Yin-Şan dağları Türklerin bir sığınağı ve Çin’e yapılacak akınlarda önemli bir stratejik bölge özelliği ihtiva etmektedir.

---

³⁶¹ Bahaeddin Ögel, “Tatar”, İslam Ansiklopedisi, XII/1, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 1979, s. 50-56.

2.2.29. Türklerde Kartal ve Kartal Arması

“*Türklerde Kartal ve Kartal Arması*”³⁶² adlı makalede yazar, Türklerin kutsal hayvanlarından biri sayılan kartalın devlet sembolü olarak kullanımı hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bir sembolün bir topluluğa mal olması için devletlerin hayatının birçok alanında “*bir cemiyetin dininde, geleneklerinde, efsanelerinde hatta bayrağında işlenmiş olması gerekliliği*” anlayışını savunmuştur. Türklerde kartal sembolü de tam olarak böyle idi. Türk aile ekonomisinde, Türklerin günlük hayatlarında birçok yeri kapsıyordu. Hayvancılıkla ve avcılıkla yaşamlarını uzun süre devam ettiren Türklerin av hayatında kartalın yeri çok önemlidir. Bu görkemli av sahneleri Türklerin sanat hayatında da kendini göstermiş olup kazılar sonucu ele geçen buluntular yoluyla da bu açıkça görülmekteydi. Bu kartal sembolleri Türk devlet armalarında da görülmekle birlikte aynı zamanda hükümdarlığın bir sembolü olarak da kullanılmıştır. Yazar, Türk mitoloji hayatında da kartalın önemine yer vermiştir. Yazar, Hun mezarlarında ele geçen kartal resimlerinden örnekler sunma yoluyla kartalın sadece bir sembol olmayıp aynı zamanda bir astronomi ve din sembolü olarak da kullanıldığı sonucuna varmıştır. Türk dininde kartal sembolü ayrıca “*Tanrının bir sembolü*” olarak da görülürdü. Yazar, Türklerin değerli kuş sembolleri hakkında detaylı olarak “*Türk Mitolojisi*” adlı birinci cildinde verilmiştir.

2.2.30. Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri

“*Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri*”³⁶³ adlı makalede yazar, Türk masallarında kullanılan keloğlan motifinin eski kökenleri ve eski Türk hayatında, Türk mitolojisinde yeri ve önemi hakkında bilgiler verir. Yazar, Keloğlan motifini araştırırken bu motifin Türk ortamında yeri üzerinde durarak ve Türklere ait olduğunu ispatlamak amacıyla bu anlayışın Türklerin dil ve inanışlarında aile ve devlet gelenekleri yani bu motifin Türklerin hayatının neresinde hangi bölümlerinde yer aldığını araştırma şeklinde bir metot üzerinden araştırmalarını yürütmüştür. Bunu yaparken Türklerde “*kellik*” hakkında bilgiler sunmuş ve farklı kaynaklarda bu konuda kullanılan farklı deyimlerin

³⁶² Bahaeddin Ögel, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, *Türk Kültürü*, X/118, 1971-72, (Ağustos) 1972, s. 208-226.

³⁶³ Bahaeddin Ögel, “Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri”, *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (23.6.1975, İstanbul) Bildirileri*, II, Ankara 1976, s. 265-268.

yer aldığı örnekler sunmuştur. Son olarak Orta Asya ve Kuzey Asya'dan derlediği bazı keloğlan masal örneklerine yer vermiştir.

2.2.31. Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim

“*Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim*”³⁶⁴ adlı makalede yazar, sosyal bilimler üzerinde çalışmalar yapan ilim adamlarının, Türk kültürü ile ilgili konuları araştırma konusunda bu konuda büyük önem taşıyan konulardan biri olan ve Türk devletlerinin ana temellerini oluşturan Türk kültürü ile ilgili konuları araştırma yapmaktan uzak durmaları göstermeleri konusunda eleştiride bulunmuştur. Eğitimde millileştirme konusundan Türk kültür tarihinin önemi üzerinde durmuş ve günümüzde Milli kültürün gelişmesi için gerek eğitimcilerin ve gerekse akademik müesseselerin ve cemiyetlerin Türklerin bu köklü kültürüne daha fazla hâkim olup eğitim kurumlarında çocuklara bu eğitimin yerleştirilmesi Milli kültür alanındaki boşluğun doldurulup bu millet olma kendi kültürüne sahip çıkma bilincinin çocuklarda ve gerekse gençlerimizde oluşturulması için gerekli müdahalenin yapılması ile ilgili eleştirilerde bulunmaktadır. Bu makalede bir diğer değindiği konuda Türk kültüründe yeri olmadığına inandığı “*bozkır kültürü*” deyiminin Türk coğrafi yapısını belirtmek için yanlış ve kaba bir sözcük olduğu bu ifadenin daha çok Macaristan ve Rusların kaynaklarında dikkat edilen unsurlar arasında yer alan bir iklim tipi olduğuna dair araştırmaları belirtmiştir.

2.2.32. Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu

“*Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu*”³⁶⁵ adlı makalede yazar, Büyük Hun Devleti'nin en büyük ve çağlara meydan okuyan Mete Han'ın Çin kaynaklarına göre hayatı, savaşları ve askeri taktikleri, devlet yönetimi hakkında bilgi verir. Yazar, bu konuya Büyük Hun Devleti adlı kitabında genişçe yer vermiş olup bu makalede daha kısa bir özet şeklinde vermiştir. Makale, Mete'nin Yüceçilere esir düşmesinden başlar, doğudaki Tunguzlarla olan savaşları, batıya yönelerek Çin'e akınlarda bulunması ve Orta

³⁶⁴ Bahaeddin Ögel, “Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim”, *Milli Kültür Dergisi*, I/3, (Mart) 1977, s. 19-21.

³⁶⁵ Bahaeddin Ögel, “Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu”, *Milli Kültür Dergisi*, I/6,(Haziran), Ankara 1977, s. 38-40.

Asya Türklerini bir bayrak altında toplamasına kadar devlet ve ordu içerisindeki faaliyetleri hakkında bilgi verir.

2.2.33. Attila ve Avrupa Hunları

“*Attila ve Avrupa Hunları*”³⁶⁶ adlı makalede yazar, Avrupalıların “*Tanrının Kırbağı*” olarak adlandırdığı, Avrupa’da kurulan Hun devletinin büyük hükümdarı Atilla’nın devlet idaresi, ordusu ve Avrupa üzerindeki etkileri hakkında bilgi vermektedir. Atilla’nın başında bulunduğu Hun Devleti, Çin’in Hunlar arasında “*Türk’ü Türk’e kırdırma*” yoluyla uyguladığı politika sonucu Hun Devletinin ikiye ayrılarak Çin etki alanına girmek istemeyen bölümünün Avrupa’ya göç etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Atilla gerek halk ve gerekse ordu sistemi ile bütün Avrupa tarafından örnek alınmıştır. Makalede ayrıca Atilla’nın akınları, Kavimler Göçü sonucu Avrupa’nın oluşan yeni sınırları ve Atilla’nın şahsi kişiliği hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, bu konuyla ilgili olarak 1950 tarihli Türk Ansiklopedisini IV. cildinde, “*Attila*” maddesi adı altında yer vermiştir.

2.2.34. Mete’nin Oğlu Gökhan

“*Mete’nin Oğlu Gökhan*”³⁶⁷ adlı makalede yazar, Hun İmparatoru Mete’nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gök Han’ın imparator olduktan sonra Hun devletindeki bazı iyileştirme faaliyetlerinden bahsetmektedir. Hun Devleti hakkında bilgi vermektedir. Hun-Çin münasebetleri ve Yüceğilerin tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılması dönemin belli başlı olaylarını oluşturur. Yüceğiler bu yenilgi sonucu batıya doğru kayarak Hindistan’ın ilk ve son büyük imparatorluğu olan Kuşan devletini kuracaklardır. Yazara göre “*Kuşan çağı Hindistan, Afganistan ve Batı Türkistan medeniyetinin adeta bir altın çağıdır.*” Ayrıca Gök Han döneminde Çin prensesi ile birlikte gönderilen ve İmparatorun veziri rütbesine yükseltilen Çin asıllı Hun veziri Yüah’ın Türk kültürünün korunmasıyla ilgili konuşmalarına yer verilmiştir.

³⁶⁶ Bahaeddin Ögel, “Attila ve Avrupa Hunları”, *Milli Kültür Dergisi*, I/8, (Ağustos) Ankara 1977, s. 33-34.

³⁶⁷ Bahaeddin Ögel, “Mete’nin Oğlu Gökhan”, *Milli Kültür Dergisi*, I/9, (Eylül), Ankara 1977, s. 30-33.

2.2.35. Cici Han

“*Cici Han*”³⁶⁸ adlı makalede yazar, Çin entrikaları ve akınları sonucu, Hunların batıya kayan kısımlarının lideri olan Cici Han’ın hükümdarlık dönemi, savaşları, Batı Türkistan siyaseti ve son olarak Cici Han’ın hazin sonu hakkında bilgi verir. Bu Türk kağanı batıda güçlü bir devlet oluşturmasına ve İran, Afganistan bölgesine hâkim olmasına rağmen Türk savaş hayatında aldığı yanlış bir karar canına mal olmuştur. Cici Han’ın hükümdarı olduğu Batı Hunları, Çin’e tabi olmayan kısımlarından oluşmuştur. Cici Han Dönemi atı bırakıp bir kale yaptırarak Türklerin alışkın olmadığı kale savunması tarihte büyük bir hata olarak aksetmiştir.

2.2.36. Göktürk Devleti (Bumin ve İltiş Kağanlar)

“*Göktürk Devleti (Bumin ve İltiş Kağanlar)*”³⁶⁹ adlı makalede yazar, Türk adıyla kurulan ilk Türk Devleti ve aynı zamanda Türkleri bir toplayarak Türk şuurunu yaymış olan Göktürk Devleti’nin kuruluşu, gelişimi, yayıldığı ve ele geçirdiği topraklar ve Göktürk hakanları hakkında bilgi vermektedir. Bu dönem Türklük şuurunun oluşması bakımından çok önemlidir. Ünlü Göktürk kitabeleri de yine bu devlete ait en önemli kaynakları oluşturur. Eski Türk toplulukları arasında mukadderliğine inandıkları ve Tanrı’nın bir sembolü olarak gördükleri “*gök*” tabirini kutlu Türk adıyla kullanarak oluşturdukları “*Göktürk*” ismini yeni kurdukları devlete isim olarak vermişlerdir. Devletin kurucusu ise Bumin Kağan Orta Asya’daki akraba kavimleri bir araya getirmek suretiyle Göktürkleri kurmuşlardır. Kardeşi İstemi Yabgu’yu ise Batı bölgesinin kağanı olarak atamıştır. Göktürk devleti devletin doğu kanadı ve batı kanadı olmak üzere iki kısma ayrılarak yönetilir asıl merkez ise Doğu’da bulunurdu. Yazar, bu makalede Bumin Kağan’ın. Göktürk Devletini kurduğu 552’de devleti kurduğu dönemden başlayarak elli yıllık Çin esaretinden kurtularak İltiş Kağan’ın 681’de II. Göktürk devletini kurmasına ve sonra gelen Bilge Kaan ve Kültigin’in Göktürk hâkimiyet dönemine kadar geçen olaylar hakkında bilgi vermektedir.

³⁶⁸ Bahaeddin Ögel, “Cici Han”, *Milli Kültür Dergisi*, I/10, (Ekim) Ankara 1977, s. 25-27.

³⁶⁹ Bahaeddin Ögel, “Göktürk Devleti (Bumin ve İltiş Kağanlar)”, *Milli Kültür*, I/II, (Kasım) Ankara 1977, s. 23-25.

2.2.37. İstemi Kağan

“*İstemi Kağan*”³⁷⁰ adlı makalede yazar, Batı Göktürk Devletinin ünlü ve güçlü kağanı İstemi Yabgu dönemi hakkında bilgi verilmektedir. İstemi Yabgu, Batı Göktürk devletinin kurucusu kendisinin soyundan gelenler on-ok yani on boy olarak adlandırılırdı. Abisi Bumin Kağan olup devletin merkez yönetimi abisinin elindedir. Yazar, bu makalede İstemi Kağan döneminde Batı Göktürk devlet teşkilatı, savaşları, yayıldığı coğrafya sınırları hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, Göktürklerin menşeleri ile ilgili efsaneleri sunma yoluyla Göktürkler Devletini kuran Türklerin köklerinin batıdan gelerek daha sonraları Orhun bölgesine yerleştiği sonucuna ulaşmıştır. İstemi Kağan dönemindeki en önemli olaylardan biride batı ilişkiler ilerletilerek “*Batıya açılan ilk Türk hakani*” olarak tarihe geçmesidir. Yazar, burada İstemi Kağan’ın batıya akınları ve Türkleri kondurma ve Bizans ile ilişkilere de yer verilmiştir.

2.2.38. Bilge Tonyukuk

“*Bilge Tonyukuk*”³⁷¹ adlı makalede yazar, Göktürklerin üç hükümdarına da vezirlik etmiş olan Bilge Kağan ve Kültigin Yazıtlarını kaleme alan ünlü Türk veziri Bilge Tonyukuk hakkında bilgiler vermektedir. Makalede büyük vezir Tonyukuk’un milliyeti, Türk akınları hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bunu yaparken Göktürk yazıtlarından yararlanmışır.

2.2.39. Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri

“*Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri*”³⁷² adlı makalede yazar, Türklerin asker bir millet olması, herhangi bir saldırı da top yekûn halkın beraberinde orduyla beraber hareket edip saldırıya geçmesi konusuna yer verilmiş, Türk toplumlarındaki bu yüksek asker-millet anlayışının temelinde yatan nedenler üzerinde durmuştur. Bu nedenler arasında en önemli yeri gerek devlet teşkilatının gerekse ordu teşkilatının temellerinin ve “*disiplin ve protokol anlayışının*” oluşmasında en önemli rolü üstlenen aile düzeni oluşturmaktadır. İkinci olarak ise halkın savaşlarda ordu ile beraber

³⁷⁰ Bahaeddin Ögel, “İstemi Kağan”, Milli Kültür, III/1, Ankara 1981, s. 6-8.

³⁷¹ Bahaeddin Ögel, “Bilge Tonyukuk”, Milli Kültür, III/2, Ankara 1981, s. 10-12.

³⁷² Bahaeddin Ögel, “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, Askeri Tarih Semineri (24-27.5.1983 Ankara) Bildiriler, II, Ankara 1983, s. 225-231.

düzen alması ve son olarak devlet düzeninin oluşmasında da önemli bir yer teşkil eden “akın ve iskân” hareketidir. Akın ve iskân Türkler gibi gelişmiş bir milletin bir devletin yıkılması ile daha güçlü bir devlet kurmaya meyilli bir devletin uzun süre devam etmesinde ana prensiplerin başında gelirdi.

2.2.40. İpek Yolu Dizisi Hakkında

“*İpek Yolu Dizisi Hakkında*”³⁷³ adlı makalede yazar, TRT televizyonunda yayınlanan İpek yolu adlı bir diziye dair bazı eleştiri yazısının yer aldığı görüşlerini içermektedir. Başta “İpek Yolu” adlı dizi olmak üzere TRT’de yayınlanan bazı programların Türk tarihini, dilini ve kültürünü zedeleyici bazı yanlış bilgilere yer vermelerinden dolayı bir eleştiri yazısı şeklindedir.

2.2.41. Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri

“*Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri*”³⁷⁴ adlı makalede yazar, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde devlet ve ordu mehterleri hakkında bilgi vermektedir. Bu konu hakkında yazar, Türk kültür tarihine giriş adlı eserinin sekizinci cildinde de yer vermiştir. Bu eserin tanıtımında daha öncede bahsettiğimiz gibi Türklerde mehter anlayışı sadece bir müzik amaçlı değil orduda da önemli bir yeri bulunmaktaydı. Bu konu içerisinde yazar, makalede İslamiyet öncesi Türk devletlerinden Osmanlı Devleti dönemine kadar Türklerde mehter geleneği hakkında bilgiler sunmaktadır. Mehter geleneğinin menşei üzerinde durmuş ve İslamiyet öncesi Türklerde de küçük farklara rağmen yer aldığı sonucuna varmıştır. Yazar, Türklerde nevbet anlayışı, hakanlık kösleri, davullar ve borular gibi mehter parçalarına ayrı ayrı yer vermiş olup “*tuğ, davul ve boru*”nun yalnızca savaş sembolü olarak görülmeyip aynı zamanda savaş aleti olarak kullanıldığı sonucuna varmıştır.

³⁷³ Bahaeddin Ögel, *İpek Yolu Dizisi Hakkında*, Türk Kültürü, XXIII/261, 1985,.....

³⁷⁴ Bahaeddin Ögel, “Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, II/1, (Aralık) Konya 1986, s. 1-20.

2.2.42. Mevlana ve Türk Kültürü

“*Mevlana ve Türk Kültürü*”³⁷⁵ adlı makalede yazar, Türk kültürünün önemi ve Çin ve İran gibi komşu devletlerin Türk kültürüne etkileri ve büyük tasavvuf şairlerinden Mevlana’nın eserlerine etki eden kültürler hakkında bazı tartışmalara yer vermiştir. Türkler cihanşümul, evrensel bir yapıya sahip olmalarından ötürü her çağda etrafındaki kültürlerle karşı bir merak duymuş ve bu kültürleri öğrenmek için elinden geleni yapmıştır. Yazar bu konudan bahsederken bazı ayrımların da yapılması gerekliliğine inanmıştır. İranilaşma ve Çinlileşme bir nevi asimile olarak kendi kültüründen ayrılıp başka bir kültürü tamamıyla benimseyip o kültürün kalıpları içine tüm benliğiyle girmektir. Ancak Türk devleti sınırları içerisinde bir Türk olarak öz benliği ve kendi kültüründen ödün vermeden Çin ve İran kültür ve edebiyatından etkilenilmesi farklı bir şeydir. Milletlerin bu iki olgunun arasındaki farkı iyice anlaması ve ona göre farklı kültürlerle etkileşime girmeleri gerekir. Türkistan gibi kozmopolit şehirlere sahip bir bölgede Türklerin İran ve Çin kültüründen etkilenmeleri daha çok ekonomik amaçlı öğrenmişlerdir. Tüm bu nedenlerden türü Mevlana’nı eserlerinin farsça olması nedeniyle bir Fars gibi kabul edilmesinin yanlış olduğu sonucuna varmıştır çünkü bu şair Mesnevi eseri ilk olarak Türklerde yankıları büyük olup Türklerin çok saygı duyduğu bir şahsiyettir.

2.2.43. Türklerde “Kâinat Devletleri” Anlayışı

“*Türklerde ‘Kâinat Devletleri’ Anlayışı*”³⁷⁶ adlı makalede yazar, daha önce “Türklerde Devlet Anlayışı” adlı eserinde genişçe yer verdiği Türklerde Kâinat Devletleri anlayışına bu makalesinde de yer vermiştir. Yazar, ilk olarak kâinat ve dünya sözcüklerinin farklı anlamlar içerip dünyayı kâinatın bir parçası olduğu görüşünü üzerinde durmuş ve Türklerde kâinat devlet anlayışının ilk örneklerini Oğuz Destanından örnekler sunma yoluyla açıklamıştır. Yazar, Türklerin hayatında çok eski dönemlerden gelen “*Cihan Hâkimiyeti*” anlayışı İslamiyet’le birlikte din ve siyasetin birleştirilmesi ile devlet hâkimiyeti anlayışını almış ve bu düşünce Türk milletinin hafızasında hiç

³⁷⁵ Bahaeddin Ögel, “Mevlana ve Türk Kültürü”, *Selçuk Üniversitesi 1. Mevlana Kongresi (3-5. 5.1985 Konya) Tebliğler*, Konya 1986, s. 1-4.

³⁷⁶ Bahaeddin Ögel, “Türklerde Kâinat Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Tarihçe Türk Devletleri Sempozyumu, (20-22.5.1985 Ankara) Tebliğleri*, I, Ankara 1987, I, s. 55-63.

silinmeyen bir ideal olarak sonsuzluğa kadar devam edecektir. Türkler dünyayı kendi evleri gibi göreyerek gökyüzünü bir çadır, güneşi ise bayrakları olarak kabul etmişlerdir. Türkleri devlet kurmada başarıya götüren sebepler arasında yer alan cihan hâkimiyeti anlayışı Türklerin bir bütün halinde bir bayrak altında toplanmasını da sağlamaktadır. Eskiden beri devlet teşkilatının temelinde “*din, devlet ve insanlık*” ideali varlığını her zaman hissettirmiş ve bu idealler doğrultusunda devletin temelleri atılmıştır.

Yazar, bu makalede “*yer, gök, insan üçlüsü*” üzerinde de durarak evren devlet anlayışında bu üçlünün yeri ve önemine yer verirken kendisine yol gösteren en önemli kaynaklardan biri olan ünlü Göktürk yazıtlarından örnekler verme yoluna da gitmiştir. Bu bağlamda Gök Tanrı inancı üzerinden de durup Çin ile Türkler arasında Gök Tanrı inancının benzer ve farklı yönlerine değinerek Çin’de gök yaratıcı olarak kabul görülürken Türklerde se göğü yaratan bir gücün var olduğu sonucuna varmıştır. Türklerin gök ile ilgili inanışları İslamiyet’le birlikte Türklerin hayatına giren Semavat anlayışıyla yani bir boyut kazanmıştır.

2.2.44. Türk Milleti ve Türk Devletleri

“*Türk Milleti ve Türk Devletleri*”³⁷⁷ adlı makalede yazar, Türk milletini Türk devletlerinin oluşumunda yeri ve önemi hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, ilk olarak daha öncede bahsettiğimiz Türk ailesinin temelini oluşturan Türk aile düzeni hakkında bilgi verdikten sonra devlet, insanların inanç ve ailedeki töreye bağlı olarak şekillendiğinden Türk töresinin temelleri ve törenin devlet içerisindeki yeri ve önemi hakkında bilgi verilir. Devlet oluşurken çekirdeğini anne, baba ve çocuktan meydana gelen ailenin temelleri üzerine kurulu olup bu aileler belli bir disiplin içerisinde oluşturulup töre denen örfi hukuk kurallarına göre düzenlenip yaşarlardı. Türk devlet düzeni oluşurken de alabileceği en iyi örneği alarak kendi aile sisteminin gelişmiş töre ve aile düzeninin üstüne oturttu. Böylece aile töresinin yanı sıra bir devlet töresi de ortaya çıkmıştır. Türk devlet ve tabiat düzeni ile ilgili bilgilere de yer vermek suretiyle Türklerin atlı ve savaşçı bir millet olmaları ve hayatlarının her alanını mücadele ile ilgili olması

---

³⁷⁷ Bahaeddin Ögel, “Türk Milleti ve Türk Devletleri”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu (20-25.5.1985) Tebliğleri*, I, Ankara 1987, s.65-67.

nedeniyle Türk mitolojisinin dayandığı temeller hayaller üzerine değil aksine gerçekler ve büyük tabiat varlıklarının üzerine kurulu olduğunu belirtmiştir.

2.2.45. Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü

“*Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü*”³⁷⁸ adlı makalede yazar, İran'da kurulmuş olan bir Moğol devleti olan İlhanlıların ilk oluşumları ve Türk askeri teşkilatında alp olarak bilinen ve Çingiz Han'ın dört külük (dört köpek) adını verdiği en yakın muhafız birliğinde önemli komutanlarından biri olan Çormahan Noyan'ın İran'a büyük komutan olarak tayin edilişi ve İran'daki askeri faaliyetleri hakkında bilgi verir.

2.2.46. Türklerde Semavi Kurtlar

“*Türklerde Semavi Kurtlar*”³⁷⁹ adlı makalede yazar, daha önce “*Türk Mitolojisi*” adlı eserinde yer verdiği Türk mitolojisinde kurt motifi ve Türklerin kutlu kurt sembolleri ve gök yeleli kurtları hakkında bilgi vermektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi Türklerde gök kutsallık, bir ilahi değer taşıyordu ve kendileri için kutlu olarak addettikleri sembollerin başına gök deyimi getirilirdi. Ayrıca Farsça Oğuz Destanında kurtlarla iletişim kurabilen ve kurtların dilinden anlayan Tuman Han hakkında bilgilere de bu konu dâhilinde yer verilmiştir. Makalede Türk devletlerine ait kurt motiflerinin yer aldığı birçok resimlere yer verilmiştir.

2.2.47. (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı

“*(Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı*”³⁸⁰ adlı makalede yazar, bu konuya Türk mitolojisi adlı eserinin ikinci cildinde de yer vermiştir. Bu makalede yazar, Topkapı Sarayındaki Oğuz

³⁷⁸ Bahaeddin Ögel, “Alâeddin Keykubad Çağında Batı İran'da Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü”, *1. Alâeddin Keykubad Sempozyumu (4-7.5.1987, Konya) Tebliğleri, Selçuk Dergisi*, Sa.3, 1988, s. 13-17.

³⁷⁹ Bahaeddin Ögel, “Türklerde Semavi Kurtlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, II/13, İstanbul 1988, s. 2-7.

³⁸⁰ Bahaeddin Ögel, “(Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), *Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı*”, 1. Sovyet-Türk Kolokiyumu (1-8. 1988 Bakü).

Destanı parçalarından alıntılar yaparak açıklama yoluna gitmiş ve Dede Korkut Kitabında yer alan Oğuz Destanı bölümlerinin analizini yapmıştır. İki kaynak arasındaki destan parçalarından örnekler sunma yoluyla bir sentez yapmış ve bu iki kaynağın benzer ve farklılıklarını ortaya koymuş ve böylece yazar, destan parçasının dil ve üslup bakımından daha eski olduğu ancak İslami unsurların ise Dede Korkut'ta daha ağır bastığı sonucuna varmıştır.

2.2.48. Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet

“*Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet*”³⁸¹ adlı makalede, geçmişe Kurtuluş Savaşı dönemine bir yolculuk yaparak milli hâkimiyet, milli irade kavramlarının asıl örneklerinin yer aldığı, milletin canı pahasına vatani kurtarmak için gösterdiği kutlu büyük mücadeleyi tekrar hatırlatmak suretiyle, bugünkü gençlerimize milli hâkimiyetin o dönemin şartlarıyla nasıl oluştuğunu ortaya koymaktadır. Yazarın amacı, bugünkü Cumhuriyetimizin temellerinin zorbalıkla, baskıyla değil dönemin tüm güçlüklerine rağmen halkın isteği doğrultusunda, kendi iradesi mukabilinde oluşup günümüze kadar geldiğini Türk gençliğine açıklamak ve onları bilgilendirmektir. Bu konudaki düşüncelerini yazar şu önemli cümleyle özetlemektedir; “*Biz diyoruz ki, doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu felsefesi, düşünceleri doğrudan doğruya Türk milletinin zihinlerinde oluşmuş veyahut da, Türk milletinin isteği doğrultusunda meydana gelmiştir. Onun için Türk Cumhuriyeti büyüktür.*” Bu kurtuluşa öncülük eden başta M. Kemal Atatürk olmak üzere silah arkadaşlarının alelade insanlar olmayıp bu uğurda nice başarılar ve savaşlar yapmış önemli komutanlardan oluşur.

2.2.49. Türk Tarih Araştırmalarında Tarihi Metot

“*Türk Tarih Araştırmalarında Tarihi Metot*”³⁸² adlı makalede yazar, Türk kültür araştırmalarında kullanılan metot bilgisi hakkında bilgi vermektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Türkler tarih boyunca geniş sınırlara varan birçok devlet kurmuş, farklı kültürlerle iletişime girmişlerdir. Gittikleri yerlere kendi kültürlerini götürmekle birlikte

³⁸¹ Bahaeddin Ögel, “Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet”, *Erciyes Üniversitesi 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı Konferansları*, (23.4.1988 Kayseri).

³⁸² Bahaeddin Ögel, “Türk Tarih Araştırmalarında Tarihi Metot”, *1. Mersin Kültür ve Eğitim Sempozyumu (18-20.12.1987), Mersin, İçel Kültürü*, (6 Eylül) 1988, s. 3-6.

kendi kültürlerinin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle Türk folklor araştırmalarında genellikle ilim adamları Türkler gibi köklü bir tarihe sahip olan Almanların araştırma metotlarını kullanarak Alman tarihi ve kültürünü araştıran okullardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Doğu Cermen ve Türkler gibi atlı kavimlerin bazı gelenekleri ve sosyal yapılarındaki benzerlikler Türk araştırmalarında Almanların araştırma metotlarını kullanmaya yöneltmiştir. Yazar, kendisinin de hocası olan ünlü tarihçi Prof. Eberhard'ın istatikselsel metot araştırmalarına da yer vermiştir. Atatürk'ün yaptığı en önemli inkılaplardan birini de Halk Bilgisi araştırmaları oluşturup Atatürk bu konuyla ilgili gelenekleri halkevleri dergileri gibi yayınların bünyesinde toplama yoluyla bugün dahi insanların yaralanabileceği önemli kaynaklar sunmuştur.

2.2.50. Tuğ

“*Tuğ*”³⁸³ adlı makalede yazar, atlı kavimlere ait bir hâkimiyet sembolü olarak kabul edilen “tuğ” adı verilen bayraklar hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, bu konu hakkında “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı eserinin altıncı cildinde ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bu yazısında ise yazar ilk olarak “tuğ” sözünün çeşitli kaynaklarda farklı söyleyişlerine yer vermiştir. Tuğların şekilleri hakkında bilgi verirken Çin devletine ait tuğlarla karşılaştırma yoluyla bilgi vermeyi tercih etmiştir. Türk tuğları bayraklı ve bayraksız olmak üzere iki şekilde olduğu bilgisine yer verilmiştir. Türklerde tuğ birçok amaç için kullanırdı. Hâkimiyet sembolü olan tuğlar davul ile birlikte kullanılır ve otağın önünde bulunurdu ve bu konuda Göktürklerin altın kurt başlı tuğlarına da değinmiştir. Savaşta tuğların rolü ve önemi üzerinde durmuştur. Her komutanın kendi rütbesine göre farklı sayıda ve farklı şekilde tuğlara sahip olduğu ve öncü birliklerinde tuğlara sahip olduğu bilgisine de yer verilmiştir. Ayrıca Yazar tuğ sayılarına ve tuğların kuyrukları hakkında bilgilere yer vermiştir. Özellikle Göktürk ve Uygurlarda yedi ve dokuz sayısının uğurlu olduğuna inanıldığından tuğ sayılarında da bu kıstas dikkate alınırdı. Türklerde tuğ püskülleri veya kılları genelde atkuyruğu ve yak öküzünden yapılırdı.

---

³⁸³ Bahaeddin Ögel, “Tuğ”, İslam Ansiklopedisi, XII/2, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 1988, s. 1-5.

2.2.51. Göktürklerden Önce Orta Asya'da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlamaları)

“Göktürklerden Önce Orta Asya'da Türk Devletleri”³⁸⁴ adlı makalede yazar, Göktürklerden önceki Türk devletleri, bu toplulukların tarih seyri içerisindeki hareketlenmeleri hakkında bilgi verir. Yazar, bu konu hakkındaki en güvenilir kaynak olarak Çin kaynaklarını gördüğünden çalışmasını oluştururken daha çok Çin kaynaklarından yola çıkarak açıklama yoluna seçmiştir. Çin tarihleri, Orta Asya'nın bir başından diğer başına yayılıp yaşayan Türk kavimleri için ortak bir ad kullanma yolunu tercih etmişlerdir. Çin tarihlerinde bu kavimler için daha çok “Dingling” ifadesini kullanmışlardır. Bu söz daha eski olması itibariyle önemlidir. Yazar, konu hakkında kaynaklardaki bilgileri sunduktan sonra, Çinlilerin Orta Asya'da çeşitli Türk kavimlerini, etnik bakımdan kesin olarak birbirinden ayırabiliyorlar ve Çinlilerin akraba Türk kavimlerini iyi tanıdıkları ve onların tümünün aynı adla adlandırdıkları sonucuna varmıştır. Yazarın makalede yer verdiği bir diğer konuda Türk sözünün ilk defa ne zaman görüldüğü meselesine yer verip Göktürk ve Uygurları Hunların soyundan geldikleri ile ilgili görüşleri ileri sürmüştür. Son olarak, Türklerin kurttan türeyiş efsaneleri ve Türk kavimlerinin bir din geleneği olan at kurban etme gelenekleri hakkında bilgi verir.

2.2.52. Ak Hun Devleti

“Ak Hun Devleti”³⁸⁵ başlıklı makalede yazar kuruluşuna göre Türk devletleri ve Ak Hun Devleti hakkında bilgi vermektedir. Yazar, Türk devletlerini türlerine göre ayırarak inceleyip açıklamıştır. Yazar, bir devleti incelerken kökleri, oluşması ve yapısı hakkında bilgi vermenin önemini vurgulayarak Ak Hun Devletini kuruluşuna ait en eski ve ana kaynaklardan başlamak üzere tarih içerisindeki seyri ve Göktürk Devleti tarafından yıkılışına kadar geçen süre içerisindeki gelişmelerden bahsetmektedir. Yazar, Ak Hun Devleti ve Türkler hakkında bilgi verirken Çin kaynaklarını esas alma yolunu seçmiştir. Çinliler Ak Hun Devletini kuran kavimler birliğini Hun olarak adlandırdıkları gibi Batı Türkistan'daki Ak Hunları, Çin'in kuzeyindeki Toba Devletiyle birlikte anıyorlardı. Ak Hun Devletinin bulunduğu bölge farklı kültür ve anlayışa sahip

³⁸⁴ Bahaeddin Ögel, “Göktürklerden Önce Orta Asya'da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlamaları)”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 69-74.

³⁸⁵ Bahaeddin Ögel, “Ak Hun Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 75-79.

kavimlerin bir arada bulunduğu bir bölge olup çeşitli toplumların kültür kaynaşması yaşadığı bir devlettir. Yazar, makalede Göktürk Devletini kuran Türklerin Batı Türkistan ile olan temaslarına da yer vererek şu sonuca varmıştır: “*Göktürk Devletini kuran Türkler ve Tanrı Dağları ile İpek Yolu üzerindeki diğer Türkler, çok erken çağlarda Ak Hun Devleti veya Semerkand olmak üzere, çevredeki Soğudlular veya Soğd kültürlerine karşı, yabancı değillerdi. Daha doğrusu Ak Hun Devleti, onlar için yabancı bir devlet değildi.*”

2.2.53. Batı Göktürk Devleti

“*Batı Göktürk Devleti*”³⁸⁶ adlı makalesinde Bahaeddin Ögel, Türklerin ilk yurdu hakkında bilgi verdikten sonra, Türklerde iskân siyaseti ve Göktürkler Döneminde batıya uygulanan iskân politikası hakkında bilgi vermektedir. Yazar, Orhun bölgesinin Büyük Göktürk Devletinin başkenti ve kutsal bir önemi olduğu bilgisine yer verdikten sonra Orhun Nehri kıyılarının daha çok kutsallığı bakımından önem ihtiva ettiği görüşünü belirtip Türklerin ilk anayurdunun Orhun Nehri kıyıları olduğu sonucuna varmıştır. Makalede yer verilen bir diğer konuda Türk kültürüne etki eden faktörler ve Göktürk kültürünün etkileşime girdiği kültür çevreleri hakkında bilgi verilmektedir. Türklerin ilk karşılaştıkları ve dolayısıyla etkileşime girdikleri kültür, Batı Türkistan ve dolayısıyla İran kültürü olmuştur. Türklerdeki şehirleşme faaliyetleri hakkında bilgilere de yer veren yazar, Göktürkler Döneminde şehir hayatı ve şehirleşmeye yer vermiştir. Göktürk çağında meydana gelen Türkleşme ise Samanoğulları çağında devam etmiştir.

2.2.54. Batı Hun İmparatorluğu

“*Batı Hun İmparatorluğu*”³⁸⁷ başlıklı makalesinde yazar, Büyük Hun İmparatorluğunun gelişimi, Çin-Hun münasebetleri ve Hunların batıya kayma faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Makalede daha çok Batı Hun Devleti dönemi sürecine yer verilmiştir. Bu süreç içerisinde Batı Türkistan ile olan münasebetler, Çin’e yapılan akınlar ve Hunların batıya doğru yönelmeleri başlıca konuları içerir. Hunlar bir taraftan MS 41 yılında başlayıp neredeyse on yıl kadar süren kıtlık ve kuraklık diğer taraftan iç

³⁸⁶ Bahaeddin Ögel, “Batı Göktürk Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 117-120.

³⁸⁷ Bahaeddin Ögel, “Batı Hun İmparatorluğu”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 23-27.

karışıklıklar yaşaması onucu yaşadığı bu zor süreçte batıya doğu bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu durum uzun süre devam eden Orta Asya’da Büyük Çin akınlarının başlamasına neden olmuştur. Orta Asya’daki bu Çin akınları Çin’in geri dönmesi üzerine Hunların tekrara aynı vaziyeti alarak eski bölgelerine geri dönmeleriyle devam eden bir döngü şeklindeydi. Yazar, son olarak MS 151 yılında tek hakanlığa bağlı idarenin yerinin Hun Oymaklar Federasyonunun aldığı bilgisine ye vererek Hun devletini bir bütün halinde incelemenin zorluğunu da yine makalede vurgulamıştır.

2.2.55. Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı (Göktürklerden Osmanlılara)

“*Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı*”³⁸⁸ adlı makalede ise Bahaeddin Ögel, Göktürklerde devlet ve millet anlayışı başlığı altında yazar, Göktürk devletindeki anlayıştan yola çıkarak Türklerde devlet ve millet kavramını açıklamıştır. Yazar, Türklerde devleti oluşturan unsurları “il-devlet, devlet-toprak, devlet-kağan” gibi başlıklar altında sunarak böylece ele aldığı konuyu en anlaşılır şekilde sunma yolunu tercih etmiştir. Yazar, devlet, toprak ve millet üçlüsünün öneminden bahsederek eski Türklerde topraksız bir millet düşünülmemeyeceği gibi halk toprağı ve toprakta halkı tamamlayarak bir devlet meydana getirir görüşünden yola çıkarak devletin temelini “il” oluşturduğu ve halk, toprak, kağan gibi unsurların ise devleti var eden yegâne unsurlar olduğu görüşüne varmıştır. Yazar, bu kavramları açıklarken Göktürk yazıtlarından büyük oranda yararlanma yolunu tercih etmiştir. Yazar, Türklerde millet anlayışı için ise ayrı bir başlık altında bize sunmaktadır. Eski Türklerde millet sözü için “budun” olarak ifade edilirdi.

2.2.56. Türgeş Devletleri (Göktürklerin Batıya Kaymaları)

“*Türgeş Devletleri*”³⁸⁹ adlı makalede yazar, Göktürkleri meydana getiren On Boylardan biri olan Türgeş Devleti dönemi, Türgeş-Göktürk ilişkileri ve bu dönemde Türk topluluklarının tarihsel seyri hakkında bilgi vermektedir. Türgeşlerin Türk tarihi bakımından oldukça önemli bir devlet olup Göktürklerin yıkılması üzerine onların mirası

---

³⁸⁸ Bahaeddin Ögel, “Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı (Göktürklerden Osmanlılara)”, Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu, I, Ankara 1987, s.129-137.

³⁸⁹ Bahaeddin Ögel, “Türgeş Devletleri (Göktürklerden Batıya Kaymaları)”, Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu, I, Ankara 1987, s. 121-127.

üzerine kurulmuş ve başıboş kalan Batı Türklerini tekrara bir araya getirmeyi başarmışlardır. Türgeşlerin bir diğer önemli faaliyetleri ise Türklere şehir ve kültür hayatını benimsettikleri Selçuklu Devleti gibi devletler kuracak olan kudretli Oğuz kitlelerinin de bir imparatorluk oluşturmak için gerekli olan içtimai yeterliliğe sahip olabilmelerinde etkileri oldukça fazla olmuştur. Yazar makalede ilk Türgeş Devletini kuran soylu boylardan biri olan Sarı Türgeşlerin kuruluşu, kurucusu Baga-Tarkan, Sarı Türgeş Devletinin sınırları ve İkinci Göktürk kağanı İl-Teriş Kağan'ın kardeşi Kapagan-Kağan tarafından yıkılışına kadar geçen süreç hakkında bilgi verir. Sarı Türgeş Devletinin yıkılışı Göktürklerin Batıya doğru kayma faaliyetlerinin yaşanmasına da yol açtığından bahseden yazar, böylece şu görüşe varmıştır: “Batı Türkistan’da Türk nüfusunun çoğalması, Oğuzlardan çok önce başlamıştır.”

2.2.57. Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler

“Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler”³⁹⁰ başlıklı makalede yazar, 600 yıl boyunca hâkimiyetini sürdüren Büyük Hun İmparatorluğunun kuruluşu, gelişimi ve büyük Hun Hükümdarı Mete Han’ın tarih sahnesine çıkması ve Mete Han’ın gerek o dönemde gerekse daha sonraki dönemde kurulan devletlere de örnek olan önemli icraatları hakkında bilgi vermektedir. “*Büyük Hun İmparatorluğu, hatta Türk tarihi de bütün görkemiyle, Mete ile başlar.*” Makalede yazar, Hunların komşuları Yüeciler, Tunghular ve Çinliler ile ilişkileri ve Hun-Çin Savaşları hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, Hun devletinin Mete’den önceki dönemi Mete’nin gençliği Yüecilere esir olarak verilmesi ve Mete’nin Tümen Komutanlığı, Tunghular üzerine yaptığı savaşlar ve Hun-Çin münasebetleri başlıca konularını oluşturur. Ayrıca yazar, Hun Devlet anlayışında “vatan, millet, aile” kavramlarına yer verilmiştir.

---

³⁹⁰ Bahaeddin Ögel, “Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 7-21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİKİRLERİ VE ŞAHSİYETİ

3.1. ŞAHSİYETİ

Bahaeddin Ögel, ilmi hayatı kadar karakteri ve davranışlarıyla da insanlığa örnek olabilecek, saygıdeğer bir kişiliğe sahipti. Kendisi çok iyi kalpli biriydi. Çevresine karşı hep nazik ve kibar davranışlar sergilerdi. Herkese karşı güzel düşünceler beslerdi ve bu halini gülen yüzünde ve yumuşak sözlerinde görmek mümkündü. Kin, kıskançlık gibi insanları kötülüğe sürükleyen, insanın içini kemiren, hoş olamayan duygulara karşı içini hep temiz tutmayı tercih etmişti. Böyle menfi duygulara sahip ve kendisi hakkında kötü düşünceleri içinde barındıran insanlara karşı bile hep hoşgörülü ve sevecen bir hali vardı.³⁹¹ Yaşamı boyunca kimseyi kırıp incitmemiş ve insanlara karşı daima iyi davranışlarda bulunmuştu.³⁹²

Ögel, ilmi hayatında her ne kadar otoriter, tuttuğunu koparan, ağırbaşlı bir yol izlese de, şahsi hayatında, sohbet çevrelerinde bir o kadar esprili, anlayışlı, yumuşak ve toleranslı tavırlarıyla insanları kendine hayran bırakırdı. Sosyal çevresinde bulunduğu ortamlarda, günlük meselelerin yanı sıra tarihin tozlu sayfalarında yatan esrarı ortaya çıkarmaya çalışır, etrafındaki insanlara kendi engin bilgilerinin yanı sıra gezip gördüğü ülkelerden bahsedirdi. Yaşadığı değerli, bir o kadarda unutulmaz tuhaf anılarını anlatarak, etrafındakilere onun bitmek tükenmek bilmeyen bilgi dağarcığından faydalanma imkânı sunardı.

Bahaeddin Ögel, insanlara çok değer verirdi. O insan sevgisini her şeyin üstünde görür ve bu sevgisinin köklerini tarihin derinliklerinden alırdı. İnsanlığa olan hayranlığını şu sözlerle dile getirmişti: “*insan şeref ve haysiyeti her şeyin üstündedir.*” Ve bu sözünü daima hatırlatarak adeta bir hayat felsefesi haline getirmişti. Herkese hitap eden bir hali vardı büyük ile büyük, küçük ile küçük olurdu.

³⁹¹ Faruk Sümer, “Bahaeddin Hoca”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 65, İstanbul 1990, s.15.

³⁹² Ahmet Kabaklı, “Aziz Bahaeddin Ögel”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 65, İstanbul 1990, s.19.

Ögel, gençliğe ayrı bir kıymet verir, onları geleceğin mirasçısı olarak görürdü. Gençlere karşı uyarılarını güzel bir dilde nasihat ederek anlatır, onlara vatan, millet sevgisini en iyi şekilde aşılamaaya çalışır, gençliği geleceğe karşı umutlandırır, hayata karşı daha dik durmalarını sağlardı. Kendisinin büyük emek ve zaman harcayarak yetiştirdiği öğrencilerini vatana millete yararlı, insanlığa olumlu hizmet verecek güzel yerlerde, önemli mevkilerde görmek onu çok mutlu ederdi.

Karamsarlığa onun hayatında yer yoktu. İnsanlara yardım etmek ve onları deneyimleriyle aydınlatmaktan büyük mutluluk duyardı. Yaptığı rutin sohbetlerinde kendisini dinlemeye gelen farklı fikirlere sahip insanlara karşı hep hoşgörülü olmuş, kendi fikirlerine aykırı olsa dahi, yine de herkesin düşüncelerine karşı oldukça anlayışlı bir tavır sergilemiş ve fikirlerine değer vermiştir. İnsanlara yanlış fikirlerini kaba ve sert bir dille söylemek yerine sıcak yaklaşımlarıyla, daima güler yüzü, tatlı diliyle anlatmıştı. Bu açıdan bakıldığında tam bir demokrasi aşkıyla doluydu. Kendi fikirlerinin çekinmeden, açıkça dile getirdiği gibi diğer insanlarında bu şekilde özgürce fikirlerini sunmalarını isterdi. Bu düşüncesine sahip olmasındaki ana kaynak, insan sevgisinin çoğu meselenin üstesinden gelebileceğine olan inancıydı. Karşıt görüşlere sahip insanların bile insan sevgisiyle yaklaşıldığı takdirde düşüncelerin ve fikirlerin bölünmeden rahatlıkla dinlenebileceği ve bunun sonucu olarak demokratik bir ortamın oluşacağına inanıyordu. Ögel'in benimsediği bu görüş sayesinde karşıdaki kişi onda olan bu derin ve engin bilgi birikimine ve tarih bilgisine karşı duyarsız kalmaz, gerçeğin ne olduğunu ayırt edebilir ve en sonunda düşüncelerinde hatalı olduğunun farkına varırdı.

Ögel, ilim ve irfanı her şeyin üstünde tutardı. Bu nedenle Kendisi “*milliyetçi görüşün*” önde giden temsilcilerinden biri olmasına rağmen, karşıt fikirdeki kişilerle asla tartışma içerisine girmemişti. Sahip olduğu bu meziyetleri sadece davranış şekliyle değil ayrıca siyasete alet olmamasıyla da ispat etmişti. Bu konu hakkında da değerli fikirlerini “*siyasete atılan kişilerin ve bir makam kabul eden ilim adamlarının, artık ilim hayatları bitmiştir*” sözüyle desteklemiştir.³⁹³ Bahaeddin Ögel, öğrencilerine karşı da oldukça anlayışlı ve sakin bir kişiliğe sahiptir. Bahaeddin Ögel'in öğrencilerinden Kenan Ziya Taş Ögel 'in dersleri hakkında şunları belirtmektedir:

---

³⁹³Ergünöz Akçora, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı”, s. 44-45.

“Hoca derslerinde ağırlıklı olarak kendi hayat tecrübesini konuya mecz ederek anlatıyor ve bunu da gayet tatlı ve nezih bir üslupta yapıyordu. Bu yüzden amfideki dersleri, Genel Türk Tarihi kürsüsü öğrencilerinin dışında, diğer kürsülerin öğrencileri ve hatta Tarih Bölümü dışındaki öğrenciler ile gayet kalabalık bir biçimde işleniyor ve sohbet kıvamında bir konferansa dönüşüyordu. Türk Kültürü ile ilgili misaller getirirken hep memleketi Harput/Elazığ’a atıflarda bulunuyordu.”³⁹⁴

3.2. İLMİ VE FİKRİ KİŞİLİĞİ

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, gerek Türk camiasında gerekse ilim âleminde oldukça sevilen ve saygı duyulan bir kişilik olup sadece bir tarih otoritesi olmayıp “dil, folklor, sanat tarihi, coğrafya ve arkeoloji” alanlarında da hatırı sayılır bir otoriteye sahipti. Ancak Bahaeddin Ögel, bu meziyetlerine rağmen oldukça mütevazı bir kişiliğe sahip olduğundan övünmeyi sevmez ve yaptıklarını asla yeterli bulmazdı.³⁹⁵ Bahaeddin Ögel’in fikri kişiliğinin temelinde Türk Milletine karşı duyduğu derin sevgi ve sorumluluk duygusu yatmaktadır. Bu derin sevgi ise kaynağını zengin Türk kültüründen almaktadır. Bahaeddin Ögel, Türk kültürünü, kökleri Orta Asya’ya, dalları ise eski dünya devletleri olan Afrika ve Avrupa’ya dayalı bir ağaç olarak kabul edip, bir bütün içerisinde ele almaktadır.³⁹⁶ Türk tarihini bir bütün halinde ele alıp inceleyen Bahaeddin Ögel, Hun-Türk, Gök-Türk, Uygur-Türk, Selçuklu-Türk, Osmanlı-Türk Devletleri’ni bir zincirin halkaları olarak değerlendirmiş ve Türkiye Cumhuriyetine bağlamıştır.³⁹⁷ Türk kültür tarihinin en önemli temsilcilerinden biri olan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, “Ziya Gökalp ile başlayan Türk kültür tarihi araştırmalarında Ord. Mehmet Fuat Köprülü, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Prof. Dr. Abdulkadir İnan, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ve Dr. Emel Esin ile devam eden bir zincirin halkasıdır.” Türk kültürü ile alakalı çalışmalar başlarda yabancı ülkelerdeki kültür araştırmalarını takip etme şeklinde gerçekleşirken sonraları bu çalışmaları kendi ülkelerine taşıyarak eyleme geçilmiştir. Türkiye’deki son elli yıl

³⁹⁴ Kenan Ziya Taş, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sinede Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak”, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI/1, 2019, s. 455.

³⁹⁵ Ergünöz Akçura, “Bahaeddin Ögel”, s. 44.

³⁹⁶ Abdulkadir Yuvalı, “Bahaeddin Ögel”, s. 23.

³⁹⁷ Kemal Göde, “Hocamız Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sa. 4, (Kayseri) 1990, s. 453.

içerisindeki araştırmalar sonucu dış dünya ile dengeler kurulmuşsa da sonrasında bu sahada Türk ilim adamları bayrağı ele almışlardır.

Cumhuriyetten sonra kùltür tarihi çalışmaları iki safhada ilerleme göstermiştir. İlk safhada daha çok gözleme dayalı pasif bir süreçtir. Ancak ikinci safha da “*ilim ve fikir*” safhası olup daha aktif bir dönemi kapsamaktadır. Türk Kùltür tarihi çalışmalarının ilmi bir karaktere büründürülmesinde Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprölü’nün büyük emeği vardır. “*Köprölü, çalışmalarını yaparken, Avrupa medeniyetinin esasını teşkil eden ilmi zihniyet ve metotlarını, Türkiye’ye aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.*” Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, ilmi kùltür çalışmalarını yürütürken, Köprölünün çalışmalarını geliştirip daha ileri bir seviyeye taşıyarak Avrupa’daki, ilmi araştırma ve metotları, Türk ilmi hayatına uygulamış ve böylece günümüze de ışık tutan önemli eserler vermiştir.³⁹⁸ Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Bahaeddin Ögel’in fikirlerini “*Dinamizm, Çeşitlilik, Devamlılık ve Bütünlük fikri*” olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. Türk milletinin göçebe bir millet olması dolayısıyla herhangi bir tehlike anında Türk ailelerinin ani bir baskına karşı hazır bir vaziyet alma durumları, yaşamlarının temelini oluşturuyordu. Bu yaşam şartları, Türk milletini hareketli ve dinamik bir millet haline getirmiştir. Hatta Bahaeddin Ögel, o dönemin en hareketli milletinin Türkler olduğu görüşünü savunmuştur. Bu dinamik ve hareketli yaşam tarzı sonucu Türkler farklı toplumlarla temasa geçerek kùltürel etkileşimlerde bulunmuşlardır. Bahaeddin Ögel, İslam medeniyetiyle birlikte Türklerin bin yıldan fazla İslam dünyasında hâkim olup etkin rol oynamasından bahsederek, farklı kùltürlerle etkileşime giren Türklerin asimile olmasına rağmen İslamiyet’i benimseyen Türklerde, İslam Kùltürünün Türklerle bağdaşmasından dolayı öz benliklerini yitirmeyip kendi kimliklerini koruduklarından bahsetmektedir. Bahaeddin Ögel, Orta Asya ‘dan başlamak üzere ilk kùltür öğelerini araştırmış ve Türk milletinin Anadolu’ya gelip yeni bir devlet kurmalarına kadar geçen süreci araştırarak Orta Asya ile Anadolu kùltür kalıntılarının benzerliğine dikkat çekmiştir.

Bahaeddin Ögel’in esas aldığı bir diğer anlayış ise “*devamlılık ve bütünlük*” anlayışı olmuştur. Bahaeddin Ögel, Mehmet Fuat Köprölü’nün “*Türk tarihinin ve kùltürünün bir bütün olduğu*” görüşüyle yola çıkarak “*Köprölü ekolü*” nü benimsemiş ve bu doğrultuda çalışmalarını yapmıştır.³⁹⁹ Bahaeddin Ögel, siyasi tarih çalışmalarına

³⁹⁸ Muhammet Beşir Aşan, “Bahaeddin Ögel”, s. 69-70.

³⁹⁹ Abdulkadir Yuvalı, Muhammet Beşir Aşan, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, s. 59-60.

ilaveten Türk kültür tarihine yoğunluk vererek birçok konunun aydınlığa çıkmasına öncülük etmiş ve bu konuda bir otorite elde etmiştir. Ögel, ayrıca M. Fuat Köprülü başta olmak üzere Sayın Abdulkadir İnan, Z. Velidi Togan, İbrahim Kafesoğlu ve Emel Esin gibi değerli tarihçilerin çalışmalarına büyük saygı duymuş ve takdir etmiştir. Özellikle Abdulkadir İnan için “*Büyük Hocam*” tabirini kullanarak ona olan saygı ve sevgisini bu şekilde dile getirmeyi tercih etmiştir. Abdulkadir İnan’ın “*etnografya, folklor, destan ve tarihle ilgili makalelerinden*”, yaralanmak suretiyle “*Türk Mitolojisi*” adlı eserini yazarken büyük faydasını görmüştür.⁴⁰⁰

Bahaeddin Ögel, ilmi çalışmalarında daima mili duyguları esas alarak hareket etmiş ve hocası aynı zamanda doktora danışmanlığını yapan, Çin ve uzak doğu tarihi üzerine de çalışmalar yapmış olan Alman tarihçi Wolfram Eberhard’ın metod anlayışını benimsemiştir. W. Eberhard vasıtasıyla “*kültür çevreleri*” teorisini savunan “*Viyana Ekolü*”ne bağlı kalarak hareket etmiştir.⁴⁰¹ Bahaeddin Ögel, W. Eberhard’ın “*istatistik metodunu*” temel alarak çalışmalarında bu yöntemle hareket etmiştir. Ögel, bu istatistik metodunu şu şekilde anlatır; “*Almanlar, geniş bir tarihleri bulunduğundan folklor araştırmalarını, Alman tarihinin ve geleneklerinin izleriyle birlikte ele almışlardır. Bunların en ünlüleri Viyana’daki Schmidt-Koppers Okudur. Bu ünlü okul, biraz da din araştırmalarını, kendi programlarının içine almışlardır. Böylece, bugünkü Alman İnanışlarını, gelişme yolu ile incelemiştirler. Almanya’daki ikinci önemli tarihi folklor okulu, Thurnwald Okulu’dur. Bu okul sonuçlara daha çok istatistik notları ile erişmek istiyordu. Çok materyal, materyallerin sınıflandırılması ve böylece sonuçlara varma, bu halk bilgisi okulunun başlıca amacıydı. İyi bir şans olarak, bu okulun tanınmış üyelerinden biri olan Prof. Eberhard, uzun zaman Türkiye’de kalmış ve bu istatistik metodunu, Türkiye’de geliştirmeye çalışmıştır.*”⁴⁰² Bahaeddin Ögel bu teorisini Büyük Hun İmparatorluğu adlı iki ciltlik eserinde de belirtmektedir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Çin kültürünün oluşumunda etkili olan sınır kavimlerinden bahsederek Çin’in ana kültürünün oluşumundaki etkileri ve rollerine yer vermiştir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Muhammet Beşir Aşan, “Bahaeddin Ögel”, s. 70-71.

⁴⁰¹ Feda Şamil Arık, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri”, s. 33.

⁴⁰² Bahaeddin Ögel, “Türk Halk Bilgisi Araştırmalarında Tarihi Metod”, s. 254-255.

⁴⁰³ Bahaeddin Ögel, “Büyük Hun İmparatorluğu”, s. 1-2.

3.3. BAHAEDDİN ÖGEL'İN YAPTIĞI GÖREVLER

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, başta Ankara olmak üzere farklı kentlerde yer alan birçok fakülte, enstitü vb. yüksek eğitim-öğretim kurumlarında görevler almış olup lisans ve lisansüstü dersler vermiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.

1750 sayılı kanununun 40. maddesi uyarınca Ankara'da 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi'nde (1976-77 ders yılı) "*Türk Kültür Tarihi*"

Kara Kuvvetleri Komutanlığı Harp Okulu'nda (1977-78), "*Türk Sosyal Tarihi*"

2547 sayılı kanununun 40/a maddesi uyarınca AÜ Fen Fakültesi'nde (1982-84), "*Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi*"

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde, "*Türk İnkılap Tarihi*"

GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü doktora programında "*Özel Tarih Metodolojisi*"(1984-85)

Memleketi Elazığ'daki Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, (1978-82), "*Türk Kültür Tarihi*" ve "*Eski Türk Tarihi*" derslerini okutmuş olan Bahaeddin Ögel, sahip olduğu ilim ve irfanı böylece etrafına da yaymak suretiyle vatana ve millete faydalı bireylerin yetişmesi yolunda elinden geleni yapmıştır.

Bahaeddin Ögel kendi fakültesi ve fakülte dışındaki idari ve akademik bir takım görevlerinin yanı sıra çeşitli kurum ve kuruluşlarda üyeliklerde bulunmuş olup uzman ve danışman sıfatıyla çalışmalarda bulunmuştur:

1981'de Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in Tarih Bölümü Başkanlığına getirilmesi ve Genel Türk Tarihi Kürsüsü başkanlığından ayrılması üzerine, bu tarihte adı geçen kürsünün başkanlığına atanmış ve 1984'e kadar bu görevini yürütmüştür.

AÜ *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*'nde, "*İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanlığı*" ile Enstitü Müdür Yardımcılığı ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini ifa etmiştir.

MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesindeki Tarih-Coğrafya projesinde, 1.3.1983'ten itibaren bir yıl, yine aynı bakanlığın "*Özel İhtisas Komisyonu*"nda, 25.3.1985'ten başlamak üzere iki ay süreyle çalışmıştır.

Yine aynı kanununun 39. Maddesi gereğince Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki kültürel değişim programının birinci maddesi çerçevesinde araştırma ve

incelemelerde bulunmak üzere, YÖK Temsilcisi olarak 4.5.1983'ten itibaren üç hafta süre ile Çin'e gönderilmiştir.

22.10.1984'de 2547 sayılı kanununun 21 maddesi uyarınca, Prof. Mehmet Altay Köymen'in emekliye ayrılması dolayısıyla boşalan Tarih Bölümü Başkanlığına tayin edilmiştir. Ancak fakülte idaresi ile olan bazı görüş ayrılıkları nedeniyle, bu görevinden 7.5.1986'da istifaen ayrılmıştır.

AÜ Atatürk İlkeleri Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (1985-88), asli üyesi olduğu Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu'nun "*Genel Türk Tarihi Araştırma ve Uygulama Kolu*"nun (1981-89), ve S.Ü. "*Selçuklu Araştırmaları Merkezi Danışma Kurulu*"nun (1986-89) başkanlıklarını yapmıştır.

Kültür Müsteşarlığı ve Bakanlığında "*Kültür Eserleri Kurulu*" (1976-86), "*TRT. Kurumundan Satın Alınacak Eserle Danışma Kurulu*" (1986-89), "*Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü*", Türkiye İş Bankası "*Tarih Büyük Ödülü Seçiciler Kurulu*" üyeliklerinde bulunmuştur.

Ayrıca çeşitli tarihlerde Devlet Planlama Teşkilatı Kültür Bakanlığı M.E. B. Milli Kültür Şurası (1092-1988) komisyonlarında, başkan, başkan yardımcısı, üye olarak, Milli Güvenlik Kurulu'nda danışman sıfatlarıyla çalışmış, bütün görevlerinde, her zaman için başarılı ve fedakârane hizmetler vermiştir.

1988 yılında Türk Folklor Araştırmaları İhsan Hınçer "*Türk Folkloruna Hizmet Ödülü*"nü almıştır.⁴⁰⁴

---

⁴⁰⁴ Arık, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri", s. 30-31.

SONUÇ

Türk tarihinde önemli bir otoriteye sahip olan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in tarih alanına yönelmesinde en önemli unsuru, vatan-millet sevgisi oluşturmaktadır. Bahaeddin Ögel, bu duygu ile yola çıkarak, tarihin köklerine inmiş ve Türk milletinin öz kültürleri ve kültür öğelerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Eserlerinde, Orta Asya Türk tarihinin üzerindeki perdeyi aralayarak, Türk milletinin bilinmezlerine bir açıklık getirmeye çalışmıştır. Bahaeddin Ögel, başta kültür tarihi olmak üzere, tarihin farklı sahalarında eserler vermiş önemli bir ilim adamıdır. Ögel, kendisi için büyük kıymet arz eden millet sevgisi, Türk aile hayatı ve kültür unsurları gibi değerlerin, eserlerinin temelinde yer alması, onun eserlerinin içeriği ve üslubu hakkında fikir edinmemize yardımcı olmuştur. Özellikle Kültür tarihi ile ilgili yaptığı çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çeken Bahaeddin Ögel, bu konu hakkında “*Türk kültür tarihi memleketimizin her zümresi için bir ihtiyaç haline gelmiştir*” düşüncesiyle hareket etmiş ve bu alanda, önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Avrupalı araştırma ve inceleme metotlarını, yaptığı yurt dışı seyahatleri ve araştırmaları sonucu bizzat gözlemleyerek öğrenmiş ve bu Avrupalı metotları, Türk ilim hayatında uygulamak suretiyle Türk kültür tarihçiliğinin gelişmesinde büyük katkı sağlamıştır. Bu metotların ülkemizde tanınması ve uygulanmasıyla birlikte, ülkemizde bu saha daha da gelişerek tabiri caizse batı ülkelerini geride bırakacak bir seviyeye ulaşmıştır. Bahaeddin Ögel, kültür tarihi çalışmışlarında Türk kültürünün en eski oluşumlarından başlamak suretiyle geçmişten günümüze Kültür tarihinin gelişim sürecini inceleyerek, geçen uzun süreçte Türk kültürünün değişmeyen benzer yönlerine dikkat çekmiştir. Türk tarihi seyri içerisinde geçmişten günümüze Türklerin dinamik yaşamlarına rağmen ortak bir kültüre sahip oldukları ve bu unsurları her daim koruduklarını bize göstermektedir.

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Türk tarihine kazandırdığı en önemli eserlerinden biri de Türk kültürünün öğelerini mitoloji unsurlarıyla vermeye çalıştığı iki ciltlik “*Türk Mitolojisi*” adlı eseri olmuştur. Mitoloji çalışmaları sayesinde, Yunan Mitolojisi gibi dünyada rakipsiz olarak görülen bir sahada, Türklerin engin mitoloji geçmişini göstermek suretiyle Yunan Mitolojisini gölgede bırakacak “Türk Mitolojisi” adlı eserini oluşturmuştur. Türk Kültürü alanındaki çalışmaları ve eserleri geçmişten günümüze her tarihinin yaralanabileceği en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bahaeddin Ögel

gibi başarılı, üretken ve yaşamını her daim ilmi faaliyetlerle geçirmiş, vatan millet sevdalısı bir ilim adamı, bu millet için bulunmaz bir değer olmuş ve her daim öyle kalacaktır.

KAYNAKLAR

BAHAEDDİN ÖGEL'İN ESERLERİ

A-Kitapları

- Ögel, Bahaeddin, *Erzurum Anıtlarında Altay Türk Sanatının İzleri*, Erzurum Halkevi Yay., Erzurum 1947.
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi "Orta Asya Kaynak ve Buluntularına göre"*, TTK, Ankara 1991.
- Ögel, Bahaeddin, *Uygurlar ve Uygur Tarihi (Ders Notları)*, Ankara 1962
- Ögel, Bahaeddin, *Sino Turcica "Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri"*, Tai-pei 1964.
- Ögel, Bahaeddin, *Hunlar, Göktürkler, Uygurlar (Ders Notları)*, Ankara 1968.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, I-II*, TTK, Ankara 2014.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş, I-IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu, I-II*, TTK, Ankara 2019.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı "13. Yüzyıl Sonlarına Kadar"*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu (İlmi Heyet İle Birlikte)*, Ankara 1986.

B-Makaleler ve Diğer Yayınları

- Ögel, Bahaeddin, “Sekeller’in Ataları Hakkında (Sikil, Esgil Boylar)”, *Bellekten*, IX/36, Ankara 1945, s. 469-484.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürk Yazıtlarının (Apurım)ları ve (Fulin) Problemi”, *Bellekten*, IX/33, Ankara 1945, s. 63-87.
- Ögel, Bahaeddin, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü*, I/7, 1947, s. 26-27.
- Ögel, Bahaeddin, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü*, II/12, 1947, s. 32-33.
- Ögel, Bahaeddin, “İlk Töles Boyları (Uygur, Ting-ling ve Kao’ch’e’ler)”, *Bellekten*, XII/48, TTK, Ankara 1948, s. 832-833.
- Ögel, Bahaeddin, ““Uygurların Menşesi Efsanesi-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, VI/1-2, (Ocak-Şubat) 1948, s. 17-26.
- Ögel, Bahaeddin, “Barthold’un Türklerde Ölü Gömme Adetleri Hakkındaki Makalesinin Tenkidi”, *AÜ DTCF Dergisi*, VI/3, 1948, s. 207-208.
- Ögel, Bahaeddin, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *AÜ DTCF Dergisi*, VI/4, 1948, s. 259-278.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kılıcının Menşesi ve Tekâmülü Hakkında”, *AÜ DTCF Dergisi*, VI/5, 1948, s. 431-460.
- Ögel, Bahaeddin, “Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında”, *AÜ DTCF Dergisi*, VII/4, 1949, s. 663-679.
- Ögel, Bahaeddin, “Riddles from Erzurum” *Journal Americ. Folk.*, 63/10 (1950), s. 413-424.
- Ögel, Bahaeddin, “Avarlar”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, 241-248.
- Ögel, Bahaeddin, “At”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 64-79.
- Ögel, Bahaeddin, “Attila”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950, s. 191-202.
- Ögel, Bahaeddin, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyançur”, *Bellekten*, XV/59, Ankara 1951, s. 361-379.
- Ögel, Bahaeddin, “Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler”, *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958, s. 209-239.
- Ögel, Bahaeddin, “İslamiyet’ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948) Tebliğler*, Ankara 1952, s. 242-250.
- Ögel, Bahaeddin, “Fatih Devri Kültür Sanatının Türk Karakteri Hakkında Notlar”, *Fatih ve İstanbul Dergisi*, I/2, 1953, s. 223-236.

- Ögel, Bahaeddin, “Tahsin Öz: Topkapı Sarayı’nda Fatih Sultan Mehmet II’ye Ait Eserler”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/34 ((1954), s. 123-124.
- Ögel, Bahaeddin, “Uygur Devleti’nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, *Belleten*, XIX/75, 1955, s. 331-376.
- Ögel, Bahaeddin, “Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Hakkında Notlar”, *Tarih Vesikaları*, I/16, 1955, s. 135-140.
- Ögel, Bahaeddin, “Avrupa’da Hun-Göktürk Sanatının Altay’daki İzleri”, *AÜ DTCTD*, XI-11/1-2.
- Ögel, Bahaeddin, “Biyografya (Türklerde Biyografya Kısmı)”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1955, s. 33.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürklerin Etnik Menşei”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17.4.1956 Ankara)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Bozkurt”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 8-9.
- Ögel, Bahaeddin, “Böğü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 27.
- Ögel, Bahaeddin, “Börte Çine”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956, s. 40.
- Ögel, Bahaeddin, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüceçiler”, *AÜ DTCTD Dergisi*, XV/1-3, 1957, s. 247-278.
- Ögel, Bahaeddin, “Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar”, *Belleten*, XX/81, TTK, Ankara 1957, s. 81-124.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerin Menşei”, *Uluslararası Altaistler Kongresi (23-27.6.1959)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Yabguluk”, *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26.10.1961 Ankara)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Ein Tor Nach China im 10 Jahrhundert”, *Central Asiatic Journal*, VI/3, (November 1961), s. 169-181.
- Ögel, Bahaeddin, “Über die Altürkischen Schad (S-Bashi) Würde”, *Central Asiatic Journal*, VIII/I, (Janvar 1963), s. 27-42.
- Ögel, Bahaeddin, “Dr. Muhaddere N. ÖZERDİM”, Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan “Kırgızların Örf ve Adetleri”, *Türk Kültürü*, IV/42, (Nisan) 1966, s. 565-566.

- Ögel, Bahaeddin, "Civil Administration in The Mongol Empire" *Communications of the International Altaistic Conference* (26-30.1967 Manchester) Tebliğler Bloomington 1967.
- Ögel, Bahaeddin, "Ergenekon veya Ergenekon Efsanesi", *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara 1968, s. 299-301.
- Ögel, Bahaeddin, "Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla", *Türk Kültürü*, VI/71, (Eylül) 1968, s. 37-41.
- Ögel, Bahaeddin, "Some Remarks On The Origin Of The Royal Tribe of Kök-Türks" *Communications Of The International Altaistic Conference* (2-6.6.1968 Kopenhag), Bloomington 1968.
- Ögel, Bahaeddin, "On The Chronology Of The Yüeh-Chih Tribes", *International Congress Of Kushans*, (27.9.1968), Duşanbe, Tacikistan Cumhuriyeti 1968.
- Ögel, Bahaeddin, "Die Yabghu-Würde baidem Kök-Türken Und Ulguren", *Central Asiatic Journal*, XIII, 1968.
- Ögel, Bahaeddin, "Über Die Altürkischen 'Yabgu-Würde'", *Central Asiatic Journal*, XIII/2, 1968, s. 126-141.
- Ögel, Bahaeddin, "Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, TTK, Ankara 1971, s. 67-74.
- Ögel, Bahaeddin, "Türk Tarih Kurumuna Göre, Bizim Suçumuz Türk Tarihini Araştırmaktır", *Yeni Gün Gazetesi*, (1 Şubat) 1970.
- Ögel, Bahaeddin, "Türk Tarih Kurumu Hakkındaki Münakaşaların İç yüzü", *Son Havadis Gazetesi*, 11 Mayıs 1970.
- Ögel, Bahaeddin, "Toğrul Beyin Ad Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 201-207.
- Ögel, Bahaeddin, "Tatar", *İslam Ansiklopedisi*, XII/1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
- Ögel, Bahaeddin, "Eski Türk-İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar", *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümü Armağanı*, İstanbul 1971, s. 351-366.
- Ögel, Bahaeddin, "Selçukluların Gelişi ile Orta Doğuda Silahlarda Görülen Yenilikler", *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Malazgirt Zaferinin 900. Yıldönümü Anma*

- Sempozyumu* (21-25.8.1971 Erzurum), Türk Tarih Kurumu Malazgirt Meydan Savaşı'nın 900. Yıldönümü Semineri (12-14.10.1971 Ankara).
- Ögel, Bahaeddin, "Türklerde Kartal ve Kartal Arması", *Türk Kültürü*, X/118, 1971-72, (Ağustos) 1972, s. 208-226.
- Ögel, Bahaeddin, "Daily Life in Thought of Turkic State and the Influence of Religion", *XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi* (21-26.10.1973 Ankara).
- Ögel, Bahaeddin, "Kurut-Eski Bir Türk Ağızı", *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı*, 1975, s. 8-12.
- Ögel, Bahaeddin, "Eski Orta Asya'da Türk Kent Kültürü ve Dilinin Konya ve Dolaylarındaki İzleri ve Gelişmesi", *X. Türkiye Âşıklar Bayramı, Folklor ve Halk Edebiyat Semineri*, Konya 1975.
- Ögel, Bahaeddin, "Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri", *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (23.6.1975, İstanbul) Bildirileri*, II, Ankara 1976, s. 265-268.
- Ögel, Bahaeddin, "Mustafa Cezar'a İhtar", *Güryay Matbaacılık*, İstanbul 1976.
- Ögel, Bahaeddin, "Some Critical Notes on the Trade Relations Between Ottaman Empire and China", *İstanbul a la Jonction des Cultures Balkaniques Mediterraneennes, Slaves et Orientales aux XVI-XIX Sciecles* (İstanbul 1520 Octobre, 1973), Bucarest, 1977, A. İ. E. S. E. E., s. 121-124.
- Ögel, Bahaeddin, "Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim", *Milli Kültür Dergisi*, I/3, (Mart) 1977, s.19-20.
- Ögel, Bahaeddin, "Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu", *Milli Kültür Dergisi*, I/6, (Haziran) 1977, 30-33.
- Ögel, Bahaeddin, "Attila ve Avrupa Hunları", *Milli Kültür Dergisi*, I/8, (Ağustos) Ankara 1977, s. 33-34.
- Ögel, Bahaeddin, "Mete'nin Oğlu Gökhan", *Milli Kültür*, I/9, (Eylül) Ankara 1977, s. 30-33.
- Ögel, Bahaeddin, "Cici Han", *Milli Kültür*, I/10, (Ekim) Ankara 1977, s. 25-27.
- Ögel, Bahaeddin, "Göktürk Devleti (Bumin ve İlteriş Kağanlar)", *Milli Kültür*, I/11, (Kasım) Ankara 1977, s. 23-25.
- Ögel, Bahaeddin, "Mete'ni Oğlunun Veziri (Aile, Millet ve Ordu Birliği)", *Milli Kültür*, II/9, Ankara 1981, s. 46-48.

- Ögel, Bahaeddin, “Türk Büyükleri, Bumin Kağan”, *Milli Kültür*, II/12, Ankara 1981, s. 6-8.
- Ögel, Bahaeddin, “İstemi Kağan”, *Milli Kültür*, III/1, Ankara 1981, s. 6-8.
- Ögel, Bahaeddin, “Bilge Tonyukuk”, *Milli Kültür*, III/2, Ankara 1981, s. 10-12.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Kalın ve Başlık”, *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, İstanbul 1982.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri”, *Türk Mutfak Sempozyumu*, IV, Gelenek Görenek ve İnançlar, Ankara 1982, s. 393-396.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, *Askeri Tarih Semineri (24-27.5.1983 Ankara) Bildiriler*, II, Ankara 1983, s. 225-231.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültürünün Birleşik Noktaları”, *Milli Kültür Şurası (22-28.6.1981 İzmir)*, Ankara 1982, s. 185-190.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Yargı Salahiyeti”, *IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (20-25.9.1982 İstanbul)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metod Hakkında Birkaç Not”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sa. 15, (Şubat) 1983, s. 1-7.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Ailesinde Kadın”, *Kadın Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1984.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Tatlı Anlayışı ve Şeker”, *Geleneksel Türk Tatlılar Sempozyumu*, (17-18.12.1983), Tebliğleri, Ankara 1984, s. 17-20.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihinin Meseleleri ve Gelecekteki Araştırmalar”, *VI. Milli Türkoloji Kongresi (24-29.9.1984 İstanbul)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Halıcılık ve Koyunculuk İşleri”, *I. Milletlerarası Türk Halı Kongresi*, (7-1.10.1984 İstanbul).
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihinin Meseleleri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Konferansları*, (Aralık) Ankara 1984.
- Ögel, Bahaeddin, “Viyana Askeri Müzesine Kültür İşleri Bakımından Bir Bakış”, *Uluslararası Askeri Tarih Kongresi, (6-10.6.1983 Viyana)*, *Türk Askeri Tarih Komisyonu Adına Kongre’de Sunulan Bildiriler: Askeri Tarih Bülteni Eki*, (Şubat) 1984.
- Ögel, Bahaeddin, “İpek Yolu Dizisi Hakkında”, *Türk Kültürü*, XXIII/261, 1985,
- Ögel, Bahaeddin, “Folklor Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihimiz”, *Türk Halk Edebiyat ve Folklor Kongresi*, (26-28.10.1984 Konya), s. 19-22.

- Ögel, Bahaeddin, “Türk Halk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler,” I, Ankara 1985, s. 19-22.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürk Yazıtlarının Değerlendirilmesi”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, (23-28.9.1985 İstanbul).
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Bilgi Öğretme, Bilgi Teorisi ve Bilgelik”, *G. Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu*, (13-15.11.1985 Ankara) Tebliğler, s. 15-20.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Tarihi ve Atatürk Milliyetçiliği”, *Atatürk Milliyetçiliği Sempozyumu*, (11-12.1.1985 Van-Hakkâri) Bildirileri, Van 1985, s. 83-84.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Devlet Geleneği”, 1. *Osmanlı Sempozyumu*, (Eylül 1984, Söğüt) Tebliğler, Eskişehir 1985, s. 33-36.
- Ögel, Bahaeddin, “Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, II/1, (Aralık) Konya 1986, s. 1-20.
- Ögel, Bahaeddin, “MS VI. Yüzyıldaki Kırgızlara Ait Kaynaklar Arasındaki Çelişkiler ve Sebepler”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1986.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Halk Müziği Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildiriler*, İstanbul 1986.
- Ögel, Bahaeddin, “Milli İradeden Milli Hâkimiyete”, *Erciyes Üniversitesi T.B.M.M. ve Milli Egemenlik Konulu Konferans Serisi*, (24.4.1986 Kayseri).
- Ögel, Bahaeddin, “Ziya Gökalp’a Göre Milli Kültür ve Milli Egemenlik”, *Dicle Üniversitesi Doğumunun 100. Yıldönümünde Ziya Gökalp Sempozyumu*, (24-29.3.1986 Diyarbakır), 1986.
- Ögel, Bahaeddin, “Mevlana ve Türk Kültür”, *Selçuk Üniversitesi 1. Mevlana Kongresi (3-5.5.1985 Konya) Tebliğler*, Konya 1986, s. 1-4.
- Ögel, Bahaeddin, “Atatürk’ün 1932’deBaşlattığı Büyük Kültür İnkılabı: Türk Tarih Kongreleri”, *Selçuk Üniversitesi II. Milli Gençlik Kongresi*, (6-8.11.1986 Konya).
- Ögel, Bahaeddin, “Toy ve Sofra Üzerine”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/2, (Şubat) 1987, s. 15-16.
- Ögel, Bahaeddin, “16 Türk Devleti Hakkında”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, I/4, (Nisan) 1987, s. 53-54.
- Ögel, Bahaeddin, “Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, (5-7.11.1987) Tebliğler, I, Ankara 1987, s. 7-21.

- Ögel, Bahaeddin, “Batı Hun İmparatorluğu”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 23-27.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde ‘Kâinat Devletleri ‘ Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu, (20-22.5.1985 Ankara) Tebliğleri*, I, Ankara 1987, s. 55-63.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Milleti ve Türk Devletleri”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu (20-25.5.1985) Tebliğleri*, I, Ankara 1987, s. 65-67.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürklerden Önce Orta Asya’da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlaması)”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 69-74.
- Ögel, Bahaeddin, “Akhun Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 75-78.
- Ögel, Bahaeddin, “Batı Göktürk Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 117-120.
- Ögel, Bahaeddin, “Türgeş Devletleri (Göktürkler ’in Batıya Kaymaları, Batıda Şehirli Türk Devletlerinin Doğuşu), *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 121-127.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı (Göktürklerden Osmanlılara), *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 129-137.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk ve Moğol İlişkileri Üzerinde Araştırmalar”, *V. Uluslararası Moğolistler Kongresi, (9-22.9.1987 Ulan Batur)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran’da Çormahan Noyan’ın Durumu ve Statüsü”, 1. *Alaeddin Keykubad Sempozyumu (4-7.5.1987 Konya) Tebliğleri, Selçuk Dergisi*, Sa. 3, 1988, 13-17.
- Ögel, Bahaeddin, “Anadolu Ulu Beyliğinin-Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, Donanması ve Türk Tıbbının Gelişmesindeki Rolü”, *Aydın Öğrenci ve Öğretmenler Derneği Konferansları, (11-12.4.1987 Aydın)*.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dünyada Türkler Sempozyumu, (27-29.5.1987)*, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin, “Gençlik, Milli Mefahir ve Milli Gurur”, *Selçuk Üniversitesi 1.Milli Gençlik Kongresi, (6-8.11.1985 Konya) Tebliğler*, Konya 1987, s. 33-38.

- Ögel, Bahaeddin, “Halk Müziği Araştırmaları ve Türk Kültür Tarihi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*, (23-28.6.1986 İzmir) Bildirileri, Ankara 1987, s. 201-204.
- Ögel, Bahaeddin, “Kerkük Halk Musikisi ve Güneydoğu Anadolu”, *GÜ, Irak Türkleri Sempozyumu*, (31.1.1987 Ankara).
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültüründe Fırat Havzasının Yeri”, *Fırat Üniversitesi Türk-İslam, Tarih Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu*, (23-26.3.1987 Elazığ).
- Ögel, Bahaeddin, “Van’da Ermeni Mezalimi Hakkında Araştırmalar”, *Selçuk Üniversitesi Tarihini Saptırarak Yaratılan Ermeni Sorunu Sempozyumu*, (1-2.4.1987 Konya).
- Ögel, Bahaeddin, “Atatürk ve Türk Tarihi”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, (21-23.9.1987 Ankara).
- Ögel, Bahaeddin, “Doğu ve Orta Anadolu Kültür Bağları”, *Fırat Üniversitesi Fırat Havzası, II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, (5-7.11.1987 Elazığ).
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Halk Bilgisi Araştırmalarında Metot”, *1. Mersin Kültür ve Eğitim Sempozyumu*, (18-20.12.1987 Mersin İçel Kültür), Sa.6, s. 3-6.
- Ögel, Bahaeddin, “*Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet*”, *Erciyes Üniversitesi 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı Konferansları*, (23.4.1988, Kayseri).
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihinin Araştırma Metotları ve Türk Halk Bilgisi”, *Selçuk Üniversitesi 1. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi*, (2-12.10.1988 Konya).
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Semavi Kurtlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, II/13, İstanbul 1988, s. 2-7.
- Ögel, Bahaeddin, “(Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), *Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı*”, *1. Sovyet-Türk Kolokyumu* (1-8. 1988 Bakü), s. 113-128.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihi Bilgisi ve Gençliğimiz”, *Selçuk Üniversitesi III. Milli Gençlik Kongresi*, (10-11.11.1988 Konya).

GENEL KAYNAKLAR

- Ahmetbeyoğlu, Ali, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Alkaya, Ercan, “Bahaeddin Ögel’in ‘Harput Ağzı Fonetik ve Morfoloji” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme, *Diyalektolog Sosyal Araştırmaları Hakemli Dergisi*, sa.1, 2010, (1-13).
- Azap, Kurtlar, “Kurtlar ve Mankurtlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sa. 2/1, 2013, s. 279-287.
- Baykara, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Beşir, Aşan Muhammet ,”Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, KARSAM, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015.
- Bilgiç, Timur, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2012.
- Bulduk, Üçler, İsakov, Abdrasul, “Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar), *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*(Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), IV/1, Ankara 2019, (124-142).
- Candan, Ergun, *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Donuk, Abdulkadir, *Türk Hükümdarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1990.
- Durmuş, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- Eliyarov Süleyman, “Kurttan Türeyiş Efsanesinin Tarihi Coğrafyasına Dair”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 65, İstanbul 1990, (83-99).
- Ergünöz, Akçura , “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 65, İstanbul 1990.
- Göde, Kemal, “Hocamız Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa. 4, (Kayseri) 1990, (453-466).
- Göde, Kemal, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e Göre Türklerde Devlet ve Devlet Başkanlığı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa.65, İstanbul 1990.
- Gökalp, Ziya, *Türk Töresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

- Gündoğdu, Abdullah, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, sa: 28.
- Güngör, Harun, “Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa.65, İstanbul 1990.
- Gürbüz, Adnan, ”Âlimin Ölümü Âlemin Ölümüdür”, *Türk Kültürü Dergisi*, sa.316, Ağustos 1989, (20-27)
- Gürbüz, Adnan, Türk Kültür Tarihi Araştırmaları Öksüz Kaldı (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Ardından), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa.65, İstanbul 1990.
- İzgi, Özkan, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Kabaklı, Ahmet, “Aziz Bahaeddin Ögel”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 65, İstanbul 1990.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Kalafat, Yaşar, “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle “Türk Mitolojisi” ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/8 Summer 2009.
- Kazdal, Gülten, (30 Mayıs 2019), Kitap Analizi: İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre. [https://www.neoldu.com/bahaeddin -ogel-kitap-analizi-36079h.htm](https://www.neoldu.com/bahaeddin-ogel-kitap-analizi-36079h.htm).
- Kemal, Göde, “Hocamız Prof. Dr. Bahaeddin Ögel”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 4, Kayseri 1990.
- Kösoğlu, Nevzat, *Türk Olmak Ya da Olmamak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- Köprülü, Orhan Fuat, “Bayrak”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. V, İstanbul 1992.
- Mukaddes, Arslan , “Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihi Araştırmaları” *Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, sa. 35, Ankara 2002.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Sözüünün Aşlı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ögel, Bahaeddin, “Akhun Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 75-78.

- Ögel, Bahaeddin, “Alaeddin Keykubad Çağında Batı İran’da Çormahan Noyan’ın Durumu ve Statüsü”, 1. *Alaeddin Keykubad Sempozyumu (4-7.5.1987 Konya) Tebliğleri, Selçuk Dergisi*, Sa. 3, 1988.
- Ögel, Bahaeddin, “At”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950.
- Ögel, Bahaeddin, “Attila ve Avrupa Hunları”, *Milli Kültür Dergisi*, I/8, (Ağustos) Ankara 1977, s. 33-34.
- Ögel, Bahaeddin, “Attila”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950
- Ögel, Bahaeddin, “Avarlar”, *Türk Ansiklopedisi*, IV, Ankara 1950.
- Ögel, Bahaeddin, “Batı Göktürk Devleti”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 117-120.
- Ögel, Bahaeddin, “Batı Hun İmparatorluğu”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 23-27.
- Ögel, Bahaeddin, “Büyük Hun İmparatorluğu ve Daha Önceki Devletler”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, (5-7.11.1987) Tebliğler, I, Ankara 1987, s. 7-21.
- Ögel, Bahaeddin, “Bilge Tonyukuk”, *Milli Kültür*, III/2, Ankara 1981.
- Ögel, Bahaeddin, “Bozkurt”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956.
- Ögel, Bahaeddin, “Bögü Han-Tegin veya Boku Han-Tegin”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956.
- Ögel, Bahaeddin, “Börte Çine”, *Türk Ansiklopedisi*, VIII, Ankara 1956
- Ögel, Bahaeddin, “Büyük Hun Devletinin Kuruluşundan Önce Kuzey Çin’in Etnolojisi Hakkında”, *AÜ DTCF Dergisi*, VII/4, 1949.
- Ögel, Bahaeddin, “Caca Bey Vakfiyesindeki Bazı Unvan ve Kişi Adları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, TTK, Ankara 1971.
- Ögel, Bahaeddin, “Cici Han”, *Milli Kültür*, I/10, (Ekim) Ankara 1977.
- Ögel, Bahaeddin, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *AÜ DTCF Dergisi*, VI/4, 1948.
- Ögel, Bahaeddin, “Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar”, *Belleten*, XX/81, TTK, Ankara 1957.
- Ögel, Bahaeddin, “Dr. Muhaddere N. ÖZERDİM”, *Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan “Kırgızların Örf ve Adetleri”*, *Türk Kültürü*, IV/42, (Nisan) 1966.

- Ögel, Bahaeddin, “Ergenekon veya Ergenekon Efsanesi”, *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara 1968.
- Ögel, Bahaeddin, “Erzurum Evleri”, *Ülkü Dergisi*, II/12, Ankara 1947.
- Ögel, Bahaeddin, “Erzurum Tavan İşleri”, *Ülkü Dergisi*, I/7, Ankara 1947.
- Ögel, Bahaeddin, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar 1. Yüeciler”, *AÜ DTCF Dergisi*, XV/1-3, 1957.
- Ögel, Bahaeddin, “Fatih Albümünde Şeyhi İmzalı Minyatürler”, *Vakıflar Dergisi*, IV, 1958
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürk Devleti (Bumin ve İleriş Kağanlar)”, *Milli Kültür*, I/11, (Kasım) Ankara 1977.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı (Göktürklerden Osmanlılara)”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 129-137.
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürklerden Önce Orta Asya’da Türk Devletleri (Türklerin Güçlenip Birleşmeye Başlaması)”, *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 69-74.
- Ögel, Bahaeddin, “İlk Töles Boyları (Uygur, Ting-ling ve Kao’ch’e’ler)”, *Belleten*, XII/48, TTK, Ankara 1948.
- Ögel, Bahaeddin, “İpek Yolu Dizisi Hakkında”, *Türk Kültürü*, XXIII/261, 1985.
- Ögel, Bahaeddin, “İslamiyet’ten Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14.11.1948) Tebliğler*, Ankara 1952.
- Ögel, Bahaeddin, “İstemi Kağan”, *Milli Kültür*, III/1, Ankara 1981.
- Ögel, Bahaeddin, “Keloğlan Masal Motiflerinin Eski Türk Kökenleri”, *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (23.6.1975, İstanbul) Bildirileri*, II, Ankara 1976.
- Ögel, Bahaeddin, “Mete ve Büyük Hun İmparatorluğu”, *Milli Kültür Dergisi*, I/6, (Haziran) 1977.
- Ögel, Bahaeddin, “Mete’nin Oğlu Gökhan”, *Milli Kültür*, I/9, (Eylül) Ankara 1977.
- Ögel, Bahaeddin, “Mevlana ve Türk Kültür”, *Selçuk Üniversitesi 1. Mevlana Kongresi (3-5.5.1985 Konya) Tebliğler*, Konya 1986.
- Ögel, Bahaeddin, “Misak-ı Milli ve Milli Hâkimiyet”, *Erciyes Üniversitesi 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı Konferansları*, (23.4.1988, Kayseri).**47-** Ögel Bahaeddin, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmaların Tenkidi”, *AÜ DTCF Dergisi*, XXII/1-2, 1959.

- Ögel, Bahaeddin, “Profesör Abdulkadir İnan, Türk Kültür Tetkiklerinin Büyük Büyük Öncüsü, Yazıtlarının Bir Arada Yayınlanması Dolayısıyla”, *Türk Kültürü*, VI/71, (Eylül) 1968.
- Ögel, Bahaeddin, “Sekellerin Ataları Hakkında (Sikil, Eski Boylar)”, *Belleten*, IX/36, TTK,(Ekim), Ankara 1945.
- Ögel, Bahaeddin, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi, Kutluk Bilge Kül Kağan ve Moyançur”, *Belleten*, XV/59, Ankara 1951.
- Ögel, Bahaeddin, “Tatar”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
- Ögel, Bahaeddin, “Toğrul Beyin Ad Hakkında”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971.
- Ögel, Bahaeddin, “(Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), *Türk Kültür Anıtı Olarak Dede Korkut Kitabı*”, 1. Sovyet-Türk Kolokyumu (1-8. 1988 Bakü).
- Ögel, Bahaeddin, “Topkapı Müzesinde Bulunan İki Minyatür Hakkında Notlar”, *Tarih Vesikaları*, I/16, 1955.
- Ögel, Bahaeddin, “Tuğ”, *İslam Ansiklopedisi*, XII/2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, “Türgeş Devletleri (Göktürkler ’in Batıya Kaymaları, Batıda Şehirli Türk Devletlerinin Doğuşu), *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, I, Ankara 1987, s. 121-127.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında”, *AÜ DTCTF Dergisi*, VI/5, 1948.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Kültür Tarihi ve Milli Eğitim, *Milli Kültür Dergisi*, I/3, (Mart) 1977.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Milleti ve Türk Devletleri”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu (20-25.5.1985) Tebliğleri*, I, Ankara 1987.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Tarih Araştırmalarında Tarihi Metot”, *1. Mersin Kültür ve Eğitim Sempozyumu (18-20.12.1987)*, Mersin, İçel Kültürü, 6, Eylül 1988.
- Ögel, Bahaeddin, “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, *Askeri Tarih Semineri (24-27.5.1983 Ankara) Bildiriler*, II, Ankara 1983.

- Ögel, Bahaeddin, “Türkiye Selçuklularında Devlet ve Ordu Mehteri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, II/1, (Aralık) Konya 1986.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde ‘Kâinat Devletleri ‘ Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu, (20-22.5.1985 Ankara) Tebliğleri*, I, Ankara 1987.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, *Türk Kültürü*, X/118, 1971-72, (Ağustos) 1972.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Semavi Kurtlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, II/13, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, “Uygurların Menşe Efsanesi-Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, VI/1-2, (Ocak-Şubat) 1948.
- Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu*, (I-II), TTK, Ankara 2019.
- Ögel, Bahaeddin, *Erzurum Anıtlarında Altay Türk Sanatının İzleri*, *Erzurum Halkevi Yay.* Erzurum 1947.
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi ”Orta Asya Kaynak ve Buluntularına göre”*, TTK, Ankara 1991.
- Ögel, Bahaeddin, *Sino Turcica “Cengiz Han ve Çin’deki Hanedanın Türk Müşavirleri”*, Tai-pei 1964.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (I-IX), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, (I-II), TTK, Ankara 2014.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı “13. Yüzyıl Sonlarına Kadar”*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016
- Ögel, Bahaeddin, “Göktürk Yazıtının (Apurım) ları ve (Fulin) Problemi”, *Belleten*, IX/33, TTK, Ankara 1945.
- Özçelik, İsmail, “Dersleri ve Eserleri Işığında Büyük Türk Tarihçisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Tarih Tasavvuru ve Metodolojisi”, *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı)*, IV/1, 1 Bahar 2019, (40-58).
- Radloff, Wilhelm, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2012, (çvr. A.Temir, T. Andaç, N. Uğurlu).

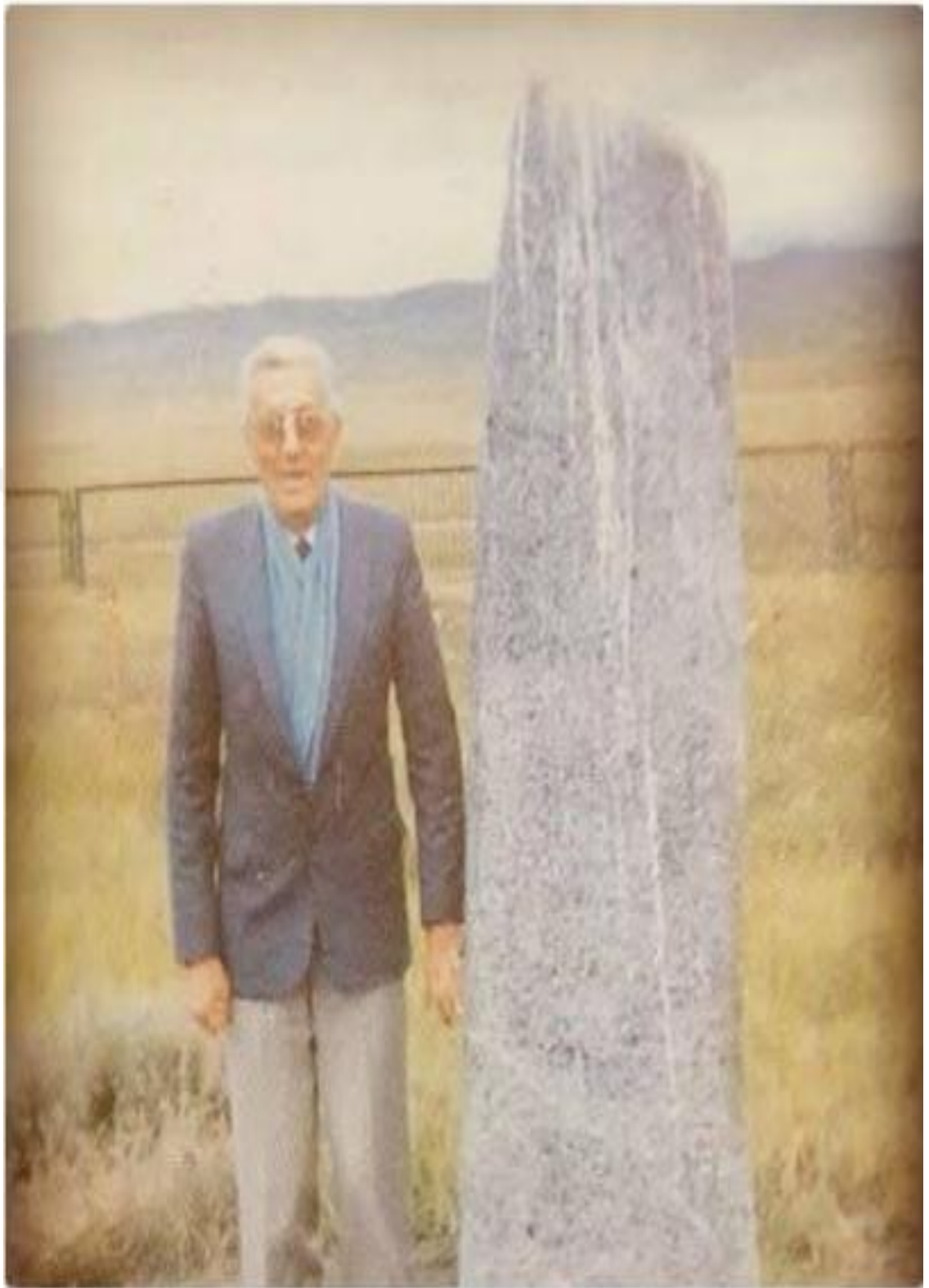

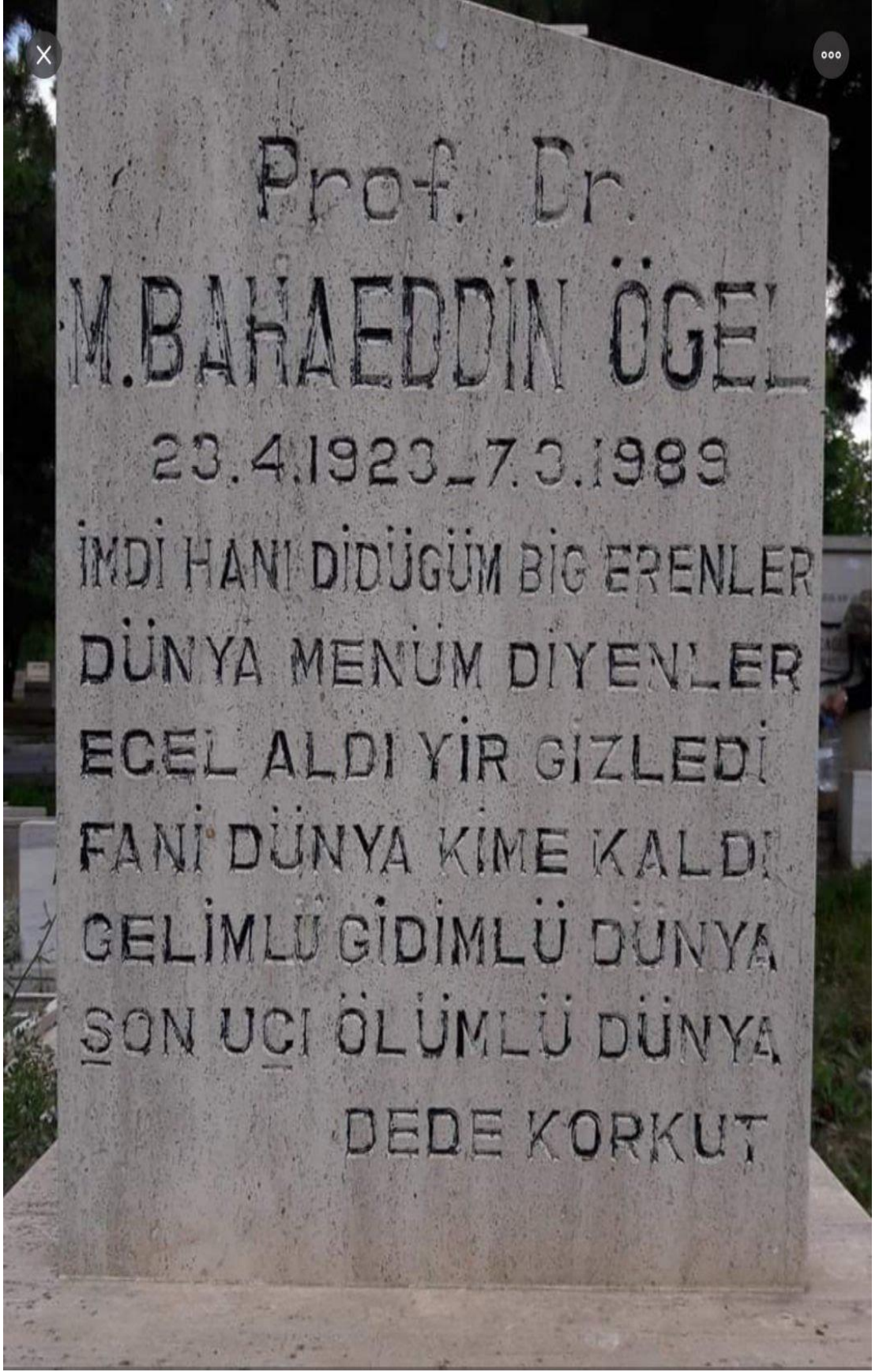
- Sarıtaş, Eyüp, “1953 Yılından İtibaren Türkiye’de Yapılan Çin Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası, sa. 15, İstanbul 2011, (96-111).
- Sümer, Faruk, “Bahaeddin Hoca”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sa. 65, İstanbul 1990.
- Şamil, Arık Feda, “ Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, sa. 65, İstanbul 1990.
- Tekin, Şafi, “Türklerde Devlet-Kimlik İlişkisi: Devlet Kimliği”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, I/2, Ekim 2019.
- Taş, Kenan Ziya, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel: Sinede Tutuşmuş Yanmış Bir Ocak”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı)*, VI/1, 2019, (453-459).
- Taşgöl, Ahmet, *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.
- Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014
- Uluğtekin, Mevlüt. (1Mart 2018). Prof. Dr. Bahaeddin Ögel anısına... (10 Nisan 2019) tarihinde Yeniçağ Gazetesi:<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/prof-dr-bahaeddin-ogel-anisina-46462yy.htm> adresinden alındı.
- Ünal, Mehmet Ali , “Harput”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, XVI, Ankara 1997.
- Yetiş Kazım, “Destan”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. IX, İstanbul 1994.
- Yozgat, Sema, “Türk Mitolojisindeki Grafik Sembollerin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları: Kuş Figürü Örneği”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ordu 2019.
- Yuvalı, Abdulkadir Aşan Muhammet Beşir, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s.9.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Bahaeddin Ögel”, *DİA*, XXXIV, Ankara 2007.
- Yuvalı, Abdulkadir, *Bahaeddin Ögel*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Bahaeddin Ögel, (24 Haziran 2009), <https://www.diyadinnet.com/bilgi-1816-bahaeddin-ogel>.
- Türk, Vahit, (2018), Prof. Dr. Bahaeddin Ögel <https://www.millidevletgazetesi.net/prof-dbahaeddin-ogel/>.

EKLER

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL
(1923-1989)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ayşe ALTUNOK
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum, 18.11.1991
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	altnkaisha91@gmail.com
Tarih	20.05.2020